

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΣΜΥΡΝΗ
(Α.Μ.: 1012201903046)

Θέμα: «Η μάχη στο Καλπάκι και οι πρωταγωνιστές της (1940-1941)»

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαλίδης

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	4
Α΄ Κεφάλαιο	
Το ιταλικό τελεσίγραφο και το ΟΧΙ του Ιωάννη Μεταξά	10
1.1. Το χρονικό του ελληνοϊταλικού πολέμου	17
Β΄ Κεφάλαιο	
Πορτραίτα των πρωταγωνιστών έπους της περιόδου 1940-41	19
2.1. Ο Μεσσήνιος Ταγματάρχης Πεζικού Γεώργιος Α. Μπουλούκος.....	19
2.2. Μαυρογιάννης Παναγιώτης: Το έργο και η συνεισφορά του στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο	21
Γ΄ Κεφάλαιο	
Υποστράτηγος Κατσιμήτρος Χαράλαμπος: Ο μεγάλος πρωταγωνιστής στη μάχη του Καλπακίου. Όταν το ΟΧΙ έγινε πράξη.....	24
Δ΄ Κεφάλαιο	
Η συμβολή των γυναικών και των Ευζώνων στο μέτωπο	30
4.1. Η βοήθεια των γυναικών στο μέτωπο	30
4.2. Οι Εύζωνες και ο οπλισμός των Ελλήνων στρατιωτών	40
Ε΄ Κεφάλαιο	
Το έργο της πολεμικής αεροπορίας στα Ιωάννινα	45
5.1. Αεροπόροι που θυσιάστηκαν κατά τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο	52
ΣΤ΄ Κεφάλαιο	
Ο ιταλικός οπλισμός, λάφυρα και στρατιωτικός οπλισμός.....	55
Ζ΄ Κεφάλαιο	
Οι συνέπειες του ελληνοϊταλικού πολέμου στις δύο πλευρές	57
7.1. Ο αντίκτυπος του πολέμου στην Ελλάδα.....	57

7.2. Ο αντίκτυπος του πολέμου στην Ιταλία	58
Επίλογος	62
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	63
Παράρτημα.....	68
Περίληψη.....	85

Πρόλογος

Η συγκεκριμένη διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών της Νεώτερης και Σύγχρονης Ιστορίας, του Τμήματος Ιστορίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και πραγματεύεται τη μάχη στο Καλπάκι, όπως επίσης τη συμβολή και το έργο του στρατηγού Χαράλαμπου Κατσιμήτρου. Στη μεταπτυχιακή αυτή εργασία αναλύεται το ιστορικό υπόβαθρο της εμπλοκής της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήδη από την απόρριψη του ιταλικού τελεσίγραφου προς τον Ιωάννη Μεταξά από τον Μπενίτο Μουσολίνι και επιπλέον παρουσιάζονται τα πορτραίτα σπουδαίων αγωνιστών που συνέβαλαν τα μέγιστα στον αγώνα των Ελλήνων στο μέτωπο.

Στο σημείο αυτό επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά τον επόπτη καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας τον καθηγητή κ. Ιάκωβο Μιχαηλίδη, ο οποίος με ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου υπέδειξε ένα ιδιαίτερος σημαντικό θέμα και με τη δική του συμβολή, εποπτεία και καθοδήγηση κατόρθωσα να το φέρω σε πέρας.

Εισαγωγή

Σκοπός της διπλωματικής αυτής εργασίας είναι να παρουσιασθεί και να αναλυθεί η μάχη στο Καλπάκι αλλά και η καθοριστική συμβολή του στρατηγού Χαράλαμπου Γ.Κατσιμήτρου (1886-1962) στο πεδίο της μάχης κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου (28 Οκτωβρίου 1940-31 Μαΐου 1941) στο πλαίσιο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Το **πρώτο κεφάλαιο** πραγματεύεται το γεγονός της αποστολής του ιταλικού τελεσίγραφου προς τον Ιωάννη Μεταξά τα ξημερώματα της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1940 όπως παραδόθηκε στον Έλληνα Πρόεδρο της κυβέρνησης από τον πρέσβη στην Αθήνα ΕμανουέλεΓκράτσι. Οι Ιταλοί μέσω του τελεσίγραφου αυτού ζητούσαν ουσιαστικά την ελεύθερη διέλευση των στρατευμάτων τους στον ελλαδικό χώρο καταλαμβάνοντας με τον τρόπο αυτό στρατηγικής σημασίας σημεία. Ο Ιωάννης Μεταξάς απέρριψε το τελεσίγραφο αυτό και ενόσω είχε ξεκινήσει η επίθεση των Ιταλών ο ίδιος απηύθυνε διάγγελμα στους Έλληνες παρακινώντας ολόκληρο το έθνος να αγωνισθεί έναντι στον εχθρό. Πράγματι σύσσωμο το έθνος συνασπίστηκε ώστε να αντιμετωπίσει την εισβολή, ενώ ταυτόχρονα επικρατούσε κλίμα ενθουσιασμού. Στο πεδίο της μάχης ο ελληνικός στρατός διέπρεψε παρά το γεγονός ότι οι Ιταλοί υπερτερούσαν σημαντικά, ενώ στο Βερολίνο ήταν έκδηλη η οργή εξαιτίας εμμονής του Μουσολίνι να αποδείξει στον Χίτλερ ότι είχε πράγματι τη δυνατότητα να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα. Ωστόσο, η στρατηγική τακτική των Ιταλών δεν τελεσφόρησε αλλά αντιθέτως έπεσε στο κενό, όπως άλλωστε καταδεικνύουν τα ιστορικά γεγονότα, με την ελληνική πλευρά να επιτυγχάνει μια σπουδαία νίκη στο μέτωπο του πολέμου.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο**πρόκειται να σκιαγραφηθούν οι προσωπικότητες των αξιωματούχων Γεωργίου Μπουλούκου ο οποίος διατελούσε Αντισυνταγματάρχη πεζικού καθώς επίσης και του Παναγιώτη Β. Μαυρογιάννη ως συνταγματάρχη και διοικητή πυροβολικού της 8^{ης} μεραρχίας της Ηπείρου. Ο Παναγιώτης Β. Μαυρογιάννης είχε την εποπτεία των έργων οχύρωσης και ο ίδιος προκειμένου να εξασφαλίσει τους απαιτούμενους πόρους για την υλοποίησή τους μετέβη στην Αθήνα. Ύστερα από τις επιτόπιες έρευνες τις οποίες πραγματοποίησε ο ίδιος στην Ήπειρο διαπίστωσε ότι υπήρχαν πολλές δυσκολίες όσον αφορά στην επιχορήγηση των έργων. Για τον λόγο αυτόν ακριβώς στράφηκε προς τις κοινότητες της περιοχής προκειμένου να καταστήσει σαφή στους κατοίκους της περιοχής την αναγκαιότητα

της ύπαρξης των έργων αυτών. Σε σχετική έκθεση ο συνταγματάρχης Μαυρογιάννης καταγράφει με κάθε λεπτομέρεια τα έργα οχύρωσης της Ηπείρου μεταξύ των ετών 1939-1940. Την εν λόγω έκθεση προσυπέγραφε και ο διοικητής της 8^{ης} μεραρχίας υποστράτηγος Χαράλαμπος Κατσιμήτρος σημειώνοντας πως τα έργα του πρώτου συνέβαλαν τα μέγιστα στο να διασωθεί η χώρα. Ιστορικά τα οχυρωματικά έργα της περιοχής του Καλαμά και γενικότερα της Ηπείρου, συνέβαλαν καταλυτικά στην αποτροπή της επίθεσης των Ιταλών, ενώ την ίδια στιγμή αποτελούσαν ορμητήριο για την νικηφόρο αντεπίθεση που έλαβε χώρα τον Νοέμβριο του 1940.

Στο **τρίτο κεφάλαιο** παρουσιάζεται το πορτραίτο του υποστράτηγου Χαράλαμπου Γ. Κατσιμήτρου, ο οποίος είχε πρωταγωνιστήσει στη σπουδαία μάχη του Καλπακίου. Αφότου ξέσπασε ο ελληνοϊταλικός πόλεμος ο διοικητής της 8^{ης} μεραρχίας ήταν ο πρώτος ο οποίος ήρθε αντιμέτωπος με τα στρατεύματα των Ιταλών στην Ήπειρο τα οποία πραγματοποιούσαν εισβολή στα φυλάκια των Ελλήνων πριν ακόμα κηρυχθεί επισήμως ο πόλεμος. Ο Κατσιμήτρος με ελάχιστες στρατιωτικές δυνάμεις καλούνταν να αντιμετωπίσει τον ιταλικό στρατό, ενώ η διαταγή που είχε λάβει ήταν να υποχωρήσει πίσω στα εδάφη της Ηπείρου οπισθοχωρώντας μπροστά στην επέλαση των εχθρών. Ο ίδιος απάντησε το περίφημο «Κρατάω Καλπάκι» και στο σημείο εκείνο πρόταξε τις δυνάμεις του με κίνδυνο να περικυκλωθεί και να ηττηθεί. Παραδόξως κατόρθωσε να συγκρατήσει τα ιταλικά στρατεύματα έχοντας πρωτίστως επιστρατεύσει οποιονδήποτε μπορούσε να συνεισφέρει με αποτέλεσμα εντός ολίγων ημερών το μέτωπο να μεταφερθεί στην Αλβανία. Ορθώς ίσως ο Κατσιμήτρος θεωρήθηκε ως ένας άλλος Λεωνίδα, καθώς τον χαρακτήριζε το υψηλό αίσθημα του καθήκοντος για την πατρίδα.

Στο **τέταρτο κεφάλαιο** διερευνάται η συμβολή των γυναικών κατά τη διάρκεια του πολέμου. Αφότου ξέσπασε ο πόλεμος οι γυναίκες από πόλεις και χωριά έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους προκειμένου να βοηθήσουν του άνδρες οι οποίοι πολεμούσαν στο μέτωπο. Στην επαρχία επιχειρήσαν να υποκαταστήσουν τους άνδρες στις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες δεδομένου ότι ακόμα και τσα υποζύγια είχαν επιστρατευθεί. Ο τύπος δεν παρέλειπε να εκθειάσει το έργο των γυναικών με χαρακτηριστικούς τίτλους όπως «*Η δράσις της Ελληνίδος εις την πρότην γραμμήν*», «*Η εποποιία των γυναικών*» ή «*Γυναίκες της Ηπείρου εργαζόμεναι νυχθημερόν εις την εκκαθάρισιν των οδών από τα χιόνια*». Στην Ήπειρο οι γυναίκες προσέφεραν άσυλο, τρόφιμα και ρούχα στους στρατιώτες, ενώ οι ίδιες ανέβαιναν σε υψόμετρο 2.000 και 2.500 μέτρων ώστε να μεταφέρουν στους μαχόμενους

πολεμοφόδια, όπλα και τρόφιμα, ενώ στην κατάβαση κουβαλούσαν εκείνους που είχαν τραυματισθεί. Εκτός των άλλων συμμετείχαν ενεργά και στην διάνοιξη και επιδιόρθωση των οδών. Επιπλέον, μας έχει διασωθεί και ένα περιστατικό στο οποίο συνεπλάκησαν γυναίκες με Ιταλούς στρατιώτες στις 20 Νοεμβρίου στη Λίμνη της Ηπείρου. Μάλιστα, αρκετές γυναίκες νεαρές σε ηλικία προέβαιναν σε εθελοντική εγγραφή στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό προσφέροντας τις υπηρεσίες τους ως νοσοκόμες. Δεν ήταν λίγες οι νοσοκόμες που έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών στα αστικά κέντρα, τη στιγμή της εκτέλεσης των καθηκόντων τους., Τέλος, εύπορες Ελληνίδες συνεισέφεραν οικονομικά προκειμένου να ενισχυθεί η πολεμική προσπάθεια ή μίσθωσαν πλοία για τη μεταφορά των τραυματιών και κάθε είδους εφοδίων.

Εκτός όμως από τη συνεισφορά των γυναικών στον πόλεμο άξια αναφοράς είναι και η συμβολή των ευζώνων. Ύστερα από την κήρυξη του πολέμου το 1940, το 42ο Σύνταγμα των Ευζώνων βρέθηκε στην πρώτη γραμμή του πολέμου απέναντι στους «Κενταύρους» του Μουσολίνι, μια τεθωρακισμένη ιταλική μεραρχία. Δέχθηκαν ισχυρό βομβαρδισμό του πυροβολικού και αναγκάζεται να φτάσει λίγο νότια, στο Χάνι Δελβινάκι. Μέχρι και τις 10 Νοεμβρίου οι Ευζώνες αναδιπλώνονταν και πραγματοποιούσαν αποκρούσεις των ιταλικών επιθέσεων, ενώ από τις 13 του ίδιου μήνα ξεκίνησαν οι επιθέσεις και καταλήψεις των χωριών. Από τον Μάρτιο το 42^ο Σύνταγμα Ευζώνων βρέθηκε εκ νέου στην πρώτη γραμμή μάχης επιτυγχάνοντας σπουδαίες νίκες στο πεδίο της μάχης.

Στο ίδιο κεφάλαιο θα αναλυθεί και το ιδιαίτερης σημασίας ζήτημα που αφορά στον οπλισμό των Ελλήνων στρατιωτών κατά τη διάρκεια του πολέμου. Βάσει των επίσημων στοιχείων του Γενικού Επιτελείου Στρατού ελληνικός στρατός, αμέσως μετά από την Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, βρέθηκε χωρίς το απαραίτητο πολεμικό υλικό, ενώ ο οπλισμός που είχε απομείνει ήταν παλαιού τύπου, με φθορές, και μη επαρκής. Η έλλειψη σε σύγχρονα μέσα, όπως αντιαεροπορικά και αντιαρματικά πυροβόλα, όλμους και άρματα μάχης ήταν επίσης χαρακτηριστική.

Οι περισσότεροι πόροι, από εκείνους που διατέθηκαν για την ανασυγκρότηση του στρατού στην περίοδο 1923-1935, αξιοποιήθηκαν για την προμήθεια οπλισμού, ενώ από το 1936 διατέθηκαν ακόμα σημαντικά ποσά για τον σκοπό αυτόν και παραγγέλθηκαν μεγάλες ποσότητες ανταλλακτικών, όπως επίσης και πυρομαχικών. Απόρροια όλων αυτών των προσπαθειών ήταν ο Ελληνικός Στρατός, με την έναρξη του πολέμου τον Οκτώβριο του 1940, να διαθέτει 459.650

τυφέκια (Μάνλιγερ, Μάουζερ, Λεμπέλ και Γκρα), 4.832 πολυβόλα (Χότσκις, Σεντ Ετιέν, Σβαρτσελόζε και Μαξίμ), 12.200 οπλοπολυβόλα (Χότσκις), 315 όλμους (Μπραντ 81 χιλιοστών), 905 πυροβόλα μάχης (Σκόντα, Σνάνιντερ και Κρουπ), 190 αντιαεροπορικά πυροβόλα (Κρουπ, Μπόφορς και Ραϊμένταλ) και 24 αντιαρματικά πυροβόλα (Ραϊμένταλ).

Με τις προμήθειες πολεμικού υλικού από το εξωτερικό και την επιτυχή εκμετάλλευση των πόρων του εσωτερικού επιτεύχθηκε ο εξοπλισμός των προβλεπόμενων από το Σχέδιο Επιστρατεύσεως σχηματισμών, ενώ ελλείψεις εξακολουθούσαν να υπάρχουν σε όλμους, αντιαεροπορικό και κυρίως αντιαρματικό πυροβολικό.

Σχετικά με τα αποθέματαλοιπών εφοδίων, τον Οκτώβριο 1940 το ελληνικό στράτευμα διέθετε τρόφιμα για 50 ημέρες, καύσιμα για 45 ημέρες και νομή για 30 ημέρες, ενώ σχετικά με τα μεταφορικά μέσα αντί για τα αναγκαία 7.000 αυτοκίνητα υπήρχαν 600 στρατιωτικά. Το ζήτημα με τα μεταφορικά επιλύθηκε με την επίταξη ιδιωτικών αυτοκινήτων διάφορων τύπων, ενώ ανάλογα αντιμετωπίστηκε και το πρόβλημα των κτηνών, που ο αριθμός τους, με διαδοχικές επιτάξεις, έφτασε περίπου τις 150.000. Τέλος, ελλείψεις συνέχιζαν να υφίστανται σε όλμους, αντιαεροπορικό και ιδίως αντιαρματικό πυροβολικό.

Στο **πέμπτοκεφάλαιο** παρατίθεται και η συμβολή της ελληνικής αεροπορίας στην εποποιία του 1940. Η Ελληνική Βασιλική Αεροπορία (ΕΒΑ), όπως ονομαζόταν τότε, οργανώθηκε το 1930, ως ανεξάρτητος κλάδος των Ενόπλων Δυνάμεων, ύστερα από συγχώνευση του προσωπικού και του υλικού της Στρατιωτικής και της Ναυτικής Αεροπορίας. Μεταξύ των ετών 1936-1941 πραγματοποιήθηκε μια απόπειρα ώστε να εξοπλισθεί η ελληνική αεροπορία κατόπιν αιτημάτων προς τις Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να παραληφθούν αεροσκάφη. Πιο συγκεκριμένα σε αυτά περιλαμβάνονταν 24 καταδιωκτικά Spitfire Mk.I από τη Μ. Βρετανία, 36 καταδιωκτικά PZL P.24 F/G από την Πολωνία, 24 καταδιωκτικά Bloch MB.151 από τη Γαλλία, 30 καταδιωκτικά F4F-30 Wildcat από τις ΗΠΑ, 24 βομβαρδιστικά Blenheim Mk.I από τη Μ. Βρετανία, 24 βομβαρδιστικά Potez 633 Grec από τη Γαλλία, 48 βομβαρδιστικά Maryland από τις ΗΠΑ, 48 αεροσκάφη στρατιωτικής συνεργασίας Henschell Hs.126 από τη Γερμανία, 12 Α/Φ ναυτικής συνεργασίας Avro Anson Mk.I από τη Μ. Βρετανία και 12 υδροπλάνα Dornier Do.22 από τη Γερμανία. Εν τέλει η Ελλάδα παρέλαβε 121 από τα 297 που παρήγγειλε. Η ΕΒΑ είχε κατορθώσει να καταλείψει πολύ καλά τη δυναμική της προβαίνοντας σε αρκετές μετασταθμεύσεις

ώστε να αποτρέψει τη στοχοποίηση και να δυσκολεύσει το έργο των εχθρών της. Εκτός αυτού επιτυχία είχε να επιδείξει και όσον αφορά στις αναγνωριστικές αποστολές όπως επίσης και οι τακτικές διώξης σε συγκεκριμένες στιγμές του πολέμου στο μέτωπο επιτυγχάνοντας πολλές καταρρίψεις. Ο απολογισμός για την ΕΒΑ ήταν τελικά 49 νεκροί αεροπόροι και 22 τραυματίες, ενώ οι πολεμικές επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα κατά την διάρκεια των ετών 1940-1944 αποτέλεσαν τον προθάλαμο ώστε η ελληνική πολεμική αεροπορία σήμερα να θεωρείται υψηλού επιπέδου.

Τέλος, στο **έκτο κεφάλαιο** καταγράφεται ο οπλισμός και ο στρατιωτικός εξοπλισμός των Ιταλών κατά τον πόλεμο του 1940. Κατά τις παραμονές του πολέμου η Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Αλβανίας με στρατηγό τον Σεμπασιάνο Βισκόντι Πράσκα κατέταξαν τις ακόλουθες δυνάμεις:

Στην περιοχή της Ηπείρου, το 25^ο Σώμα Στρατού Τσαμουριά υπό τη στρατηγεία του Τζαννίνι η οποία είχε αναπτυχθεί στις περιοχές Μέρτζανη-Πρεμέτη και Γεωργουτσάδες-Αργυρόκαστρο με στρατιωτική δύναμη που αριθμούσε 21.000 άνδρες. Στις περιοχές Κονίσπολη-Δέλβινο-Αγιοι Σαράντα με 12.500 άνδρες βρισκόταν η 51^η μεραρχία πεζικού Σιένα με στρατηγό τον Γκαμπούτι, ενώ στο Τεπελένι-Αργυρόκαστρο πρωτοστατούσε η 131^η τεθωρακισμένη μεραρχία με την ονομασία «Κένταυρος» με 2.200 στρατιώτες. Ακολουθούσε η μεραρχία ιππικού υπό τη στρατηγεία του Ριβόλτα στην Κονίσπολη, όπως επίσης και το 25^ο Σώμα με 42.000 στρατιώτες, 22 τάγματα, 61 πυροβολαρχίες, 90 άρματα, 3 συντάγματα, μια επιλαρχία ιππικού και 2 τάγματα όλμων. Στην περιοχή της ΒΔ Μακεδονίας το 26^ο Σώμα Στρατού με την ονομασία «Κορυτσά» και με στρατηγό τον Γαβριήλ Νάσσι είχε στη διάθεσή του την 29^η μεραρχία πεζικού «Πιεμόντε» υπό τη στρατηγεία του Γκραττορόλα και με ισχύ 12.500 στρατιώτες. Το 26^ο Σώμα διέθετε ακόμα την 49^η μεραρχία πεζικού «Πάρμα» με στρατηγό τον Νάλντι στην Κορυτσά και με 9.300 άνδρες. Τέλος, το Σώμα αυτό ενίσχυαν η 19^η μεραρχία πεζικού «Βενέτσια» με στρατηγό τον Μπονίνι από την Πρέσπα μέχρι και το Ελβασάν αριθμώντας 10.000 άνδρες, η 53^η μεραρχία πεζικού «Αρέτζο» υπό τη στρατηγεία του Φερόνε στη Σκόδρα με 12.000 στρατιώτες, ενώ ως έφεδρεία το Σώμα είχε στη διάθεσή του το Τάγμα των Βερσαλλιέρων της 131^{ης} Τεθωρακισμένης Μεραρχίας στην Ερκέσα με δύναμη 50 αρμάτων. Το 26^ο Σώμα διέθετε συνολικά 44.000 στρατιώτες περιλαμβάνοντας 32 τάγματα, 47 πυροβολαρχίες, 60 άρματα μάχης, ένα σύνταγμα ιππικού, μία ίλη και 4 τάγματα όλμων.

Όταν οι Ιταλοί εισέβαλαν στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1940, ο ελληνικός Στρατός είχε σημειώσει σημαντικά βήματα προόδου σχετικά με την οργάνωση, την εκπαίδευση και τον εξοπλισμό του. Ωστόσο, οι ελλείψεις ήταν πολλές και μεγάλες. Τμήμα των ελλείψεων αυτών καλύφθηκε από τα πολλά ιταλικά λάφυρα που έπεσαν στα χέρια του νικητή Ελληνικού Στρατού στο Βορειοηπειρωτικό Μέτωπο ή παραδόθηκαν από τους Βρετανούς συμμάχους μετά τη νίκη τους επί των Ιταλών στη Βόρεια Αφρική. Πράγματι, η Ιταλία υπήρξε ο καλύτερος προμηθευτής σε όπλα και πυρομαχικά κατά τη διάρκεια του πολέμου λόγω του ότι τόσο ο ελληνικός, όσο και ο ιταλικός Στρατός έκαναν χρήση παρόμοιου οπλισμού.

Α΄ Κεφάλαιο

Το ιταλικό τηλεσίγγραφο και το ΟΧΙ του Ιωάννη Μεταξά

Ήδη από το καλοκαίρι του 1940 ο Μπενίτο Μουσολίνι είχε επιδείξει τάσεις επίθεσης προς στον ελλαδικό χώρο, ώστε είχε ο ίδιος αρχίσει μια ανθελληνική ρητορική μέσω ορισμένων προπαγανδιστικών δημοσιευμάτων, με προκλήσεις στον θαλάσσιο χώρο και κυρίως με το γεγονός του τορπιλισμού του πολεμικού πλοίου «Ελλη» στις 15 Αυγούστου στο λιμάνι της Τήνου. Παρά την αδιαμφισβήτητη ενοχή των Ιταλών, η Ελληνική Κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι το πλοίο βυθίστηκε από πλοίο «αγνώστου εθνικότητας». Παρά το ότι με αυτό τον τρόπο διατηρήθηκε, έστω και τυπικά, η ουδετερότητα, εντούτοις οι Έλληνες ήδη υποψιάζονταν τους πραγματικούς ενόχους¹. Από την πλευρά της η ελληνική ηγεσία επέδειξε ψυχραιμία, ενώ και εξαιτίας της εισβολής των Γερμανών στα Βαλκάνια ανεστάλη η εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Βέβαια, ο Χίτλερ έδειχνε να μην υπολογίζει τη σύμμαχό του Ιταλία στους νικηφόρους αγώνες και στις σημαντικές αποφάσεις και το αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο Μουσολίνι να δυσαρεστηθεί θεωρώντας αγνοείται από τη σύμμαχο Γερμανία.

Η Ιταλία σε γεωστρατηγικό επίπεδο καλούνταν να διασφαλίσει την σφαίρα επιρροής της στην Ανατολική Μεσόγειο και να αποτρέψει ενδεχόμενη εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων στην ευρύτερη περιοχή προκειμένου να μην τίθεται υπό απειλή η μητροπολιτική Ιταλία. Για τους λόγους αυτούς η Ιταλία πήρε την απόφαση στο πολεμικό συμβούλιο στις 15 Οκτωβρίου να εισβάλει στην Ελλάδα. Εκείνος, ωστόσο, ο οποίος είχε εισηγηθεί την αναβολή του σχεδίου εισβολής στην Ελλάδα ήταν ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου και Στρατάρχης Πιέτρο Μπαντόλιο ο οποίος ζήτησε τρεις μήνες καθυστέρηση έχοντας πρωτίστως κρίνει ότι οι δυνάμεις που είχαν στη διάθεσή τους οι Ιταλοί δεν επαρκούσαν για έναν τέτοιο πόλεμο. Από την πλευρά των υπολοίπων Ιταλών που είχαν αποφασίσει να επισπεύσουν τον πόλεμο επικρατούσε η αντίληψη ότι οι Έλληνες δεν επρόκειτο να προτάξουν σημαντική αντίσταση και επομένως τότε ήταν η κατάλληλη ευκαιρία να εισβάλουν. Η απόφαση του Μουσολίνι να εισβάλει στην Ελλάδα δίχως τις απαιτούμενες δυνάμεις είχε δύο αιτίες: την έντονη περιφρόνηση για τους Έλληνες και κυρίως την εμμονή του να

¹H. Buell, *World War II Album and Chronicle*, Λονδίνο 2002, σ. 54

αποδειξεί στον Χίτλερ ότι και αυτός μπορούσε να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα².

«Ο Μουσολίνι συνεχίζει να μιλά για επίθεση-αστραπή κατά της Ελλάδας στα τέλη Σεπτεμβρίου».³

Ο τρόπος με τον οποίο είχε συνταχθεί το ιταλικό τελεσίγραφο δεν άφηνε ο περιθώρια δεδομένου ότι η ελληνική κυβέρνηση κατηγορούνταν για παραβίαση της ουδετερότητας, ενώ το αποκορύφωμα ήταν η απαίτηση να επιτραπεί ελεύθερα η είσοδος των ιταλικών στρατευμάτων σε ελληνικό έδαφος προκειμένου να καταληφθούν σημεία στρατηγικής σημασίας. Συνεπώς από την πλευρά της η ελληνική κυβέρνηση ήταν υποχρεωμένη να αποφασίσει αν θα υπακούσει πλήρως στις επιταγές των Ιταλών ή αν θα οδηγηθεί σε πολεμική σύρραξη. Το πρωινό της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1940 όταν ο Ιωάννης Μεταξάς έλαβε ο ίδιος το ιταλικό τελεσίγραφο από τον πρέσβη Εμανουέλε Γκράτσιτο απέρριψε χωρίς κανέναν δισταγμό δηλώνοντας χαρακτηριστικά τα ακόλουθα⁴: «*Alors, c'est la guerre*» που μεταφράζεται από τα γαλλικά στα ελληνικά «*Λοιπόν, έχουμε πόλεμο*».

Η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για αντίσταση στην αν μη τι άλλο προκλητική στάση των Ιταλών έγινε αποδεκτή⁵ από τον λαό στην πρωτεύουσα με έντονο ενθουσιασμό ο οποίος ίσως οφειλόταν στη μακροχρόνια πίεση που βίωνε στο εσωτερικό της χώρας αλλά και στις προκλήσεις από εξωγενείς παράγοντες. Ωστόσο, αυτό το γενικευμένο κλίμα αισιοδοξίας που επικρατούσε δεν το ασπάζονταν ούτε οι πολιτική αλλά ούτε και η στρατιωτική ηγεσία της χώρας. Παρ' όλα αυτά η σύνθεση της κυβέρνησης δεν διαταράχθηκε παρά τις όποιες αμφιβολίες μπορεί να είχε ο Ιωάννης Μεταξάς για την ακεραιότητά της. Ο αντιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος και το Γενικό Στρατηγείο το οποίο είχε συγκροτηθεί από αυτόν, είχε επίγνωση σχετικά με τις δυνατότητες του ελληνικού στρατεύματος, ενώ επεσήμαινε τις ικανότητες της αεροπορίας των Ιταλών. Μολονότι, όπως είδε έχει αναφερθεί, η Ελλάδα προετοιμαζόταν αρκετά χρόνια για μια επικείμενη εισβολή, εντούτοις το

²H. A. Richter, *Η Ιταλο-γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδος*, Αθήνα 1998, σ. 97

³Ciano, Count Galeazzo. *Τα ημερολόγια του Τσιάνο 1939-1943*

⁴Φύλλο εφημερίδας «*Έθνος*» της 27 Οκτωβρίου 1940, σ. 4: «Τα περί επεισοδίων εις τα Ελληνοαλβανικά σύνορα».

⁵Αρκετοί μελετητές έχουν υποστηρίξει ότι η απόφαση αυτή του Ιωάννη Μεταξά αφορούσε κυρίως σε ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής της χώρας δεδομένου ότι οι Έλληνες ήταν ήδη προετοιμασμένοι για μια επικείμενη επίθεση. Βλ. ειδικά Κ. Σβολόπουλος, Ν. Βαρδιάμπασης, «Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον - Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-41 - Η Ιταλική εισβολή 28/10/1940 μέχρι 13/11/1940», έκδοσις ΓΕΣ/ Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, 1960. Ανακοίνωσή του προς τους ιδιοκτήτες και αρχισυντάκτες του Αθηναϊκού Τύπου στο Γενικό Στρατηγείο (ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία»), την 30 Οκτωβρίου 1940.

αλβανικό μέτωπο δεν πληρούσε τις αμυντικές προϋποθέσεις που απαιτούσε ένας πόλεμος, καθώς μόνο η φυσική οχύρωση ήταν εκείνη που λειτουργούσε ως άμυνα εξαιτίας της εδαφικής φυσιολογίας⁶.

Μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα άρχισε η επίθεση των Ιταλών και την ίδια στιγμή ο Ιωάννης Μεταξάς απηύθυνε διάγγελμα⁷ προς τον ελληνικό λαό:

Προς τον ελληνικόνλαόν,

«Η στιγμή επέστη που θα αγωνισθώμεν διά την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος, την ακεραιότητα και την τιμήν της. Μολονότι επεδείξαμεν την πλέον αυστηράν ουδετερότητα και ίσην, προς όλους, η Ιταλία μη αναγνωρίζουσα εις ημάς το δικαίωμα να ζώμεν ως ελεύθεροι Έλληνες μου εξήτησεν σήμερον την 3ην πρωινήν ώραν, την παράδοσιν τμημάτων του εθνικού εδάφους κατά την ιδίαν αυτής βούλησιν ότι προς κατάληψιν αυτών η κίνησις των στρατευμάτων της θα ήρχιζε την 6ην πρωινήν. Απήντησα εις τον Ιταλόν Πρέσβυν ότι θεωρώ και το αίτημα αυτό καθ' εαυτό και τον τρόπον με τον οποίον γίνεται τούτο ως κήρυξιν πολέμου της Ιταλίας κατά της Ελλάδος. Έλληνες,

τώρα θα αποδείξωμεν εάν είμεθα άξιοι των προγόνων μας και της ελευθερίας, την οποίαν μας εξησφάλισαν οι προπάτορές μας. Όλον το Έθνος ας εγερθήσυσσωμον, αγωνισθήτε διά την Πατρίδα, τας γυναίκας, τα παιδιά σας, και τας ιεράς μας παραδόσεις.

Νυν υπέρ πάντων ο αγών»

Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως

Ιωάννης Μεταξάς

Από την πρώτη στιγμή που γνωστοποιήθηκε στους Έλληνες το ξέσπασμα του πολέμου και παρά τον αιφνιδιασμό που προκάλεσε τους διακατείχε ένα αίσθημα ευφορίας και ενθουσιασμού στοιχείο αλλόκοτο όπως αναφέρει και ο Άγγελος Τερζάκης⁸ που περιέγραφε την κλίμα που επικρατούσε στην Αθήνα:

«Στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀντικρῦζονταν, ἔφεγγε ἓνα χαρούμενο ξάφνιασμα, σάμπως ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος, ὁ ἴσαμεχτὲς βουτηγμένος στὴν καθημερινότητα καὶ στὴ βιοπάλη, νὰ μάθαινε ξαφνικὰ πὼς ἔχει μέσα του κρυμμένα νιάτα. Γιατὶ τὸ πρωῒτῆς 28ης

⁶Ν. Οικονόμου, «Η Ελλάδα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-44)», στο: *Ελληνική Ιστορία*, (επιμ. Μ. Σακελλαρίου, Χ. Μαλτέζου, Α. Ι. Δεσποτόπουλος), Αθήνα 2007, σ. 702

⁷Διάγγελμα του Ιωάννη Μεταξά προς τους Έλληνες στις 28-10-1940. Βλ. ακόμα και C. N. Hadjipateras, M. S. Fafalios, *Greece 1940-41 Eyewitnessed*, Athens 1996, σ. 85

⁸Α. Τερζάκης, *Ελληνική εποποιΐα (1940-1941)*, ΓΕΣ/7ο ΕΓ, Αθήνα 1990, σ. 40

Ὀκτωβρίου 1940 γινόταν πραγματικά μιὰ ἀποκάλυψη: Διαφορετικὸ εἶχε πέσει νὰ κοιμηθεῖ τὸ ἔθνος τὴ νύχτα ποὺ πέρασε, διαφορετικὸ ζυπνοῦσε τώρα. Ἡ εἴδηση ποὺ ἔτρεχε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα Πόλεμος! οἱ Ἴταλοι εἰσβάλλουν, εἶτανε σα γενικὴ πρόσκληση σὲ ξεφάντωμα. Περηφάνεια, φιλότιμο καὶ λεβεντιὰ φούσκωναν τὰ στήθη».

Με παρεμφερή τρόπο περιγράφει καὶ ὁ Οδυσσεὺς Ελύτης⁹ τὴν πορεία πρὸς τὸ μέτωπο:

«Ξημερώνοντας τ' Ἀγιαννίου, με τὴν ἀύριο τῶν Φώτων, λάβαμε τὴ διαταγὴ νὰ κινήσουμε πάλι μπροστά, γιὰ τὰ μέρη ποὺ δὲν ἔχει καθημερινές καὶ σκόλες. Ἐπρεπε, λέει, νὰ πιάσουμε τὶς γραμμὲς ποὺ κρατούσανε ὡς τότε οἱ Ἀρτινοί, ἀπὸ Χιμάρρα ὡς Τεπελένι. Λόγω ποὺ ἐκεῖνοι πολεμοῦσανε ἀπ' τὴν πρώτη μέρα, συνέχεια, κι εἶχαν μείνει σκεδόν οἱ μισοί καὶ δὲν ἀντέχανε ἄλλο. Δώδεκα μέρες κιόλας εἶχαμε μεις πιο πίσω. στα χωριά. Κι ἀπάνω ποὺ συνηθίζε τ' αὐτὴ μας πάλι στα γλυκὰ τριζίματα τῆς γῆς, καὶ δειλὰ συλλαβίζαμε τὸ γαύγισμα τοῦ σκύλου ἢ τὸν ἀχὸ τῆς μακρινῆς καμπάνας, νὰ ποὺ ἦταν ἀνάγκη, λέει, νὰ γυρίσουμε στο μόνον ἀχολοῖ ποὺ ζέραμε: στο ἀργὸ καὶ στο βαρὺ τῶν κανονίων, στο ξερό καὶ στο γρήγορο τῶν πολυβόλων. Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε ἀσταμάτητα, ἕνας πίσω ἀπ' τὸν ἄλλο, ἴδια τυφλοί».

Οἱ Ἕλληνες σὲ ολόκληρο τὸ διάστημα πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο κατόρθωσαν νὰ τηρήσουν μιὰ ἡρεμὴ στάση ἐναντὶ τῶν προκλήσεων τῶν Ἰταλῶν ἀν καὶ κατὰ βάθος ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἀπαντήσουν σὲ αὐτὲς καθὼς προσέβαλαν τὶς ἐθνικὲς καὶ θρησκευτικὲς τοὺς ἀξίες καὶ ἰδανικά. Εἶναι ἀξίες ἀναφορᾶς οἱ ἀντιδράσεις τοῦ λαοῦ ὅπως αὐτὲς μας διασώζονται σὲ μαρτυρίες καὶ Απομνημονεύματα¹⁰:

«Στὴν Αἰδηψό, ξημερώνοντας ἡ μέρα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 οἱ καμπάνες ἄρχισαν νὰ κτυποῦν δυνατὰ κι ὁ ὅλος ὁ κόσμος ἔτρεχε καὶ αἶμα μάθει τί συμβαίνει. Τότε ἀπ' τὸν περισσότερο κόσμο ἔλειπαν τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημερώσεως. Δὲν ἀργήσαμε νὰ μάθουμε τὴν κήρυξη τοῦ Ἰταλικοῦ πολέμου. Μέχρι τὸ βράδυ ὅλοιοι ἐπιστρατευμένοι τῆς ἐπαρχίας μας εἶχαμε μεταφερθεῖ μὲ πολεμικὸ καράβι στὸ Βόλο. Ἡ ὥρα τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ τῶν δικῶν μας ἦταν ἡ πιὸ συγκινητικὴ. Ὅλοι μας ἐνωμένοι σ' ἀνάδελφια μὲ σφιγμένη τὴν καρδιά καὶ θάρρος ξεκινούσαμε γιὰ τὴν Νίκη».

«Τραβῶ γιὰ τὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ Λαρίσης, δὲ μπορῶ νὰ κρύψω τὴ συγκίνηση ποὺ μὲ κυριεύει, κάθε φορὰ ποὺ θυμᾶμαι τὶς τελευταῖες ὥρες ποὺ πέρασα σπῆτι μου, ἀνάμεσα στὰ φιλιὰ καὶ τοὺς λυγμοὺς τῆς ἀγαπημένης μου μητέρας... Μόλις ἦρθε τὸ τραῖνο ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ χιλιάδες κόσμος ὥρμησε νὰ τὸ κυριέψει. Οἱ λιγότεροι

⁹ Οδυσσεὺς Ελύτης, *Ποίηση*, Αθήνα 2002

¹⁰ Κ. Ν. Χατζηπατέρας, Μ.Σ. Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 40-41*, Αθήνα 1982, σ. 60

μπαίνανε απότις πόρτες τῶν βαγονιῶν. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τὰ παράθυρα, τὴ σκεπή, κι' ἀπὸ ἄλλα ἀπίθανα μέρη. Δὲν ξέρω πῶς τινάχτηκα σ' ἓνα κάθισμα, πάντως τὸ γεγονός εἶναι πῶς βρίσκομαι σ' ἓνα βαγόνι δεύτερης θέσης στριμωγμένος ἀνάμεσα σὲ ὀχτῶ ἄλλους ἀξιοματικούς. Τὸ τραῖνο ξεκίνησε. Γιὰ πολλή ὥρα κανεῖς μας δὲ μιᾶ, ὁ καθένας σκέφτεται τὸν κόσμον ποὺ ἄφισε πίσω του, τὸ ἄγνωστο ποὺ πηγαίνει νὰ συναντήσῃ...»¹¹

«Ἄργά τὸ βράδυ πηγαίνω στό σταθμὸ Πελοποννήσου. Τὰ τραῖνα εἶναι γεμάτα μέσα κι ὄζω, κι ἀπάνω. Τὰ παιδιά μ' ἓνα μικρότατο πακετάκι στό χέρι μιὰ φανέλα ἢ ἓνα ζευγάρι κάλτσες φορώντας ἓνα παλιὸ πανταλόνι κι ἓνα σακάκι (οὔτε αὐτὸ τὰ περισσότερα) περιμένουν νὰ φύγῃ τὸ τραῖνο, νὰ τοὺς πάηστὰ βουνὰ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας, νὰ πολεμήσουν. Ἔχουν ἐμπιστοσύνη στὴν Πατρίδα. Θὰ τοὺς προμηθέψῃ ἀπ' ὄλα. Φεύγουνε τὰ παιδιά τραγουδῶντας»¹².

Ὅσον ἀφορᾶ στο μέτωπο τοῦ αγώνα αὐτὸ εἶχε διαιρεθεῖ σε δύο πεδία. Το πρῶτο εκτεινόταν ἀπὸ τὸ Ἰόνιο Πέλαγος μέχρι καὶ τὸν Σμόλικα στο ὁποῖο καθήκοντα εἶχε ἀναλάβει ἡ 8^η μεραρχία πεζικοῦ ὑπὸ τοῦ υποστράτηγου Χαράλαμπου Κατσιμήτρου, καθὼς ἐπίσης καὶ μίας ταξιαρχίας με τὴν ὁποία ἀποτελέσαν τὸν κορμὸ τοῦ Τμήματος Στρατιάς στὴν περιοχὴ τῆς Ἡπείρου. Το Τμήμα Στρατιάς Δυτικῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ ἀντιστράτηγου Ἰωάννη Πίτσικα εἶχε ὀρισθεῖ ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Πρέσπῃ μέχρι καὶ τὸν Γράμμο, με κυρίαρχη δύναμη τὴν 9^η μεραρχία. Στο σύνολό του οἱ στρατιωτικὲς αὐτὲς δυνάμεις ἀνέρχονταν περίπου σε 37.000 ἄνδρες καὶ τὸ κύριό τους μέλημα, βάσεις τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, ἦταν ἡ ἐπιβράδυνση τῆς πορείας τῶν ἐχθρικών δυνάμεων σε σημεῖα ἀμυντικῆς γραμμῆς προκειμένου νὰ διατηρηθεῖ ἀνοιχτὸ τὸ οδικὸ δίκτυο ἀπὸ τὴν Λάρισα πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς ἐπιστράτευσης.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἰταλικῆς εἰσβολῆς ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς διέθετε 14 μεραρχίες πεζικοῦ, 1 μεραρχία ἰππικοῦ καὶ 3 ταξιαρχίες πεζικοῦ 140.000 ἀνδρῶν, ἐνῶ καὶ τὸ πυροβολικὸ ἦταν εἰσπολέμο παρά τὶς ὅποιες ἐλλείψεις¹³. Ὡστόσο, ἡ ἀντιαεροπορικὴ ἀμυνα ὑστεροῦσε σημαντικὰ με μόνις 115 ἀεροσκάφη, ἐνῶ ἀνασταλτικὸς παράγοντας ἦταν καὶ κακὲς ὑποδομὲς στα ἀεροδρόμια. Ἀντίστοιχη

¹¹ Ν. Καραντώνης, *Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ἀνθυπολοχαγού (28 Ὀκτωβρίου '40 - 26 Ἀπριλίου '41)*, Ἀθήνα γχ., σ. 9

¹² Δ.Σ. Λουκάτος, *Ὀπλίτης στό Ἀλβανικὸ Μέτωπο. Ἡμερολογιακὲς Σημειώσεις 1940-41*, Ἀθήνα 2001, σ. 16

¹³ Ν. Οικονόμου, *ὁ. π.*, σ. 702

ήταν η κατάσταση που επικρατούσε και στο πολεμικό ναυτικό το οποίο και αυτό με τη σειρά του παρουσίαζε σημαντικές αδυναμίες περιλαμβάνοντας μόνο το παλαιό εύδρομο θωρηκτό «*Αβέρωφ*», 10 αντιτορπιλικά, 6 υποβρύχια, 13 τορπιλοβόλα, 2 τορπιλάκατους, και 30 βοηθητικά σκάφη.

Το σχέδιο πολέμου των Ιταλών, με την περιφημη ονομασία *Emergenza G*¹⁴ («Επείγουσα Ελλάδα»), είχε σχεδιασθεί έτσι ώστε να η Ελλάδα να καταληφθεί τρεις περιόδους. Η πρώτη αφορούσε στην κατάληψη της Ηπείρου (κατευθύνσεις προς Ηγουμενίτσα-Πρέβεζα-Καλπάκι-Ιωάννινα-Μέτσοβο) και των Ιονίων Νήσων. Στη δεύτερη φάση επρόκειτο να καταληφθεί η Δ. Μακεδονία και με τη συνδρομή νέων δυνάμεων που θα αποβιβάζονταν στην Ήπειρο αλλά και στα νησιά, ενώ θα ακολουθούσε η προέλαση προς την Θεσσαλονίκη και την Αθήνα με σκοπό την κατάκτηση της χώρας. Για την εισβολή τους αυτή οι Ιταλοί επιστράτευαν 70.000 άνδρες, 100 άρματα μάχης και 400 αεροσκάφη. Από ελληνικής πλευράς οι δυνάμεις που σήκωσαν το μεγαλύτερο βάρος της εισβολής, βρίσκονταν στην τοποθεσία Ελαία-Κάλαμος στην οποία κατόρθωσαν να ανακόψουν τεράστιο όγκο ιταλικών δυνάμεων σαφώς δυσανάλογα μεγαλύτερο προς τον ελληνικό. Στην περιοχή της Πίνδου οι επονομαζόμενοι αλпинιστές «*Τζούλια*» απώθησαν τα πιο αδύναμα σώματα του αποσπάσματος. Στη βορειοδυτική Μακεδονία είχαν αναλάβει την πρωτοβουλία τα ελληνικά στρατεύματα, ενώ η αεροπορία των Ιταλών προέβη σε βομβαρδισμούς πόλεων με αποτέλεσμα να χαθούν πολλοί άμαχοι αν και ουσιαστικά δεν απειλήθηκε η σε πολεμικό επίπεδο η χώρα. Κινητήριος μοχλός του ελληνικού στρατεύματος ήταν οπωσδήποτε ο ενθουσιασμός («*με το χαμόγελο στα χείλη*») που διακατείχε τους επιστρατευμένους φαντάρους που επρόκειτο να πολεμήσουν στο μέτωπο. Μέχρι τις 13 Νοεμβρίου οι δυνάμεις των Ιταλών είχαν οδηγηθεί στα σημεία από όπου εισέβαλαν σε σημείο που οι επιτυχίες του ελληνικού στρατού στο μέτωπο να προκαλέσει την έκπληξη όχι μόνο των Ιταλών αλλά και των Ελλήνων αξιωματούχων και πολιτικών¹⁵. Οι επιτυχίες αυτές των Ελλήνων υποχρέωσαν το Βρετανικό Γενικό Επιτελείο να εξετάσει εκ νέου το θέμα της πολεμικής ενίσχυσης προς την Ελλάδα και δεδομένου ότι ήδη από τις 14 Νοεμβρίου τα ελληνικά στρατεύματα προχώρησαν σε αντεπίθεση. Το σώμα των Ιταλών στο κομβικό σημείο της Κορυτσάς ηττήθηκε ύστερα από μεγάλο αγώνα και στις 22 Νοεμβρίου το ελληνικό τάγμα εισήλθε στην περιοχή.

¹⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ (1960) 6, 278, Παράρτημα 2, Κατευθύνσεις δια την επιχείρησιν «*EMMERGENZZA G*».

¹⁵ Ν. Οικονόμου, *ό. π.*, σ. 703

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι τα ελληνικά στρατεύματα σημείωσαν μεγάλες επιτυχίες, όπως για παράδειγμα το γεγονός της κατάληψης των Αγίων Σαράντα στις 6 Δεκεμβρίου όπως επίσης και του Αργυρόκαστρου στις 8 του ίδιου μήνα, τα ζητήματα ανεφοδιασμού και η επιδείνωση των καιρικών συνθηκών¹⁶ συνέβαλαν στην αδράνεια των πολεμικών επιχειρήσεων. Επιπλέον, εξέχουσας σημασίας ήταν και η κατάληψη της Κλεισούρας¹⁷ στις 10 Ιανουαρίου του 1941 από τις δυνάμεις του Β΄ Σώματος Στρατού¹⁸.

Όσον αφορά στο εσωτερικό μέτωπο οι πολίτες υπέμεναν υποχρεωτικά τους όποιους περιορισμούς επέβαλλε ο πόλεμος, ενώ γνώρισε την ακμή τόσο η πνευματική όσο και η καλλιτεχνική παραγωγή. Στον αντίποδα το στρατόπεδο των Ιταλών αντιμετώπιζε σοβαρότατα προβλήματα. Ο Μουσολίνι είχε μεταθέσει τις ευθύνες της ιταλικής αποτυχίας στις συνεχείς αντικαταστάσεις και μεταθέσεις των αξιωματούχων κατά την διάρκεια της επίθεσης, ενώ και η περίφημη «εαρινή επίθεση» που πραγματοποίησαν οι Ιταλοί απέτυχε εξαιτίας της σθεναρής αντίστασης των Ελλήνων.

Ουσιαστικά, οι Ιταλοί ηττήθηκαν κατά βάση σε στρατηγικό επίπεδο, γεγονός για το οποίο ευθυνόταν αποκλειστικά και μόνο ο ίδιος ο Μουσολίνι και το Γενικό Επιτελείο Στρατού. Έναν μήνα πριν από την ιταλική εισβολή στην Ελλάδα, ο Μουσολίνι διέταξε την αποστράτευση του μισού ιταλικού στρατού, απόφαση η οποία έγινε αποδεκτή από το Γενικό Επιτελείο, αν και ο στρατηγός Μάριο Ροάτα προειδοποίησε ότι τα στρατεύματα ίσως δεν αποδώσουν για κάποιο χρονικό διάστημα. Επιπροσθέτως, η συνεχής υποτίμηση της ετοιμότητας των Ελλήνων είχε αυτομάτως καταδικάσει την εκστρατεία να αποτύχει εκ προοιμίου. Όπως μας διέσωσε χαρακτηριστικά και ο Ιταλός ιστορικός Ρέντζο Ντε Φελίτσε¹⁹:

«Η στρατιωτική υπεροχή (αριθμητική και τεχνική) ήταν πάντοτε, τους πρώτους μήνες του πολέμου, με την πλευρά των Ελλήνων. Οι Έλληνες ήταν πολύ καλά πληροφορημένοι (από τη βρετανική κατασκοπεία) για τις ιταλικές προθέσεις και είχε επιστρατεύσει σχεδόν 350.000 άνδρες ως τις πρώτες μέρες του Νοεμβρίου. Οι Ιταλοί είχαν μόνον οκτώ μεραρχίες στην Αλβανία (δύο εκ των οποίων ήταν στραμμένες προς το γιουγκοσλαβικό στρατό) τον Οκτώβριο του 1940, ενώ οι Έλληνες είχαν αρχικά 14 μεραρχίες, κατάλληλα εκπαιδευμένες για πόλεμο σε ορεινό πεδίο μάχης. Η αρχική

¹⁶ΓΕΣ/ΔΙΣ (1985) 35-36

¹⁷Balkan Studies: *Biannual Publication of the Institute for Balkan Studies*, Μίσιγκαν 1992, σ.116

¹⁸ Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας, Εκδόσεις Ενημερωτικά: Ιστορικά Αφιέρωματα: Ιστορικό Αφιέρωμα για το έπος του '40: Χ. Λαλούσης - *Ο πόλεμος του 1940-1941*, σ. 8

¹⁹De Felice, Renzo, *Mussolini l'Alleato: Italia in guerra 1940-1943*, Τορίνο 2020, σ. 87-88

ιταλική επίθεση διεξήχθη από 105.000 στρατιώτες έναντι σχεδόν 350.000 Ελλήνων: να γιατί δεν είναι παράδοξο που μετά από μια βδομάδα η μεραρχία Julia σταμάτησε και σχεδόν περικυκλώθηκε. Είναι αδύνατον να καταλάβει κανείς, από στρατιωτική άποψη, γιατί το CommandoSupremo δεν αντέδρασε ενάντια σε μια εκστρατεία εξαρχής καταδικασμένη σε αποτυχία».

1.1. Το χρονικό του ελληνοϊταλικού πολέμου

Κυριακή 27 Οκτωβρίου 1940

Αθήνα, πρωί

«Εορτή στο Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο της επετείου της φασιστικής επανάστασης. Ο Γκράτσι, καθώς και σχεδόν όλη η μικρή ιταλική παροικία της Αθήνας είναι παρόντες. Ωστόσο, το κλίμα είναι παγωμένο, λόγω της αβεβαιότητας που διακατείχουν πολλούς τους καλεσμένους για τις επικείμενες εξελίξεις στο επίπεδο των διμερών ελληνοϊταλικών σχέσεων».

Θεσσαλονίκη, πρωί

Προκειμένου να αποτυπώσει με ακρίβεια την ατμόσφαιρα που επικρατούσε ο Γεώργιος Βαφόπουλος έγραψε σχετικά: *«Ήταν το πρωί της Κυριακής της 27ης Οκτωβρίου 1940. Κι ακούσθηκε ο λόγος του δημάρχου [Θεσσαλονίκης] βαρύς, με φανερούς υπαινιγμούς για τον εχθρό, που δεν κατονομαζόταν, που ήταν όμως γνωστός, που τον ψιθύριζαν τα χείλη του κόσμου... Κι η καρδιά μου σφιγγόταν από την αναμονή της ενδεχόμενης συμφοράς, και δάκρυζα για τη μοίρα του τόπου μου...».*

Αθήνα, βράδυ

Ο Εμανουέλε Γκράτσιτο βράδυ μετέβη στο σπίτι της οικογένειας Βλαστού, όπου και, φαινομενικά εύχαρις, διηγείται περιστατικά από ανέκδοτα παίζοντας μπριτζ.

Είναι ξεκάθαρο ότι επιχειρούσε να ενισχυθεί η εντύπωση ότι δεν επίκειται κάποιο έκτακτο γεγονός.

Κάρυστος

Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, εξόριστος στην Κάρυστο, υπείκοντας σ' ένα απροσδιόριστο προαίσθημα, γράφει δύο έμμετρα επιγράμματα αφιερωμένα στην

Ελλάδα. «Φαίνεται», σημειώνει ο ίδιος, «ότι η μοναξιά της εξορίας εντείνει την επαφήν της ψυχής με το πνεύμα της ιστορίας».

Βερολίνο, μεσάνυχτα

Το ιδιαίτερο γραφείο του Αδόλφου Χίτλερ πληροφορείται από τη Ρώμη, μέσω του στρατηγού Φον Ρίντελεν, ότι η ιταλική επίθεση κατά της Ελλάδος θα εκδηλωθεί την επομένη, Δευτέρα 28 Οκτωβρίου. Ο δε Γκαλεάτσο Τσιάνο, με ημερομηνία 27ης Οκτωβρίου, καταγράφει: «Ήδη οι τέσσερες διπλωμάτες, Γερμανός, Ιάπων, Ισπανός και Ούγγρος, εις τους οποίους ενεχείρισα το κείμενο του τελεσιγράφου προς την Ελλάδα, εξεπλάγησαν».

Ελληνοαλβανικά σύνορα, μεσάνυχτα

Πληθαίνουν οι ενδείξεις ότι ιταλικά στρατιωτικά αγήματα προελαύνουν προς τα ελληνοαλβανικά σύνορα, όπου και παρατάσσονται σε διάταξη επιθετική. Ενώ από το σούρουπο βρέχει ασταμάτητα, άγρυπνα τα προκεχωρημένα ελληνικά φυλάκια παρακολουθούν τις κινήσεις τους. Όσο περνά η ώρα, ενισχύεται η εντύπωση ότι επίκειται από την αντίπερα όχθη πολεμική πρωτοβουλία. «Συνδυνάζων πληροφορίας και φήμας και ημερομηνίας, απέκτησα πεποίθησιν ότι πρόκειται περί σκηνοθεσίας δι' επικείμενηναύριον ίσως επίθεσιν», σημειώνει ο Μεταξάς στο ημερολόγιό του.

Ο υποστράτηγος Χαράλαμπος Κατσιμήτρος, διοικητής της VIII Μεραρχίας, είναι στα Γιάννενα δέκτης των ανησυχητικών μηνυμάτων που του διαβιβάζουν από το μέτωπο ο Κωνσταντίνος Δαβάκης και ο συνταγματάρχης Μαυρογιάννης, αρχηγός του Πυροβολικού της Μεραρχίας. Και διαμηνύει στο Γενικό Επιτελείο την προσωπική του πλέον άποψη ότι η ιταλική επίθεση είναι πιθανό να εκδηλωθεί την επομένη το πρωί –ίσως και κατά τη νύχτα– τονίζοντας αποφασιστικά: «Δεν θα περάσουν οι Ιταλοί από το Καλπάκι!».

Ρώμη, 1 μετά τα μεσάνυχτα

Το κρατικό ραδιόφωνο αναγγέλλει ότι έληξε η περίοδος της ανεκτικότητας της Ιταλίας έναντι της Ελλάδος²⁰...

²⁰Κ. Σβολόπουλος, 1940. *Οι τελευταίες ημέρες του Οκτωβρίου*, Αθήνα 2016, σ. 43

Β' Κεφάλαιο

Πορτραίτα των πρωταγωνιστών έπους της περιόδου 1940-41

2.1. Ο Μεσσήνιος Ταγματάρχης Πεζικού Γεώργιος Α. Μπουλούκος

Ο Γεώργιος Μπουλούκος²¹ του Αριστοδήμου γεννήθηκε στην Καλαμάτα το 1894 και είχε λάβει μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όπως επίσης και στη Μικρασιατική εκστρατεία. Αφότου ξέσπασε ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος το 1940 ο Μπουλούκος ήταν Ταγματάρχης στο 28^ο Σύνταγμα Πεζικού. Ως επικεφαλής του συντάγματος πεζικού κατόρθωσε μέσα σε λίγες μέρες, αφότου είχαν ξεκινήσει οι εχθροπραξίες με τους Ιταλούς, να καταλάβει το Ταλίκ, ενώ πρώτος έφθασε στο Ιβάν, ώστε εξαιτίας της κίνησής του αυτής προήχθη στον βαθμό του Αντισυνταγματάρχη «*επί διακεκριμένη πράξιν επί του πεδίου της μάχης*». Την ίδια στιγμή είχε προταθεί να απονεύμουν «*το χρυσούν Αριστείον Ανδρείας*» ως ανταμοιβή για τον απaráμιλλο ηρωισμό του²².

Η νικηφόρος προέλαση του Γεωργίου Μπουλούκου δεν σταμάτησε εκεί αφού σε συνέχεια των πολεμικών επιχειρήσεων στην περιοχή της Βορείου Ηπείρου ύστερα από σκληρές μάχες κατόρθωσε να καταλάβει το ύψωμα 1292 και στη συνέχεια το Μάλι Σεβράνιε καταλαμβάνοντας επίσης και το Μάλι Τόπιανιτ. Ύστερα από την κατάληψη αυτή προέβη σε σύλληψη 12 Ιταλών αξιωματούχων, 285 οπλιτών, ενώ κυρίευσε και 20 πυροβόλα όπως επίσης και άλλο πολεμικό εξοπλισμό. Στις 30 Δεκεμβρίου 1940 του είχε ανατεθεί η κατάληψη της οροσειράς Σεβράνιμε σκοπό να απωθήσει τους εισβολείς. Οι μάχες έλαβαν χώρα μέσα σε ανεμοθύελλα με απολογισμό 800 νεκρούς που εγκατέλειψε ο εχθρός και 700 οι οποίοι αιχμαλωτίστηκαν. Ο Γεώργιος Μπουλούκος μετά από αυτό το θρίαμβο ζήτησε να τεθεί επικεφαλής των στρατευμάτων ενάντια στο Γκαρονίν. Η επιθυμία του ικανοποιήθηκε και οι συγκρούσεις που ακολούθησαν ήταν πρωτοφανείς. Μέσα σε χιονοθύελλα κατελήφθη το Γκαρονίν και στο σημείο εκείνο ο ηρωικός αντισυνταγματάρχης έπεσε μαχόμενος.

Για τον Αντισυνταγματάρχη Γεώργιο Α. Μπουλούκο αρκετοί ήταν εκείνοι οι οποίοι περιέγραψαν τη δράση του κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του στρατηγού Νικόλαου Παπαδόπουλου (1890-

²¹Βλ. γενικά Δ. Παζινός, Γ. Μπουλούκος, Ε. Μουτσόπουλος, *Γεώργιος Αριστοδήμου Μπουλούκος-Μνήμη Ηρώων Αντισυνταγματάρχης Π/Ζ*, Αθήνα 2000, σ. 89

²²Β. Ρόζης, «76 χρόνια από τον ηρωικό θάνατο του Αντισυνταγματάρχη Γεωργίου Μπουλούκου στα βουνά της Βορείου Ηπείρου, στην: «*Εθνική Ηχώ*» αρ. φ. 640, Φεβρουάριος 2017, σ. 6

1961) μέσω της οποίας πληροφορούμαστε σχετικά με μια από τις σημαντικότερες μάχες που δεν ήταν άλλη από αυτή της Κλεισούρας και την κατάληψη των υψωμάτων Μάλι Τόπιανιτ και Μάλι Σεβράνιε:

«απέβη τελικώς υπέρ ημών χάρις στη γεωαιότητα του Ταγματάρχου Γεωργίου Μπουλούκου»

Η στρατηγικής σημασίας στενωπός της Κλεισούρας θεωρήθηκε σπουδαία νίκη²³ από τους Συμμάχους, ώστε ο αρχιστράτηγος των Βρετανών στη Μέση Ανατολή Archibald Wavell απέστειλε συγχαρητήριο μήνυμα στον Αλέξανδρο Παπάγο²⁴.

Ο Στρατηγός Παναγιώτης Βέλλιος Διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού σε επιστολή του προς τη Στρατιά αναφέρει σχετικά για τον Αντισυνταγματάρχη Γεώργιο Μπουλούκο:

«ηγωνίσθη γενναίως επικεφαλής του Τάγματός του και κατέλαβε διαδοχικά τα υψώματα Τάλικ, Ιβάν, Μάλι Φλορόσες, Μάλι Τόπιανιτ και εφονεύθη κατά την κατάληψιν του Μάλι Γκαρονί»

Εκτός αυτού ο ίδιος ο Διοικητής είχε προτείνει τη μετονομασία του Στρατοπέδου στον Λαιμό Περσπών όπως και έγινε τον Σεπτέμβριο του 1978:

«Το Στρατόπεδον της Διμοιρίας προκαλύψεως Λαιμού Πρεσπών ονομασθεί εις Στρατόπεδον Ταγματάρχου Πεζικού Γεωργίου Αριστοδήμου Μπουλούκου».

Από την εφημερίδα «Εστία»²⁵ πληροφορούμαστε σχετικά με τις σπουδαίες μάχες που έλαβαν χώρα στη στενωπό της Κλεισούρας και στα υψώματα της ευρύτερης περιοχής στα οποία πρωτοστάτησε ο Γεώργιος Μπουλούκος. Ο ταγματάρχης Μπουλούκος σκοτώθηκε στο Μάλι Γαρονίν (Β. Κλεισούρας) στις 10 Ιανουαρίου του 1941²⁶.

Ο Αντισυνταγματάρχης (όπως προήχθη μετά θάνατον) Γεώργιος Μπουλούκος, τιμήθηκε από την ιδιαίτερη πατρίδα του την Καλαμάτα με προτομή του στην είσοδό της, στον δρόμο που φέρει το όνομά του.

²³ K. Macgregor, *Mussolini unleashed, 1939-1941: politics and strategy in fascist Italy's last war*, Καίμπριτζ 1986, σ. 258–259

²⁴Κ. Ν. Χατζηπατέρας, Μ. Σ. Φαφαλίου, *Greece 1940-41 eyewitnessed*, Αθήνα 1996, σ. 97

²⁵Σ. Μελάς, εφημ. «Εστία», 31.12.1945.

²⁶Διαθέσιμο στο: <https://eleftheriaonline.gr/local/politismos/history/item/75131-messinioi-pesontes-alvaniko-metopora-meromhnia-prospelassis>; 28.8.2022

2.2. Μαυρογιάννης Παναγιώτης: Το έργο και η συνεισφορά του στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο

Στις 15 Οκτωβρίου του 1940 και πιο συγκεκριμένα στο Παλάτιο Βενέτσια το Ανώτατο Πολεμικό Συμβούλιο έλαβε την απόφαση για την ιταλική επίθεση εναντίον της Ελλάδας, ενώ το περιεχόμενο των διαβουλεύσεων έγινε γνωστό στην ελληνική κυβέρνηση την επόμενη μέρα από τον Έλληνα πρέσβη. Σχετικά με τις οχυρώσεις στο μέτωπο της Αλβανίας οι Ιταλοί Τσιάνο και Πράσκα είχαν εγγυηθεί ότι έβαιναν καλώς όπως άλλωστε και η πορεία των δημοσίων έργων με το οδικό δίκτυο να έχει σχεδιασθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να οδηγεί στα σώματα των Ελλήνων. Στο εν λόγω Συμβούλιο οι συζητήσεις σχετίζονταν με το πόσο κρίσιμη ήταν η κατάληψη της βορειοδυτικής Ηπείρου, του λιμένος της Πρέβεζας, η προέλαση μέχρι τη Θεσσαλονίκη και γενική η κυρίευση της Ελλάδας μέχρι την Πελοπόννησο. Οι Ιταλοί εκτός των άλλων θα πρέπει να είχαν βασισθεί και στη συνεισφορά που θα παρείχαν οι άτακτοι Αλβανοί, στο γεγονός ότι ίσως οι Έλληνες δεν έδειχναν ενδιαφέρον για τον πόλεμο, αλλά και στην αποστασιοποίηση των Άγγλων για αποστολή βοήθειας εξαιτίας του ότι οι τελευταίοι θεωρούσαν προτεραιότητα την ευρύτερη περιοχή της Αιγύπτου.

Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 η Ελλάδα με πρωτοβουλία του Ιωάννη Μεταξά θεώρησε αναγκαία την ύπαρξη οχυρωματικών έργων βορείως των συνόρων της αλλά και την προμήθεια εξοπλισμού από την Αγγλία και τη Γαλλία. Ο Μεταξάς υπολογίζοντας τις βλέψεις των Βουλγάρων για κάθοδο στο Αιγαίο προέβη σε σχεδιασμό των οχυρών και τα ολοκλήρωσε, έργο το οποίο παρέπεμπε στην περίφημη γραμμή Μαζινό (ligne Maginot). Η ελληνική κυβέρνηση μερίμνησε ιδιαίτερος για τα οχυρωματικά έργα στην Ήπειρο, ενώ υπήρχαν εντολές *«δια την επί του εδάφους μελέτην των υποεπιτροπών της οχυρώσεως της προς την Αλβανίαν συνόρων, βάσει της υπάρχουσας μελέτης της Κεντρικής Επιτροπής... εν περιπτώσει συγχρόνου αντιμετώπισεως της Βουλγαρίας και της Αλβανίας, της τελευταίας ταύτης υποβοηθημένης υπό εξωβαλκανικής δυνάμεως»*²⁷. Η 8^η Μεραρχία είχε αναθέσει τα έργα των οχυρώσεων στον Διοικητή του Μεραρχιακού Πυροβολικού Παναγιώτη Μαυρογιάννη, που μετέβη στην πρωτεύουσα προκειμένου να εξασφαλίσει τους πόρους που ήταν αναγκαίοι για την αποπεράτωσή τους. Ο συνταγματάρχης Παναγιώτης Β. Μαυρογιάννης (1894-1952) γεννήθηκε στο Κιάτο Κορινθίας και ήταν

²⁷Ανέκδοτα έγγραφα του ΓΕΣ στις 26.5.1939, 19-20.9.1940

Σκηνίτης – Σαρακατσάνος προερχόμενος από την Ήπειρο. Οι πρόγονοί του μετέβησαν στην Πελοπόννησο στο τέλος του 17ου αιώνα ύστερα από τη νίκη των Ενετών επί των Οθωμανών και την ερήμωση των περιοχών της. Ήταν απόφοιτος του Γυμνασίου και ειδικευόταν στην τοπογραφία, ενώ κατατάχθηκε ως εθελοντής στον στρατό και το 1914 έλαβε το αξίωμα του ανθυπολοχαγού. Έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους, στους δύο Παγκοσμίους Πολέμους, ενώ συμμετείχε και στην Εκστρατεία στη Μικρά Ασία ως επικεφαλής του Πυροβολικού. Εκδιώχθηκε από το στράτευμα (1923-1927) εξαιτίας του ότι συμμετείχε στο «Κίνημα του 1922». Επιπλέον, σχετιζόταν με το σώμα των ανταρτών του Ναπολέοντα Ζέρβα και τιμήθηκε με επαίνους επ' ανδραγαθεία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μετά τον οποίο ανελίχθηκε σε υποστράτηγο. Ύστερα από επιτόπια έρευνα που διεξήγαγε ο Παναγιώτης Μαυρογιάννης ως Πρόεδρος της Επιτροπής Οχυρώσεων, συμπέρανε ότι οι δυσκολίες ήταν μεγάλες ώστε τα έργα αυτά να λάβουν χρηματοδότηση. Έτσι ο Μαυρογιάννης αποφάσισε να απευθυνθεί στις τοπικές κοινότητες αιτούμενος να συμβάλλουν με κάθε δυνατό τρόπο, ενώ ο ίδιος επιχείρησε να τονίσει τη σημασία των έργων στους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής²⁸. Σε σχετική έκθεση την οποία είχε δακτυλογραφήσει ο Συνταγματάρχης Παναγιώτης Μαυρογιάννης, κατέγραψε με κάθε λεπτομέρεια τα έργα που είχαν εκτελεσθεί κατά τα έτη 1939-1940 αναφερόμενος στο είδος των εργασιών και στο κόστος κατασκευής τους. Μάλιστα την εν λόγω έκθεση την προσυπέγραψε και υποστράτηγος Χαράλαμπος Κατσιμήτρος Διοικητής της 8^{ης} Μεραρχίας ο οποίος επαινούσε τον Μαυρογιάννη για τη συμβολή του δηλώνοντας χαρακτηριστικά ότι «έσωσε την κατάσταση».

Ο Μαυρογιάννης σημείωνε πως τα οχυρωματικά έργα πριν από το 1939 ήταν ελάχιστα, ενώ αναφέρει ότι η Μεραρχία είχε προβεί σε μετάκληση του Συνταγματάρχη Γ. Σαλβάνου από τη Θεσσαλονίκη, ώστε να καταρτίσει την Επιτροπή Οχυρώσεων με πρόεδρο τον Π. Μαυρογιάννη και μέλη τον Επιτελάρχη της Μεραρχίας και Αντισυνταγματάρχη Χαρ. Γρίβα, τον Ταγματάρχη Πτρουτσόπουλο και τον Λοχαγό Μιχ. Σάλη.

Ακολούθως παρατίθεται εν τάχει το είδος των έργων που έλαβαν χώρα:

α) Καρροποίητοι οδοί νεωστί ανοιγείσαι περιοχών Καλπακίου – Ζίτσας, Ιωαννίνων, Κανίτας: 62,1/2 χιλιομέτρων.

²⁸Α. Τερζάκης, *Ελληνική Εποποιία (1940-1941)*, Αθήνα 1964, σ. 39-41

β) Κατασκευάσθηκαν ημιονικοί οδοί στις περιοχές του Καλπακίου, Ζίτσας, Σουκουλίου και Ζεφυρίου, 186 χιλιομέτρων.

γ) Επισκευές οδών –σκυρομάτων και νέας επίστρωσης, 84 χιλιομέτρων.

δ) Κατασκευασθέντα τεχνικά έργα:

1) Ξύλινες γέφυρες σε κτιστά βάθρα στον ποταμό Καλαμάς: 6, 6, 30, 5 και 12 μέτρων.

2) Στον ποταμού Γόρμου, 16 και 6 μέτρων.

3) Στους παραπόταμους του Καλαμά, 6, 6, 8, 4 και 16 μ.

Σύνολο γεφυρών 11

ε) Άλλα τεχνικά έργα: Χαρακώματα, πολυβολεία, θέσεις πυροβολικού, (16), με υπόγεια καταφύγια 10-16 μέτρων και υπόγεια καταφύγια πεζικού.

στ) Μακρύς κατάλογος αντιαρματικών έργων:

μήκος αντιαρματικών τάφρων, 4.800 μέτρα.

αντιαρματικά φράγματα, 26.

υπόνομοι, 20.

παγίδες – βλήματα, 2.500 τεμάχια., κέντρα διαβίβασης 5.

Πράγματι, τα οχυρωματικά έργα στον Καλαμά και γενικότερα στην Ήπειρο, ήταν καθοριστικής σημασίας για την ανάσχεση της εισβολής των Ιταλών στις 28 Οκτωβρίου του 1940 δεδομένου ότι λειτούργησαν και ως ορμητήριο της αντεπίθεσης του ελληνικού στρατού τον Νοέμβριο του 1940²⁹.

²⁹Ν. Οικονόμου, «Η Ελλάδα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-44)», στο: *Ελληνική Ιστορία*, (επιμ. Μ. Σακελλαρίου, Χ. Μαλτέζου, Α. Ι. Δεσποτόπουλος), Αθήνα 2007, σ. 703

Γ' Κεφάλαιο

Υποστράτηγος Κατσιμήτρος Χαράλαμπος: Ο μεγάλος πρωταγωνιστής στη μάχη του Καλπακίου. Όταν το ΟΧΙ έγινε πράξη

Στις 7 Απριλίου του 1939 ο Μουσολίνι και το στράτευμά του είχαν ήδη προβεί σε κατάληψη της Αλβανίας και ως εκ τούτου η εισβολή των Ιταλών σε ελληνικό έδαφος θεωρούνταν δεδομένη. Όπως προαναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, στις 15 Αυγούστου του 1940 το υποβρύχιο Delfino των Ιταλών τορπίλισε το ελληνικό εϋδρομο αντιτορπιλικό του πολεμικού ναυτικού «Ελλη» στο λιμάνι της Τήνου. Το γεγονός αυτό σηματοδότησε την κορύφωση των προκλήσεων από ιταλικής πλευράς έναντι της ελληνικής η οποία τηρούσε μέχρι τότε στάση ουδετερότητας. Η κυβέρνηση του Ιωάννη Μεταξά προκειμένου να διατηρήσει τις διπλωματικές ισορροπίες σε σχέση με τη Γερμανία και την Αγγλία βρέθηκε εκτεθειμένη και σε αρκετά δυσχερή θέση, ενώ την ίδια στιγμή προετοιμάζε το έδαφος για την επικείμενη διεξαγωγή πολέμου³⁰.

Το πρωί της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1940 και πιο συγκεκριμένα στις 3.00 π.μ. ο Εμανουέλε Γκράτσι ως πρέσβης της Ιταλίας στην Αθήνα, κατέφθασε στην οικία του Ιωάννη Μεταξά στην Κηφισιά και του παρέδωσε το ιταλικό τελεσίγραφο βάσει του οποίου οι Ιταλοί απαιτούσαν ελεύθερη διέλευση του στρατεύματός τους αλλά και τον έλεγχο των σημείων στρατηγικής σημασίας. Η απάντηση του Ιωάννη Μεταξά ήταν άμεση³¹ με τη φράση «Λοιπόν, έχουμε πόλεμο» η οποία καθιερώθηκε από τότε ως το περίφημο «ΟΧΙ» το οποίο εξέφραζε σύσσωμο τον ελληνικό λαό ο οποίος ήταν έτοιμος να μεταβεί στο πεδίο της μάχης προκειμένου να προασπίσει τα σύνορα της Ελλάδας.

Οι Ιταλοί απέβλεπαν πρωτίστως στο να καταλάβουν αιφνιδιαστικά την Ήπειρο και την Κέρκυρα, στο πλαίσιο της πρώτης φάσης των πολεμικών επιχειρήσεων. Ακολούθως αποσκοπούσαν να προβούν σε κατάληψη της Δυτικής Μακεδονίας και να προελάσουν από τη Θεσσαλονίκη μέχρι την Αθήνα ώστε να κυριεύσουν ολόκληρη την Ελλάδα. Από ελληνικής πλευράς στην 8^η Μεραρχία Πεζικού Διοικητής ήταν ο υποστράτηγος Χαράλαμπος Κατσιμήτρος ο οποίος είχε πεισθεί ότι το στενό στην περιοχή του Καλπακίου (ή αλλιώς Ελαιά) θα ήταν το σημείο

³⁰Επίτομη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου (1940-1941), Επιχειρήσεις Στρατού Ξηράς, ΔΙΣ/ΓΕΣ, 1984, σ. 38

³¹C. M. Woodhouse, *Η ιστορία ενός λαού. Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 294

εκείνο στο οποίο ο ελληνικός στρατός θα μπορούσε να ανακόψει την πορεία των ιταλικών στρατευμάτων προς τα Ιωάννινα. Το έλος του ποταμού Καλαμά επρόκειτο να λειτουργήσει ως φυσικό εμπόδιο και επομένως η προέλαση των τεθωρακισμένων και του πεζικού θα είναι δυσκολότερη. Ωστόσο, ο στρατηγικός συλλογισμός του υποστράτηγου Χαράλαμπου Κατσιμήτρου δεν ταυτιζόταν με τις διαταγές του Γενικού Επιτελείου Στρατού αν και τελικά του παραχωρήθηκε το ελεύθερο να δράσει βάσει των σχεδίων του αφού κρίθηκε ικανός αξιωματούχος.

Το Γενικό Επιτελείο Στρατού, το οποίο επέβλεπεδιαρκώς τα τεκταινόμενα στην Αλβανία, εκτίμησε ότι η βασική προσπάθεια των Ιταλών θα είχε κατεύθυνση προς την Ήπειρο και όχι προς τη Δυτική Μακεδονία ή τη Θεσσαλονίκη. Συνεπώς, ο Κατσιμήτρος και οι Ηπειρώτες του θα δέχονταν το μεγαλύτερο βάρος της ιταλικής επιθέσης. Στις 24 Αυγούστου 1940 απεστάλησαν στον Κατσιμήτρο νέες οδηγίες επιχειρήσεων, στο τέλος των οποίων αναγράφονται τα εξής:

«Αναγνωρίζεται η δυσχερής θέσις εις την οποία ευρίσκεται η Μεραρχία. Η Κυβέρνησις δεν αναμένει βεβαίως παρά της Μεραρχίας νίκας, δεδομένης της αριθμητικής υπεροχής του αντιπάλου, αναμένει όμως εκ ταύτης να σώσει την τιμήν των ελληνικών όπλων. Και προς τούτο δύναται ο διοικητής της Μεραρχίας να θέσει τας δυνάμεις αυτής όπως αυτός νομίζει καλύτερον».

Η δήλωση ότι «δεν αναμένονται από την Μεραρχία νίκες», σε σχέση με την πρωτοβουλία που παρεσχέθη στον διοικητή της, κάλυπτε απολύτως τον υποστράτηγο Κατσιμήτρο σε οποιαδήποτε κίνηση και αν αυτός προέβαινε. Συνεπώς, ο Μέραρχος πήρε την πρωτοβουλία για την απόφαση αυτή ως ο μόνος ο οποίος είχε επίγνωση της κατάστασης σε στρατιωτικό επίπεδο. Ο Αρχιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος του είχε απόλυτη εμπιστοσύνη όπως προκύπτει από την προσωπική του επιστολή με ημερομηνία 22 Αυγούστου 1940, στην οποία έγραφε τα ακόλουθα:

«Αγαπητέ Κατσιμήτρο, Επιθυμώ να γνωρίζεις ότι τόσο η Κυβέρνησις όσο και εγώ σε περιβάλλομεν μετ' απολύτου εμπιστοσύνης και πλήρους εκτιμήσεως. Σε ασπάζομαι εγκαρδίως. Αλέξανδρος Παπάγος».

Ο Ελβετός στρατιωτικός και συγγραφέας E. Bayer γράφει χαρακτηριστικά³²: «Ο στρατηγός Παπάγος ενισχύθη επί των κορυφογραμμών και από της 4ης μέχρι της 7ης Νοεμβρίου, προσέβαλε την δυστυχημένην μεραρχία ΤΖΟΥΛΙΑ δια συγκεντρωτικής

³²E. Bayer, *Ο πόλεμος των τεθωρακισμένων*, (Συμπληρωματικά εκδόσεις Αρ. 15 & 18, απόδοσις εις την Ελληνικὴν μερίμνη Διευθύνσεως Στρατιωτ. Εκδόσεων ΓΕΣ), Αθήνα 1964, τ. 1, σ. 199

επιθέσεως εκ των άνω προς τα κάτω. Η συμφορά του στρατηγού Μάριο Τζιρότι δεν ήτο δυνατόν να γίνει περισσότερο πλήρης».

Ο υποστράτηγος Χαράλαμπος Κατσιμήτρος από τον Απρίλιο του 1939 με ελάχιστα μέσα και με τη συμβολή των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής προέβη σε αναδιοργάνωση των αμυντικών οχυρώσεων της περιοχής. Επομένως, το ξέσπασμα του Ελληνοϊταλικού Πολέμου βρίσκει τους στρατιώτες της 8^{ης} Μεραρχίας Πεζικού στην Ήπειρο αντιμέτωπους με τον εχθρό και τελικά να αποκρούσουν με ηρωισμό και αμυνόμενοι μέχρι τέλους, σύμφωνα και με την ημερήσια διαταγή που εξέδωσε ο διοικητής τους, την επίθεση των ιταλικών στρατευμάτων.

Η ιταλική επίθεση έλαβε χώρα επισήμως στις 5.30 το πρωί στις 28 Οκτωβρίου με τις φάλαγγες των Ιταλών να περνούν τα ελληνικά σύνορα και να εισέρχονται να αντιμετωπίσουν το στράτευμα της 8^{ης} Μεραρχίας το οποίο είχε οργανωθεί σε αμυντική γραμμή³³. Η αντίσταση που προέβαλλαν τα ελληνικά στρατεύματα ήταν χαρακτηριστική αφού είχαν να αντιμετωπίσουν καταιγισμό πυρών, ενώ για τις δύο ιταλικές μεραρχίες πεζικού (Φερράρα-Σιένα) αλλά και την τεθωρακισμένη μεραρχία με την ονομασία «*Κένταυροι*» η προέλαση ήταν ιδιαίτερος δύσκολη³⁴. Ύστερα από την αναχαίτιση των ιταλικών στρατευμάτων τα ελληνικά τμήματα ανασυντάχθηκαν σε αμυντική διάταξη συγκεντρωμένα όλα σε μια τοποθεσία. Το αμέσως επόμενο πρωινό ακολούθησε σφοδρότατος αεροπορικός βομβαρδισμός από την ιταλική πλευρά μετά τον οποίο οι Ιταλοί είχαν σκοπό να προετοιμαστούν για την βασική επίθεση έναντι των ελληνικών θέσεων στην περιοχή του Καλαμά και του Καλπακίου³⁵.

Οι Ιταλοί τις δύο πρώτες ημέρες του Νοεμβρίου εισέβαλαν στη στενωπό του Καλπακίου και το πρωί στις 2 Νοεμβρίου η αεροπορία και το πυροβολικό πραγματοποίησαν βομβαρδισμό των ελληνικών θέσεων. Την ίδια μέρα η Μεραρχία Φερράρα επιχείρησε να διαλύσει την αμυντική διάταξη του ελληνικού στρατού χωρίς όμως να τα καταφέρει με τις ελληνικές δυνάμεις να διατηρούν την ακεραιότητά τους και αποκρινόμενες ταυτόχρονα με πυρά ώστε να περιορίσουν την ιταλική επίθεση. Εξαιτίας, ωστόσο, μιας χιονοθύελλας η ιταλική πλευρά άδραξε την ευκαιρία και αιφνιδίασε την ελληνική η οποία βρισκόταν στο ύψωμα της Γκραμπάλας, σημείο

³³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον. Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-41, Η Ιταλική Εισβολή*, Αθήνα 1960, σ. 59

³⁴ Π. Καλογεράκος, *Μάχη Ελαίας (Καλπάκι) – Καλαμά, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού* (ΓΕΣ), σ. 2

³⁵ <https://www.historical-quest.com/syndromes/112-archive/20os-aionas-ellada/146-h-maxi-sto-kalpaki.html>

στρατηγικής σημασίας, το οποίο καταλήφθηκε προσωρινά από τις ιταλικές δυνάμεις μέχρι να το ανακαταλάβουν την επόμενη μέρα οι ελληνικές.

Αφού οι Ιταλοί ανακατέλαβαν την περιοχή της Γκραμπάλας οι δύο πλευρές συγκρούστηκαν με σφοδρότητα σε μάχες σώμα με σώμα και τελικά τα ελληνικά τμήματα κατόρθωσαν να καταλάβουν πλήρως το σημείο αυτό. Εν τω μεταξύ την ίδια στιγμή το Καλπάκι δεχόταν επίθεση από τους εχθρούς με 50 άρματα και 80 μοτοσικλετιστές αλλά τόσο τα αντιαρματικά όσο και η φύση του εδάφους εμπόδισαν σε μεγάλο βαθμό αυτή την επέλαση. Κατά συνέπεια το πυροβολικό των Ελλήνων κατατρόπωσε τον αντίπαλο στο σημείο αυτό με 9 τεθωρακισμένα άρματα να καταστρέφονται ολοσχερώς ενώ κάποια από τα υπόλοιπα εγκαταλείφθηκαν από το πλήρωμά τους. Εκτός από την επιτυχία που σημείωσε η ελληνική πλευρά³⁶ σε στρατιωτικό επίπεδο, για πρώτη φορά πήρε και λάφυρα.

Στα Απομνημονεύματά³⁷ του ο Βισκόντι Πράσκα γράφει τα ακόλουθα σχετικά με τον πόλεμο:

«Αναφερόμενος στο ηθικό των στρατευμάτων μας θα υποστήριζα ότι αυτό βρισκόταν σε υψηλότατο βαθμό. Αυτή η πεποίθησή μου ανταποκρινόταν στην αλήθεια ειδικώς για τα στρατεύματα που από καιρό έδρευαν στην Αλβανία. Τα στρατεύματά μας οδηγούνταν στη μάχη με τους ρυθμούς πολεμικού εμβατηρίου και όχι υπό τον ήχο μιας πένθιμης μουσικής. Βεβαίως η αποστολή εξ΄ωψωσης του ηθικού των Ελλήνων στην συγκεκριμένη περίπτωση ήταν πιο εύκολη από τη δική μας. Εμείς πολεμούσαμε για έναν πολιτικό σκοπό, όχι κατανοητό και αποδεκτό από όλους και ειδικώς επειδή παρακινούμεθα από το αίσθημα του καθήκοντος. Οι αντίπαλοί μας μάχονταν υπέρ πατρίδος, έχοντας το υπέρτατο, αλλά και το πλέον απλό καθήκον που μπορεί να ανατεθεί σε έναν στρατιώτη, καθήκον αδιαμφισβήτητο ακόμη και για τους μικρότερους μαχητές».

Ωστόσο, η εκτίμηση³⁸ που έκανε ο υποστράτηγος Χαράλαμπος Κατσιμήτρος όσον αφορά στην ικανότητα των εχθρών στο πεδίο της μάχης ήταν η εξής:

«Το ιταλικό πεζικό υπό ικανή διοίκηση πολέμησε καλά, ο δε Ιταλός στρατιώτης κατά την άμυνα ιδίως υπό καλή διοίκηση υπήρξε πολύ καλός μαχητής».

³⁶ Κ. Μπρούσαλη, «Οι 178 μέρες που δόξασαν την Ελλάδα», *Ιστορία του Έθνους*, στην: *Έθνος της Κυριακής*, αρ. φ. 20, 2010, σ. 28

³⁷ Σ. Β. Πράσκα, *Εγώ εισέβαλα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1999, σ. 143

³⁸ Μ. Παπαευσταθίου-Τσάγκα, *Ελληνοϊταλικός πόλεμος-Κατοχή-Εθνική Αντίσταση (1940-1944): ιστορικές προφορικές μαρτυρίες*, (διδ. διατρ.), Ιωάννινα 2015

Στις 4 Νοεμβρίου τα ιταλικά στρατεύματα προέβησαν σε βομβαρδισμούς σε ολόκληρο το εύρος του πεδίου της μάχης, ενώ την επόμενη ακριβώς ημέρα πραγματοποίησαν ισχυρή επίθεση η οποία όμως δεν απέφερε καρπούς αφού η ελληνική γραμμή άμυνας προέβαλε σθεναρή αντίσταση. Η επίθεση των Ιταλών είχε περιέλθει σε τέλμα αν και τα στρατεύματά τους συνέχισαν την επίθεση μέχρι και τις 8 Νοεμβρίου όπου ο υποτιθέμενος «περίπατός» τους επί ελληνικού εδάφους (όπως δήλωνε πριν τον πόλεμο ο Μπενίτο Μουσολίνι) έλαβε τέλος καθώς τα ιταλικά τμήματα υποχρεώθηκαν σε υποχώρηση και να σχηματίσουν εκείνα πλέον γραμμή άμυνας. Ο διοικητής της Αλβανίας και στρατηγός Βισκόντι Πράσκα είχε αποτύχει στρατηγικά κυρίως εξαιτίας της γενναιότητας των Ελλήνων αλλά και της γεωμορφολογίας του εδάφους. Ο Μουσολίνι από την πλευρά του θεώρησε υπεύθυνη για την έκβαση του πολέμου τη στρατιωτική ηγεσία προβαίνοντας μάλιστα και στην ακόλουθη δήλωση³⁹:

«Καταλαβαίνω πόσο καθαρά έβλεπε ο Ναπολέων, όταν αναζητούσε τους στρατηγούς του ανάμεσα στους δεκανείς και λοχίες. Το επάγγελμα του στρατηγού δεν είναι οποιοδήποτε επάγγελμα».

Κατά τη διάρκεια της μάχης στο Καλπάκι (Ελαία-Καλαμά) 1 με 5 Νοεμβρίου του 1940 οι απώλειες της 8^{ης} Μεραρχίας υπολογίζονταν σε 3 αξιωματικούς και σε 60 περίπου οπλίτες νεκρούς, όπως επίσης και σε 5 αξιωματικούς και 200 οπλίτες τραυματίες. Τα βομβαρδιστικά της αεροπορίας των Ιταλών ήταν εκείνα τα οποία είχαν προκαλέσει τις απώλειες αυτές σε βάρος του ελληνικού πυροβολικού, όπως επίσης και στις επιθέσεις που αποσκοπούσαν σε ανακατάληψη περιοχών. Αντιστοίχως οι απώλειες που είχαν οι Ιταλοί βάσει των στοιχείων του στρατηγού Πράσκα από την αρχή των εχθροπραξιών μέχρι και το τέλος τους ανέρχονταν σε 17 αξιωματικούς και σε 354 οπλίτες νεκρούς όπως επίσης και σε 65 αξιωματικούς και 1.134 οπλίτες τραυματίες. Τέλος, αγνοούμενοι θεωρήθηκαν 10 αξιωματικοί και περίπου 650 οπλίτες.

Προκειμένου να κατανοήσουμε τη δυναμική των μαχών οφείλουμε να πραγματοποιήσουμε μια ανασκόπηση στα ημερολόγια ή και τα απομνημονεύματα των όσων πρωταγωνίστησαν την εποχή εκείνη. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα μας διασώζει ο λοχαγός Σπήλιος Ρουβάς μέσω του ημερολογίου του⁴⁰:

³⁹ Κ. Καζάκος, «Μύθοι και αλήθειες μιας απροσδόκητης νίκης», *Ιστορία*, τχ. 8, 2009, σ. 15

⁴⁰ Ι. Δ. Μουρέλλος, *Το ημερολόγιο ενός νεκρού λοχαγού*, Ηράκλειο 1947, σ. 22

«...Όσο πιο δύσκολη είναι η αποστολή που αναθέτεις στον Έλληνα στρατιώτη, τόσο πιο πειθαρχικά δέχεται να την εκτελέσει, γιατί την παίρνει ως εκδήλωση εμπιστοσύνης στην ισχύ του και στον πατριωτισμό του. Μόνο άμα αφήσει την πολεμική ιαχή του αέρα δεν συγκρατιέται πια, αφηνιάζει, δεν πειθαρχεί. Κάνει ό,τι ο πηγαίος του αυθορμητισμός τού υποβάλλει και τα αυτιά του φράσσουν για κάθε διαταγή. Δρα και ενεργεί όπως του καπνίσει και πάντα του εξασφαλίζει την επιτυχία, γιατί έχει κληρονομικά μέσα στο είναι του τοις αρετές του παλιού πολεμιστού».

«...Ο Έλληνας στρατιώτης είναι και στρατηγός αλλά και αρχηγός του κράτους, είναι ολόκληρη η Ελλάς. Όχι διότι παρακούει ή ορίζει, αλλά διότι έχει αδιάκοπα την εποπτεία του όλου... έχει ιστορική και πολιτική συνείδηση... Όταν θα γραφεί η ιστορία αυτού του πολέμου, θα κατανοήσουν τότε όλοι πλέον ότι το συντελούμενο υπό του ελληνικού ηρωισμού άθλον είναι μεγαλύτερο από εκείνο το οποίον αντιλαμβάνεται και η πλέον φιλόπατρις φαντασία»⁴¹.

Ήδη από την πρώτη εβδομάδα του πολέμου στην οποία κατατροπώθηκε η ιταλική πλευρά το ηθικό των Ελλήνων αναπτερώθηκε και λίγες μέρες μετά τα ελληνικά στρατεύματα προχώρησαν σε αντεπίθεση με σκοπό να οδηγήσουν τον εχθρό στα ενδότερα του αλβανικού εδάφους. Στη Βόρειο Ήπειρο (Τεπελένι, Κορυτσά, Αργυρόκαστρο, Άγιοι Σαράντα) τα ελληνικά στρατεύματα γνώρισαν ενθουσιώδη υποδοχή με έντονη συγκίνηση. Πράγματι, όμως, η εποποιία του 1940 οφείλεται εν πολλοίς στις καθοριστικές μάχες του Καλπακίου και γενικότερα της Πίνδου, που έκριναν και την έκβαση του πολέμου.

⁴¹Κ. Τσάτσος, «Ο Ελληνικός ηρωισμός», στην: *Ασύρματος*, 1.1.41

Δ' Κεφάλαιο

Η συμβολή των γυναικών και των Ευζώνων στο μέτωπο

4.1. Η βοήθεια των γυναικών στο μέτωπο

Ήδη από τις αρχές του ελληνοϊταλικού πολέμου και καθ' όλη τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων στη βορειοδυτική Ελλάδα η συμβολή του ντόπιου πληθυσμού της Ηπείρου ήταν ιδιαίτερος σημαντική και συνέβαλε τα μέγιστα στην τελική έκβαση του αγώνα. Δεδομένου ότι οι άνδρες είχαν επιστρατευθεί και βρίσκονταν στο πεδίο της μάχης καθοριστική υπήρξε η συμβολή των γυναικών οι οποίες έσπευδαν να μεταφέρουν πολεμοφόδια, υγειονομικό υλικό και τραυματίες από το μέτωπο προς την ενδοχώρα. Ωστόσο, η συμβολή τους δεν περιοριζόταν μόνο σε αυτά καθώς βάσει ορισμένων μαρτυριών μας γνωστοποιείται ότι οι γυναίκες συμμετείχαν ακόμα και σε έργα οχυρώσεων ή γεφυροποιίας. Γυναίκες που προέρχονταν πόλεις και χωριά της Ηπείρου διέθεσαν το περιεχόμενο των μπαούλων τους όπως επίσης και την προίκα τους, εκποίησαν τα χρυσαφικά τους, και έκαναν οτιδήποτε μπορούσαν ώστε να βοηθήσουν τους στρατιώτες οι οποίοι πολεμούσαν στο μέτωπο. Στην επαρχία, μαζί με τα παιδιά και τους ηλικιωμένους, υποκαθιστούσαν τους άνδρες τόσο στις αγροτικές όσο και στις κτηνοτροφικές εργασίες και δεδομένου ότι είχαν επιστρατευθεί ακόμα και τα υποζύγια, ζώνονταν το αλέτρι, την αξίνα και το φόρτωμα. Εξαιτίας ακριβώς του απaráμιλλου ηρωισμού και της αυταπάρνησης που επέδειξαν προκειμένου να συνεισφέρουν με κάθε τρόπο στον αγώνα προέκυψε ακολούθως ο όρος «*Οι Γυναίκες της Πίνδου*» ο οποίος περιγράφει εν ολίγοις τη συμβολή τους ως εθελόντριες.

Από τους τίτλους των εφημερίδων που αποτύπωναν τον ηρωισμό των Ελλήνων στρατιωτών στο μέτωπο δεν έλειπαν και εκείνοι οι οποίοι αναφέρονταν στη βοήθεια των γυναικών της Ηπείρου με φράσεις όπως για παράδειγμα⁴²:

«Η δράσις της Ελληνίδος εις την πρώτην γραμμίν», «Η εποποιία των γυναικών της Ηπείρου. Σε απρόσιτα βουνά μετέφερον κανόνια», «Οι γυναίκες της Ηπείρου εργαζόμεναι νυχθημερόν εις την εκκαθάρισιν των οδών από τα χιόνια».

Άξιες αναφοράς είναι φυσικά και οι μαρτυρίες που μας διασώζονται και μέσω αυτών πληροφορούμαστε σχετικά με τη δράση των γυναικών κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου:

⁴² Β. Αναστασόπουλος, Β. Νικόλτσιος, *Λόγια εικόνων του '40. Η κρυφή δύναμη της ιστορίας του ελληνοϊταλικού πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 56

«7 Νοεμβρίου 1940. Σήμερα σκοτώθηκαν δύο παιδιά του 33ου Συντάγματος και αυτό μάνιασε περισσότερο τους στρατιώτες. Φωνάζαν εμπρός για τη Ρώμη. Ο θάνατος αυτός αντί να μας δειλιάσει μας έδωσε περισσότερα φτερά για να κυνηγήσουμε τους Ιταλούς. Συνάντησα γυναίκες που κουβαλούσαν πυρομαχικά. Μία ήτο 88 ετών. Μία μου είπε κλείδωσε το μικρό σε μια καλύβα για να βοηθήσει τον στρατό. Το βράδυ είδα μια γριούλα να κρατά δυο μικρά και η μητέρα τους ζύμωνε ψωμί για τον στρατό με το φως δυο κεριών που είχε μέσα σ' ένα ποτήρι. Τα χιόνια, ο πάγος, το τρομερό κρύο, δεν φαίνονταν να τις τρώμαζε. Όλες γεμάτες χαρά ήθελαν να προσφέρουν στο στρατό ό,τι δεν μπορούσαν τα μεταγωγικά. Αλήθεια γυναίκες θαύμα. Τι διαφορά με τις πόλεις!⁴³»

«Οι νικηταί της Πίνδου προχωρούσαν. Καθώς έφτασαν στον ποταμό Βογιούσα κι είδαν οι ατρόμητες γυναίκες της Πίνδου πως το απότομο ρέμα εμπόδιζε τους σκαπανείς στη δουλειά τους, έκαναν αυθόρμητα κάτι, που ξανάγινε ύστερα στον Καλαμά και στο Δρίνο: μπήκαν οι ίδιες μέσα στα νερά και, πιασμένες σφικτά από τους όμους, σχημάτισαν πρόσχωμα, που ανάκοβε την ορμή του ποταμού και ευκόλυνε τους γεφυροποιούς!⁴⁴»

«Όταν φύγαμε από τη Λάρισα για να πάμε στην Κοζάνη, στο Σαραντάπορο εκεί πέρα οι δρόμοι τότε ήτανε καλντερίμια και χωματόδρομοι, θυμάμαι εκεί επάνω πριν από τα Σέρβια ότι ήταν γυναίκες οι οποίες την δεύτερη ημέρα ακριβώς προς την τρίτη φτιάχνανε τον δρόμο, δηλαδή ρίχνανε πέτρες μες στις λάσπες. Από τότε, από την ίδια μέρα και βέβαια εν συνεχεία στην Ήπειρο εθαυμάσθησαν οι γυναίκες αυτές. Εθαυμάσθησαν πολύ γιατί μετέφεραν εκεί που δεν μπορούσε ούτε μουλάρι. Βάζανε στην πλάτη, μαθημένες αυτές, αυτές κουβαλούσαν νερό και ξύλα. Πήγαιναν στο ρουμάνι μια ώρα δυο, φορτωνόταν τα ξύλα στην πλάτη και τα μετέφεραν στα σπίτια τους μέσα στα χιόνια. Εκάνανε βέβαια μια προμήθεια από το καλοκαίρι για τον χειμώνα, κάνανε για ένα μήνα, από κει και ύστερα. Πηγαίνανε πλέον μέσα στα χιόνια...⁴⁵»

Για τη συμβολή των γυναικών κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο χαρακτηριστικό είναι το ποίημα του Νικηφόρου Βρεττάκου το οποίο συνέγραψε κατά την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940. Η συμβολή των γυναικών της Ηπείρου στο

⁴³ Από το Ημερολόγιο Πολέμου του Αργύρη Μπαλατσού, στο: Χατζηπατέρα-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982, σ. 103

⁴⁴ Π. Ε. Παπαγιαννόπουλος, στο: Χατζηπατέρα-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982, σ. 104

⁴⁵ Προφορική μαρτυρία Τάκη Τράντα, στο: Χατζηπατέρα-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982, σ. 103

πόλεμο εναντίον των Ιταλών ήταναν μη τι άλλοαξεπέραστη. Σχετικά με τις γυναίκες αυτές ο ποιητής Νικηφόρος Βρεττάκος (1911 – 1991) έγραφε:

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ

(Μάνα και γιος)

«Στης ιστορίας το διάσελο όρθιος ο γιος πολέμαγε
κι η μάνα κράταε τα βουνά, όρθιος να στέκει ο γιος της
μπρούτζος, χιόνι και σύννεφο. Κι αχολόγαγε η Πίνδος
σαν να 'χε ο Διόνυσος γιορτή. Τα φαράγγια κατέβαζαν
τραγούδια κι αναπήδαγαν τα έλατα και χόρευαν
οι πέτρες. Κι όλα φώναζαν: *Ιτεπαίδες Ελλήνων...*
Φωτεινές σπάθες οι ψυχές σταύρωναν στον ορίζοντα,
ποτάμια πισωδρόμιζαν, τάφοι μετακινιόνταν».

«Κι οι μάνες τα κοφτά γκρεμνά σαν Παναγιές τ' ανέβαιναν
με την ευκή στον ώμο τους κατά το γιο πηγαίναν
και τις αεροτραμπάλιζε ο άνεμος φορτωμένες
κι έλυνε τα τσεμπερία τους κι έπαιρνε τα μαλλιά τους
κι έδερνε τα φουστάνια τους και τις σπαθοκοπούσε,
μ' αυτές αντροπατάγανε, ψηλά πέτρα την πέτρα,
κι ανηφορίζαν στη γραμμή, όσο που μες στα σύννεφα
χάνονταν ορθομέτωπες η μια πίσω απ' την άλλη».

Νικηφόρος Βρεττάκος

Τα όσα μας αφηγούνται οι γυναίκες οι οποίες ουσιαστικά μετείχαν και εκείνες ενεργά στο πόλεμο αποτελούν τεκμήριο για όσα βίωσαν την περίοδο αυτή:

Η Σουλτάνα Τζιάβα, μας αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Από το μικρό χωριό μας πήραν μέρος στη μεταφορά εκατό περίπου γυναίκες, όλες όσες μπορούσαν. Είμασταν λίγες, αλλά κάναμε ό,τι μπορούσαμε για την πατρίδα. Ήταν μέρες που περπατούσαμε δέκα και δώδεκα ώρες σε λάσπες και βροχές, φορτωμένες ζαλικά*».

Αντιστοίχως αφηγείται και μια άλλη ηρωίδαονόματι Χάιδω Κ. Γεωργίου, η οποία μας διασώζει τα ακόλουθα⁴⁶:

«*Μας είχαν πει να μη χτυπάμε απότομα τα κασάκια στο ξεφόρτωμα. Υπήρχε κίνδυνος να σκάσουν οι χειροβομβίδες ή άλλα πυρομαχικά. Με τα κασάκια πηγαίναμε*

⁴⁶Λ. Αρσενίου, *Η νίκη της Ελλάδας το 1940-41 στον πόλεμο με την Ιταλία*, κεφ. Α', Αθήνα 2009

στα παιδιά που πολεμούσαν νερό να ξεδιψάσουν, ψωμί, τυρί, ό,τι άλλο πρόχειρο είχαμε. Άλλωστε ποια γυναίκα πρόφταινε να μαγειρεύει καθημερινά εκείνες τις ώρες;»

Εν συνεχεία η Βαγγελή Ντινολιάζου μέσω της αφήγησής της επεσήμανε ότι: *«τα κασάκια με τα πυρομαχικά τα δέναμε ζαλικά στην πλάτη. δεκαπέντε φορτωμένες γυναίκες σχηματίζαμε ομάδα και ξεκινούσαμε η μία πίσω από την άλλη, όπως οι στρατιώτες».*

Οι γυναίκες εκτός των άλλων εκτελούσαν και χρέη τραυματιοφορέων με την αφήγηση της Τριανταφυλλιάς Βλάχου να είναι ιδιαίτερος παραστατική:

«Κάποια μέρα μεταφέραμε σε φορείο στρατιώτη βαριά τραυματισμένο. Όταν φτάσαμε στο Ζουζουλιώτικο ποτάμι, ξυποληθήκαμε να μπούμε στο παγωμένο νερό του για να περάσουμε. Αυτός μας ζήτησε νερό. Είχαμε ακουστά ότι οι βαριά τραυματισμένοι άμα πίνουν νερό πεθαίνουν. Είπαμε ψέματα ότι το νερό είναι μολυσμένο. Μας κοίταζε και μας ράγισε την καρδιά. Την σφίξαμε και δεν του δώσαμε νερό. Τον πήγαμε στους γιατρούς και αυτοί τον περιποιήθηκαν».

Ακόμα και μητέρες συνέβαλαν τα μέγιστα με αυταπάρνηση στο μέτωπο. Η Γλυκερία Ευαγγέλου αναφέρει:

«Στη μεταφορά πήγαν μόνο οι γερές γυναίκες μέχρι 40 χρονών. Αλλά αυτές είχαν μικρά παιδιά. Άλλη τρία, άλλη τέσσερα. Εγώ είχα πέντε και το μεγαλύτερο μόλις οχτώ χρονών. Τα παρατήσαμε, όμως, και πήγαμε στη μεταφορά. Μένοντας τα παιδιά μας μόνα τους έβαλαν τα κλάματα. Οι κρότοι από τις οβίδες και τα πολυβόλα, από τη μάχη που γινόταν πάνω από το χωριό, τα φόβισε περισσότερο. Σφίξαμε, όμως, όλες την καρδιά μας. Παρατήσαμε τα παιδιά μας στον φόβο και στο κλάμα και πήγαμε να βοηθήσουμε τα άλλα τα παιδιά. Αυτά που πολεμούσαν. Δεν τα ξέραμε, αλλά ήταν κι αυτά παιδιά δικά μας».

Μια άλλη συγκλονιστική μαρτυρία είναι και αυτή της Ευτυχίας Λαζοπούλου η οποία διηγείται τα εξής:

«Ο άντρας μου πήγε οδηγός σε τμήμα και εγώ στη μεταφορά. Τα πέντε παιδιά μας τα αφήσαμε μόνα τους. Τα πυρομαχικά από το χωριό τα ανεβάζαμε στον Σταυρό και στο Εικόνισμα Πασιαλή τις πρώτες μέρες. Έπειτα στις Βρίζες και στα Λευκάδια. Αποστάσεις μισής ή μίας ώρας, τις κάναμε σε διπλάσιο ίσως και περισσότερο χρόνο. Εκτός από την ανηφόρα και από το φορτίο ήταν και οι σφαίρες και οι οβίδες. Γινόταν μάχη εκεί κοντά και έπεφταν συνέχεια. Κάθε τόσο σταματούσαμε για να προφυλαχτούμε. Στην αρχή φοβόμαστε. Έπειτα πια συνηθίσαμε και τις πολλές εκρήξεις από οβίδες και τα σφυρίγματα από σφαίρες. Γελούσαμε και πειραζόμαστε η μια με την

άλλη, που μας έτυχε να πολεμάμε. Κάθε μέρα κάναμε δύο και καμιά φορά τρία δρομολόγια».

Στη χορεία αυτή των «αγνώστων» ηρώων του έπους του '40 συγκαταλέγεται φυσικά και η Φρόσω Ιωαννίδη⁴⁷ η οποία σε μια διάλεξη που έδωσε τον Μάρτιο του 1975 διηγήθηκε όσα βίωσε στο μέτωπο:

«Είναι μεγάλο το χάσμα του χρόνου. Μια 35ετία. Μεγάλο και το χάσμα της ζωής, για μια αποτύπωση, στο χαρτί, βιωμάτων-γεγονότων, όσο το δυνατόν ακριβέστερη. Κι είναι πολύ δύσκολο για μάς, με την ψυχρή τώρα λειτουργία της μνήμης, να πετύχουμε ώστε το παρελθόν, δραματικό και ιερό παρελθόν, να φωτίσει, έστω και για λίγο, τους ακροατές μας, γεφυρώνοντας αυτό το διπλό χάσμα, που προαναφέραμε».

«Μα είναι καυτά τα γεγονότα, που θέλομε να ιστορήσουμε. Κι η μέθοδος απλή, που θ' ακολουθήσουμε».

«Η μεθοδολογία, η τεχνοτροπία, που ακολουθούν οι ιστορικοί και οι νοσταλγοί διαφέρει, όσον και η φύσις των, οι σκοποί των, οι εποχές».

«Υπάρχει όμως, πάντα εύγλωττη και απλή, ανά τους αιώνες μέθοδος, η από προσωπικής σκοπιάς διήγηση των γεγονότων — βιωμάτων, σίγουρος τρόπος για να διατηρηθούν και αυτά και η αρχική συγκίνησης, που τα περιβάλλει».

«Αυτή την απλή, την ταπεινή μέθοδο, ακολουθούμε και μείς με την ελπίδα, ότι αποτιόμεφόρον τιμής και —κατά δύναμιν— προσθέτομε, έστω και μίαν φτωχήν εικόνα, στο κεφάλαιο του παγκοσμίου πολέμου που αναφέρεται στην επίθεση της Φασιστικής Ιταλίας κατά της Ελλάδος και την συμβολήν της γυναίκας και του Ηπειρωτικού λαού εις την άμυναν της Πατρώας γης».

«Έχουν γραφή πολλά για το θέμα. Ημείς δεν έχομε την πρόθεση ν' αναλύσωμε ή να σχολιάσωμε. Θα περιοριστούμε μόνον στη γυναίκα και στον πληθυσμό του τόπου μας».

«Πολλές, αναρίθμητες οι περιπτώσεις, που η Ελληνίδα, σαν μάνα, σαν αδελφή, σαν γυναίκα, σαν στρατιώτης ακόμα, πολεμώντας πλάι στον άνδρα, έδωσε ζωντανό παρόν, στους αγώνες του Έθνους».

«Η μνεία μόνον μερικών ονομάτων, της Μπουμπουλίνας, της Δέσπως, της ΜαντώςΜαυρογένους, της Μεσολογγίτισσας, της Σουλιώτισσας, αρκεί για να μας φέρει στο νου γεγονότα παλαιότερων εποχών».

⁴⁷Ι. Ν. Νικολαΐδης, «Η Τσεπελοβίτισσα Φρόσω Ιωαννίδη», *Το Ζαγόρι μας*, 91 (1985), σ. 10-14

«Μ' ας προχωρήσουμε, για να θυμηθούμε, την επάρατη εποχή του πολέμου του '40 και τη συμμετοχή της Ηπειρώτισσας στον αγώνα και να σταθούμε, αποκλειστικά, στη Γυναίκα της Πίνδου, όπως την είδαμε με τα μάτια μας στο Ζαγόρι, τις πρώτες μέρες του πολέμου...»

«Αναθυμέμαι, με τι ενθουσιασμό και προθυμία, έσπευσαν όλες οι Γιαννιώτισσες, από την πρώτη κιόλας μέρα, να παρακολουθήσουν τα μαθήματα εθελοντριών νοσοκόμων, από την Ελένη Πετραλιά και την Αθηνά- Μεσολωρά, στο σπίτι μου, πού το είχα παραχωρήσει, γι' αυτόν τον σκοπό».

«Με τι λαχτάρα, ύστερα, τρέχαν στα νοσοκομεία να βοηθήσουν όλες τους πρώτους τραυματίες μας! Να ξενυχτάν, πάνω στο κεφάλι, των βαριά πληγωμένων, να τους περιποιούνται, να τους παρηγορούν, να τους παραχαϊδεύουν (και πρώτη η μάνα Καλλιόπη Λύκα). Να τους γράφουν τα γράμματα για τους δικούς των, να τους τα διαβάζουν και με κάθε τρόπο να προσπαθούν ν' αλαφρύνουν τον πόνο τους».

«Χρειάστηκε να πάω στο Ζαγόρι, να δω τους γονείς μου (η μάνα μου ήταν άρρωστη) κι άφησα τα δύο παιδιά μου, με μια Γυναίκα στην Κορίτιανη, στα Κατσανοχώρια. Ξεκινώ με τ' αυτοκίνητο, ως τη Δοβρά, Εκεί μαθαίνω ότι η παραπέρα συγκοινωνία κόπηκε. Οι Ιταλοί, έφθασαν απ' τον Αώο στο Βρυσοχώρι κι ότι είναι επικίνδυνο να προχωρήσω. Ούτε μέσον υπήρχε».

«Τους βλέπω όλους ανάστατους, ξεσηκωμένους, να τραβάν άλλοι κατά δω, άλλοι κατά κει. Όμως δε βλέπω γυναίκες».

«Πού ναι οι γυναίκες; ρωτάω. Οι γυναίκες! μου λέει ο ανθυπασπιστής της Δοβράς Σιμιτζής: Κουβαλάνε πολυβόλα και πολεμοφόδια και τ' ανεβάζουν στη Γκαμήλα και Αστράκα».

«Τ' ακούω και δεν το πιστεύω. Πως είναι δυνατόν; Πως μπορούν ν' ανεβούν γυναίκες φορτωμένες, σ' αυτά τ' απάτητα βουνά, π' ανεβαίνουν μόνο τα ζαρκάδια;!! Πρωτάκουστο!»

–«Μα πως ανεβαίνουν; ρωτάω πάλι».

– «Τις δένουμε, μου λέει ο Σιμιτζής, με χονδρές τριχιές, από τη μέση και οι χωροφύλακες, από την κορυφή, τις τραβάνε...»

«Κι αυτές βαρυφορτωμένες, σκαρφαλώνουν, σαν τα κατσίκια, πιασμένες, τότε από τις πέτρες, που προεξέχουν, τότε από ρίζες, γονατίζοντας και καμιά φορά από το βάρος, με κίνδυνο να γλιστρήσουν και να γκρεμοτσακιστούν στα βάραθρα που χαίνουν μπροστά τους. Ανεβαίνουν, κατεβαίνουν αδιάκοπα και ρίχνουν και τίποτε κοτρώνια στον εχθρό κάτω, πόχει φθάσει στα Τσερβαριώτικα καλύβια...»

«Μου πιάνεται η αναπνοή, σαν τ' ακούω αυτά... Σαλεύει ο νους μου, θέλοντας ν' αναπαραστήσει αυτή τη σκηνή! Μήπως ονειρεύομαι; Μήπως δεν ακούω σωστά;...»

«Ακούω κι ένα φτωχό δίστιχο. Τις Ηπειρώτισσες για δεξ, στις Πίνδου τα βουνά, πως πολεμάν με πετριές, για την Ελευθέρια...»

«Επάνω σ' αυτό, ας σας πω τι έλεγε μετά, ένας Ιταλός αξιωματικός στα Γιάννινα, στο σπίτι του γιατρού Λάππα»:

«Δεν είχε φοβηθεί το μάτι μου ποτέ, σας βεβαιώνω. Μα σαν είδα γυναίκα, σκαρφαλωμένη στην κορυφή του τρομερού βουνού, να μας κατρακυλάηκοτρώνια και να μας πολυβολή (φαντασία του αυτό) τρόμαξα, ομολογώ, και αφού την πολυβόλησα και την έριξα κάτω (κι αυτό φαντασία του) έσπευσα ν' απομακρυνθώ».

«Μετά από λίγο, εκλιπαρώ να μου δοθεί ένα στρατιωτικό άλογο, αφού δεν υπήρχε άλλο μέσον, και προχωρώ. Πως να εφοδιαστή το 15ο Σύνταγμα ενώ το πυροβολικό σφυροκοπούσε;...»

«Πρόβλημα τρομερό!! Πρόβλημα, πού απασχολούσε όλους...»

«Το μεγάλο αυτό πρόβλημα, το έλυσαν οι πλάτες των γυναικών και κοριτσιών του Ζαγορίου, που καθιερώθηκε πλέον επισήμως, ως μόνιμο μεταφορικό μέσον. Οι πλάτες αυτές, που έπρεπε ν' αποθανατιστούν, έσωσαν την κατάσταση...»

«Κουμπούνια, κουμπούνια, πηγαινοέρχονται, φορτωμένες πολεμοφόδια, ασταμάτητα και γυρίζουν, κουβαλώντας τραυματίες δικούς μας, που και πού και Ιταλούς, που παραξενεύονται και μένουν μ' ανοιχτό το στόμα, σαν βλέπουν όλον αυτόν τον συναγερμό!...»

«Όλα ξεχάστηκαν, όπως έχουν ξεχαστεί κι άλλα προηγούμενα. Το Ζαγόρι, ιδίως, γνώρισε την εξαθλίωση, εγκαταλελειμμένο και παραγκωνισμένο απ' όλους».

«Οι δρόμοι, ακόμα, ελεεινοί, οι περισσότεροι, όπως τους είδε ο Γκόλτς – Πασάς. Αντικρίζεις, απ' το ένα χωριό, ένα άλλο, ιδίως στο Ανατ. Ζαγόρι και νομίζεις πως απέχει μισή ώρα και όμως θέλεις μιας μέρας κυκλωτική διαδρομή, για να το πλησιάσεις!...»

«Σας κούρασα ίσως. Σχωρνάτε με. Σχωρέστε την αδυναμία του γελασμένου ανθρώπου, που όσο κι αν θέλει, δεν μπορεί να ξεφύγει από τα περασμένα. Όσο κι αν πασχίζει ν' άνοιξη τα φτερά της φαντασίας του ν' απλωθεί, να πετάξει ψηλά (όπως σαν ήταν νιος), να πιάσει τα μεγάλα, τ' άπιαστα, μοιραίως θα χαμηλώσει για να κουρνιαστεί

στη φτωχή φωλιά του και ν' αράζει σα σ' απάνεμο λιμάνι, ευλαβικός προσκυνητής, στ' άγια χώματα που τον γέννησαν⁴⁸».

Κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης του ελληνοϊταλικού πολέμου οι γυναίκες μεριμνούσαν ώστε να λειτουργούν επικουρικά στο έργο που επιτελούσαν τα ελληνικά στρατεύματα ιδίως σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ορισμένες περιοχές ήταν δυσπρόσιτες. Όπως ήδη έχει προαναφερθεί οι γυναίκες της Πίνδου συμμετείχαν σε έργα οχυρώσεων, οδοποιίας και γεφυροποιίας και βάσει μαρτυριών, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των γεφυροποιών οι οποίοι δεν ήταν σε θέση να προχωρήσουν σε ζεύξη στον ποταμό Βογιούσα εξαιτίας των ορμητικών ρευμάτων, οι γυναίκες δημιούργησαν ανθρώπινο τείχος προκειμένου να ανακόψουν τη ροή των υδάτων.

Όσον αφορά στις γυναίκες εκείνες οι οποίες έμειναν πίσω με τις οικογένειές τους ήταν υποχρεωμένες να υποκαταστήσουν και τους άνδρες τους. Αυτές δεν σταματούσαν να πλέκουν μάλλινες κάλτσες και φανέλες για τους στρατιώτες οι οποίοι εκτός από τους εχθρούς καλούνταν να αντιμετωπίσουν και τη βαρυχειμωνιά. Τα κορίτσια προσχωρούσαν εθελοντικά στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό⁴⁹ προκειμένου να δουλέψουν ως νοσοκόμες και να βοηθήσουν τους άνδρες που πολεμούσαν στο μέτωπο.

Σχετικά με τον ηρωισμό αυτών των γυναικών ο Νικηφόρος Βρεττάκος έγραψε τα ακόλουθα:

«Κι οι μάνες τα κοφτά γκρεμνά σαν Παναγιές τ' ανέβαιναν. Με την ευκή στον ώμο τους κατά το γιό πηγαίνουν και τις αεροτραμπάλιζε ο άνεμος φορτωμένες κι έλυνε τα τσεμπέρια τους κι έπαιρνε τα μαλλιά τους κι έδερνε τα φουστάνια τους και τις σπαθοκοπούσε, μ' αυτές αντροπατάγανε, ψηλά, πέτρα την πέτρα κι ανηφορίζαν στη γραμμή, όσο που μες στα σύννεφα χάνονταν ορθομέτωπες η μια πίσω απ' την άλλη».

Εφόσον εξετάσουμε σε ιστορικό επίπεδο το ζήτημα της συμβολής των γυναικών θα διαπιστώσουμε ότι μπορεί ο πόλεμος αυτός καθαυτός να θεωρείται πράγματι ανδρική δραστηριότητα και ως εκ τούτου η γυναικεία συνεισφορά σε αυτόν αρκετές φορές υποβιβάζεται σε δημόσιο λόγο και περιορίζεται σε ιστορικές αφηγήσεις. Η φύση της γυναίκας συνδέεται με ειρηνικές τακτικές και

⁴⁸Κ. Π. Λαζαρίδης, *Το Ζαγόρι και η Γυναίκα της Πίνδου*, Εικόνες από την εποποιία του 1940 (29 Οκτώβρη-15 Νοέμβρη), Μικρή Ζαγορίσια Βιβλιοθήκη Αριθμ. 25, Ιωάννινα 1978

⁴⁹ Α. Δήμα-Δημητρίου, «Ελληνο-Ιταλικός πόλεμος ένας ορεινός αγώνας», στο: *ΣτρατιωτικήΕπιθεώρηση*, Σεπ.- Οκτ. 2008, σ. 17

εναλλακτικούς τρόπους επίλυσης των όποιων συγκρούσεων. Εξαιτίας της μητρότητας, οι γυναίκες δίνουν ζωή και δεν την αφαιρούν, ώστε με τον τρόπο αυτόν να τονίζεται η διαφορά μεταξύ των φύλων με τις έννοιες της θηλυκότητας και της αρρενωπότητας και ταυτόχρονα να ορίζεται η ταυτότητά τους. Οι γυναίκες ανήκουν στο σπίτι και οι άνδρες πηγαίνουν στον πόλεμο για να προστατεύσουν τις γυναίκες. Αυτό εξηγεί γιατί οι γυναίκες δεν παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στον καιρό του πολέμου και επομένως δεν μετατρέπονται σε σύμβολο ηρωισμού, αλλά οι ενέργειές τους περιορίζονται μόνο σε τομείς υποστήριξης των ανδρών, οι οποίοι όμως είναι εξίσου σημαντικοί για το αποτέλεσμα και την έκβαση των αγώνων στο πεδίο των μαχών.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο χαρακτήρας της συμμετοχής των γυναικών στον ελληνοϊταλικό πόλεμο ήταν παρόμοιος και στενά συνδεδεμένος με τον ρόλο τους στην κοινωνία εν γένει. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, τα κορίτσια της νέας γενιάς διαμορφώθηκαν σύμφωνα με τα πρότυπα που επιβλήθηκαν σε περισσότερες από τριακόσιες χιλιάδες κορίτσια, μέλη της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας (ΕΟΝ) και αυτό ήταν κάτι που επηρέασε γενικά τη γυναικεία εικόνα. Η γυναίκα Φαλαγγίτη, η συγκεκριμένη γυναίκα, όπως φάνηκε από τα ηθικά διδάγματα του περιοδικού της ΕΟΝ, ήταν δυνατή και ικανή, σεμνή και ταπεινή, φύλακας της παράδοσης, καλή νοικοκυρά και πάνω απ' όλα δεν έπρεπε να ξεχάσει ποτέ τη γυναικεία της φύση και να συμπεριφέρεται σαν άντρας.

Παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες δραστηριοποιήθηκαν για πρώτη φορά μαζικά στην ΕΟΝ⁵⁰ και βγήκαν έξω από το σπίτι, στον αθλητισμό, στην κοινωνική εργασία, στη δημόσια σφαίρα με παρελάσεις, αυτό αποτέλεσε σκοπιμότητα και μέσο ελέγχου από το ίδιο το καθεστώς. Αν μια γυναίκα επιθυμούσε να έχει μια περαιτέρω κοινωνική δράση, τότε δεν είχε παρά να μείνει σπίτι, καθώς είναι «ο μεγαλύτερος κοινωφελής φορέας μέσω του οποίου μια γυναίκα θα μπορούσε να προσφέρει πραγματική υπηρεσία στην κοινωνία και να προσφέρει εξαιρετική δράση». Στην πραγματικότητα, οι γυναίκες δεν ζητούσαν τίποτα περισσότερο κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Συνεπώς, η εμπλοκή των γυναικών σε αυτόν τον πόλεμο βασίστηκε στους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων τους και ως εκ τούτου θα μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί η συμμετοχή τους ανάλογα με την απόστασή τους από την εμπόλεμη ζώνη. Για παράδειγμα, οι γυναίκες που ζούσαν στα βουνά της Ηπείρου ή

⁵⁰T. Vervenioti, *Woman of Resistance*, Αθήνα 1994, σ. 68

εκείνες που συμμετείχαν στην πρώτη γραμμή μάχης ως νοσοκόμες βοήθησαν με διαφορετικό τρόπο από εκείνες που άκουγαν τις ειδήσεις στις πόλεις ή την ύπαιθρο. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να διακριθεί και η συμβολή τους με δύο τρόπους, αυτόν που οργανώθηκε από φορέα, όπως η ΕΟΝ, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, η Φανέλα του Στρατιώτη και η μη οργανωμένη για την προσωπική κινητοποίηση της κάθε γυναίκας.

Παρά τις όποιες αντιξοότητες κυρίως εξαιτίας των δυσμενών καιρικών συνθηκών, στο μέτωπο βρέθηκαν και γυναίκες μέλη του Ερυθρού Σταυρού⁵¹, για να αντικαταστήσουν την ανύπαρκτη κρατική πρόνοια μιας και οι κρατικές υπηρεσίες ήταν τελείως ανοργάνωτες. Ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός στελέχωσε πολλά στρατιωτικά νοσοκομεία της ενδοχώρας και της πρώτης γραμμής με συνολικά 2.836 αδειούχους και εθελόντριες νοσοκόμες και 120 γυναίκες οικονόμους. Μολονότι οι αδειούχοι και οι εθελόντριες αδερφές διέθεταν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, ο αριθμός των νοσηλευτών δεν επαρκούσε για τις συνεχώς αυξανόμενες στρατιωτικές ανάγκες και αυτός είναι ο λόγος που πολλές νοσοκόμες από διάφορα μέρη της Ελλάδας μεταφέρθηκαν στη Λάρισα, τα Ιωάννινα αλλά και σε εφεδρεία.

Εφόσον ληφθεί υπόψη η ατομική κινητοποίηση κάθε γυναίκας, φάνηκε επίσης ότι άλλες πρόσφεραν τα κοσμήματά τους, άλλες από το εξωτερικό αλλά και από το εσωτερικό, έκαναν δωρεές για την ανακούφιση στρατιωτικών αναγκών και ειδικότερα για την ενίσχυση της αεροπορίας. προσέφεραν ακόμη και δικά τους πλοία για την εξυπηρέτηση των εθνικών αναγκών. Η καθεμία συνέβαλε με τον τρόπο που μπορούσε. Για παράδειγμα, γυναίκες που είχαν ένα αρτοποιείο, αποφάσισαν να φτιάξουν εκατοντάδες ψωμιά με δικά τους έξοδα και να τα σερβίρουν στους τραυματίες στρατιώτες. Άλλες, μη έχοντας τίποτε άλλο να προσφέρουν, θυσίασαν τους γιους τους χωρίς δισταγμό, ζήτησαν μέσω του Τύπου⁵² να μεταφερθούν οι γιοι τους στο μέτωπο του πολέμου στην Ήπειρο και τους επαινούσαν ως γυναίκες από την αρχαία Σπάρτη που ήταν γνωστές την προθυμία τους να θυσιάσουν τους γιους τους για τη χώρα, αν αυτό ήταν απαραίτητο.

Παρατηρείται ότι η γυναίκα του ελληνοϊταλικού πολέμου πολέμησε στο σημείο που της επιτρεπόταν κοινωνικά, καθώς δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι πάνω από όλα ζούσε και δρούσε στο πλαίσιο ενός ιδιότυπου φασισμού, που κυρίως της επέβαλλε να μείνει στο σπίτι, ως μια στοργική και χαρούμενη μητέρα,

⁵¹X. Pantazidis, *The history of the Hellenic Red Cross*, τ. 1, Hellenic Red Cross, Αθήνα 1987, σ. 90

⁵² Εφημερίδα «*ΝέαΕλλάς*», 30.10.1940

μια βιολογική πηγή προόδου και αναγέννησης του έθνους σε περιόδους ειρήνης και πολέμου. Δεν διέφερε καθόλου σε αυτό από τη γυναίκα στη ναζιστική Γερμανία και στη φασιστική Ιταλία εκείνη την εποχή.

Εκτός των άλλων, ο πόλεμος αυτός δεν είχε τέτοια έκταση και ένταση που να απαιτούσε την κινητοποίηση της γυναίκας σε στρατιωτικό επίπεδο. Αυτό επρόκειτο να συμβεί λίγα χρόνια αργότερα, την εποχή της κατοχής της Ελλάδας, όταν οι αποκρουστικές συνθήκες διαβίωσης και η επείγουσα ανάγκη θα οδηγήσουν αυτή την πρόωρη κινητοποίηση σε μια επανάσταση που θα επιτρέψει στη γυναίκα να κατακτήσει τις δικές της ένδοξες σελίδες στη σύγχρονη ιστορία μέσω της. Επρόκειτο να εμπλακεί ως αντάρτισσα στην Ελληνική Αντίσταση και με συμμετοχή στις τάξεις του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού και του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, γεγονός το οποίο δεν είχε προηγούμενο στην ελληνική ιστορία, ενώ θα επιδιώξει την ατομική και κοινωνική ελευθερία παράλληλα με την ελευθερία του έθνους της.

4.2. Οι Εύζωνες και ο οπλισμός των Ελλήνων στρατιωτών

Ύστερα από την ολοκληρωτική καταστροφή στη Μικρά Ασία ο ελληνικός οπλισμός είχε υποστεί ισχυρό πλήγμα ενώ παρουσιάζονταν σημαντικές ελλείψεις. Για τον λόγο αυτόν ακριβώς ήταν επιτακτική η ανάγκη για μια αναδιάρθρωση των εξοπλιστικών συστημάτων καθώς αυτά θα αποτελούσαν εχέγγυο για την γεωστρατηγική ακεραιότητα της Ελλάδας στην Ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Πιο συγκεκριμένα ήταν απαραίτητο να αποφευχθεί ενδεχόμενη επιθετική στρατηγική από πλευράς της Τουρκίας που θα οδηγούσε σε πολεμική σύρραξη⁵³. Έτσι, διπλωματικά η Ελλάδα έθεσε υπό εποπτεία την επονομαζόμενη «*Στρατιά του Έβρου*» υπό τον στρατηγό Πάγκαλο⁵⁴ που λειτουργούσε ως ένα ικανό όργανο διαπραγματεύσεως για τον Ελευθέριο Βενιζέλο⁵⁵.

Αφότου υπεγράφη η Συνθήκη της Λωζάννης το 1923 και η υποδοχή των προσφύγων, η οποία ήταν έργο μείζονος σημασίας και απορρόφησε μεγάλο ποσοστό των κρατικών επιχορηγήσεων, πραγματοποιήθηκαν ορισμένες απόπειρες αναδιοργάνωσης και εξοπλισμού του Ελληνικού Στρατού. Η νευραλγική, ωστόσο,

⁵³Γ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τ. 1, *Ο Βενιζελισμός κυβερνά*, Αθήνα 1955

⁵⁴Θ. Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα 2000, σ. 114-115

⁵⁵Γ. Σπέντζος, «Η Στρατιά του Έβρου, οι Ελληνικές εναλλακτικές και η Συνθήκη της Λωζάννης» στο: *Βαλκανικά Σύμμεικτα 16 (2005-2014) (Επιμ. Π. Νάσκου-Περράκη, Φ. Σιώκης, Κ. Κεντρωτής, Ε. Μαντά)*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 191

κατάσταση που επικρατούσε σε πολιτικό επίπεδο και οι συνεχείς μεταβολές κυβερνήσεων τα έτη που ακολούθησανπερίορισαν σημαντικά τα αποτελέσματα αυτών των προσπαθειών.

Ήδη από το 1935, είχε ξεκινήσει μια σειρά μεταρρυθμίσεων όσον αφορά στηναδιαοργάνωση του στρατού, η οποία κορυφώθηκε με την ίδρυση του Οργανισμού του Στρατού⁵⁶, με Νομοθετικό Διάταγμα της 4ης Σεπτεμβρίου 1935⁵⁷. Τα επόμενα χρόνιαέλαβαν χώρα αναδιοργανώσεις στη διοίκηση του ΓΕΣ, ενώ, το 1939, εκδόθηκε ο υπ' αριθμόν 2005 Αναγκαστικός Νόμος⁵⁸ «Περί Οργανισμού του Στρατού», ο οποίος τέθηκε σε ισχύ τον Οκτώβριο του 1940, όταν κηρύχθηκε ο πόλεμος. Με αυτόν τον καινούριο οργανισμό, εφαρμόστηκαν μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση των μονάδων και των επιτελικών υπηρεσιών. Συγκροτήθηκε το Ε΄ Σώμα Στρατού, με έδρα την Αλεξανδρούπολη, καθώς επίσης και αρκετές ακόμη μεραρχίες πεζικού και πυροβολικού. Τα τάγματα πεζικού και πυροβολικού είχαν οργανωθεί,όπως προβλεπόταν από τον Οργανισμό Στρατού του 1935, σε συντάγματα, ενώ συγκροτήθηκαν και όσα συντάγματα ήταν απαραίτητα από τον Οργανισμό και που δεν είχαν συγκροτηθεί ακόμα.

Τα ελληνικά όπλα τα οποία είχε στη διάθεση της η Ελλάδα αφοτου ξέσπασεο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος ήταν το Πεζικό, το Πυροβολικό, το Ιππικό και το Μηχανικό. Όσον αφορά στις Υπηρεσίες διέθετε Αυτοκίνητα, Υγειονομική Υπηρεσία, Επιμελητείας, Στρατολογία, Κτηνιατρική, Υπηρεσία Οικονομικού Ελέγχου, Υπηρεσία Στρατιωτικής Μουσικής, Φρουραρχείων και Επιστράτευσης. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά στα Υλικά Αρμοδιότητος Πυροβολικού είχε παραγγελθεί και αποκτήθηκε ο ακόλουθος πολεμικός εξοπλισμός⁵⁹:

24 αντιαεροπορικά πυροβόλα των 88 χιλιοστών με όλα τα παρελκόμενά τους, 18 προβολείς με τα ειδικά οχήματά τους και 6 ακουστικά μηχανήματα

54 αντιαεροπορικά πυροβόλα των 37 χιλιοστών με όλα τα παρελκόμενα.

56 αντιαεροπορικά πυροβόλα των 20 χιλιοστών επί βαρέοςκιλλίβαντος ρυμουλκούμενα και 52 ίδιου τύπου επί ελαφρού κιλλίβαντος με πλήρη ανταλλακτικά και παρελκόμενα.

⁵⁶ ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ-ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΖΙΚΟΥ/3^α, *Στρατιωτικός Κανονισμός, Ιστορία του Πεζικού*, Αθήνα 2014, σ. 105

⁵⁷ Εθνικό Τυπογραφείο, ΦΕΚ 389 / 4.9.1935

⁵⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ,*Ιστορία της Οργανώσεως του Ελληνικού Στρατού 1821-1954*, Αθήνα 1957, σ. 132-133

⁵⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ,*Η προς πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923-1940*, Αθήνα 1969, σ. 128

600 πλήρη βλήματα αντιαεροπορικού των 88 χιλιοστών Από την επόμενη παραγγελία των 10.560 βλημάτων ίδιου τύπου παρελήφθη η μισή ως και τον Οκτώβριο του 1940.

600 πλήρη βλήματα αντιαεροπορικού των 80 χιλιοστών 1000 ίδια χωρίς πυροσωλήνες εκ των οποίων τα μισά παρελήφθησαν.

πλήρη βλήματα αντιαεροπορικού των 37χιλιοστών από 154.000 αρχικά παραγγελθέντων.

500 διατρητικά βλήματα των 37 χιλιοστών έναντι παραγγελθέντων 5000 καθώς και 5000 βλήματα ασκήσεων του ίδιου τύπου.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η διάθεση του εξοπλισμού αυτού ήταν καταλυτικής σημασίας για την απόδοση των ελληνικών στρατευμάτων δίνοντας διαφορετική ώθηση στην εκπαίδευση των στρατεύσιμων. Επιπλέον, η ποιότητα στη Σχολή Εφαρμογής Πυροβολικού⁶⁰ βελτιώθηκε σε μεγάλο βαθμό δεδομένου ότι υπήρχε πλήθος πυρομαχικών αλλά και ανταλλακτικών στη διάθεση των εκπαιδευόμενων και επομένως δεν υπήρχε ο φόβος για ελλείψεις στον εξοπλισμό.

Το γεγονός της έλευσης αντιαρματικού οπλισμού και αρμάτων μάχης αποτελούσε βασική προτεραιότητα για το εξοπλιστικό πρόγραμμα του Ελληνικού Στρατού. Ωστόσο, για τα άρματα μάχης οι παραγγελίες δεν πραγματοποιήθηκαν, καθώς τα παραγγελθέντα 14 άρματα των 6-7 τόνων δεν παρελήφθησαν πριν από τον πόλεμο. Βέβαια, στην περίπτωση των αντιαρματικών παρελήφθησαν 24 αντιαρματικά πυροβόλα των 37χιλιοστών κατανεμημένα και οργανωμένα σε 6 πυροβολαρχίες μαζί με 24 έστορες για τη χρήση των πυροβόλων σε σημεία οχυρών.

Εκτός των άλλων είχαν παραληφθεί και 23.000 πλήρη διατρητικά-τροχιδοεικτικά βλήματα, 12.000 διατρητικά-μη τροχιδοεικτικά βλήματα, 7.000 εκρηκτικά καθώς και 1.200 βλήματα για ασκήσεις. Στα αντιαρματικά τυφέκια η παραγγελία των 1786 τυφεκίων των 14 χιλιοστών δεν ολοκληρώθηκε ενώ μόνο 22 έφτασαν σε ελληνικά χέρια. Παράλληλα η Εφορία Υλικού Πολέμου κατόρθωσε να διασκευάσει 10.000 παλαιά βλήματα πεδινού πυροβολικού σε αντιαρματικά για τα πυροβόλα των 75χιλιοστών και 40.000 βλήματα για οργάνωση αντιαρματικών ναρκοπεδίων. Συνολικά το κόστος της δαπάνης για το υλικό που αγοράστηκε ανήλθε σε 1.454.276.129 δραχμές.

⁶⁰ Γ. Πολύχρους, *Αμυντικός Σχεδιασμός και Πολεμική Προπαρασκευή του Καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου (1936-1940)*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 62

Σχετικά με τον οπλισμό του Πεζικού, δεν υπήρχε μόνο ένας τύπος. Στις αποθήκες της Εφορεία Υλικών Πολέμου υπήρχαν τυφέκια Mannlicher των 6,5 και των 8 χιλιοστών τυφέκια Mauser των 7,65 και των 7,92 χιλιοστών τυφέκια Lebel των 8 χιλιοστών καθώς επίσης και παλαιότερα τυφέκια Gras. Ύστερα από τις πρώτες επιτυχίες του ελληνικού στρατούπροσετέθησαν και τυφέκια Terni των 6,5 χιλιοστών.Σχετικά με τα πιστόλια των αξιωματούχων υπήρχαν Browning, Nagant και Colt. Στον οπλισμό του Πεζικού περιλαμβάνονταν ακόμα και τα πολυβόλα, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην απώθηση των εφόδων των εχθρών. Τα συνηθέστερα ήταν τα Hotchkiss σε 3 διαμετρήματα (6,5, 7,92, 13,2 χιλιοστών), τα St. Etienne των 8 χιλιοστών τα Schwartzlose των 6,5 χιλιοστών τα Maxim των 7,92 χιλιοστών τα Thomson των 11 χιλιοστών και τα Vickers των 7,7 χιλιοστών.

Στην κατοχή του Ελληνικού Στρατού περιήλθαν και ως λάφυρα τα πολυβόλα Breda 8 χιλιοστών και Fiat 8 χιλιοστών. Ο Ελληνικός Στρατός πέραν των υπολοίπων διέθετεκαι όλμους τύπου Brad των 81 χιλιοστών, ενώ από τη Μεγάλη Βρετανία παρελήφθησαν όλμοι 3 και 2 ιντσών, ενώ ως λάφυρα πάρθηκαν όλμοι των 41 χιλιοστών.

Ωστόσο, το βασικότερο όπλο που είχε στη διάθεσή του το Πυροβολικό ήταν, το πυροβόλο ή κανόνι. Το Ορειβατικό Πυροβολικό, που δρούσε ως επί το πλείστον στα ορεινάείχε εξοπλισθεί με ορειβατικά πυροβόλα Schneider – Δαγκλή τριών διαμετρημάτων (75, 75/19, 105/19 χιλιοστών), Πυροβόλα των 65 χιλιοστών Skoda των 75 και 105 χιλιοστών και St. Etienne των 65 χιλιοστών Σχετικά με το Πεδινό Πυροβολικό, εκείνο είχε οπλισθεί με Πεδινά πυροβόλα Schneider των 75 χιλιοστών και Krupp 75 χιλιοστών Το Βαρύ Πυροβολικό είχε οπλισθεί με δισκελή μακρά πυροβόλα Schneider των 85/25 και 105/25 χιλιοστών, με μακρά πυροβόλα Krupp των 105 χιλιοστών και De Bange των 120 χιλιοστών,όπως επίσης και με βαρέα βραχεία πυροβόλα Skoda των 150 χιλιοστών, Schneider των 155/17 χιλιοστών, πυροβόλα των 6 δακτύλων, ενώ Ελληνικός Στρατός πήρε και ως λάφυρα πυροβόλα Skoda των 100/17 χιλιοστών⁶¹.

Συνοψίζοντας σχετικά με τον Στρατό Ξηράς, μνεία αξίζει και ο τομέας του Μηχανικού η συμβολή του οποιούήταν καθοριστική όσον αφορά στην κατασκευή οχυρώσεων αλλά και στην οδοποιία και γεφυροποιία.Στο όπλο συγκαταλέγονταν και οι υπηρεσίες επικοινωνίας, υψίστης σημασίας μέσω των οποίων συντονίζονταν οι

⁶¹ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Εφοδιασμοί του Στρατού εις Υλικά Οπλισμού και Πυρομαχικών Πυροβολικού και Πεζικού κατά τον Πόλεμον 1940–1941*, Αθήνα 1982, σ. 85

πολεμικές επιχειρήσεις. Εκτός των υπολοίπων είχαν προσφέρει τις υπηρεσίες τους και σώματα Σκαπανέων, Τηλεγραφητών, Γεφυροποιών, Μηχανικών όπως επίσης και Έργων Φρουρίων.

Παρά το γεγονός ότι, ο Στρατός Ξηράς είχε επωμισθεί το μεγαλύτερο βάρος των πολεμικών επιχειρήσεων, εντούτοις δεν θα ήταν σε θέση να πετύχει σε τέτοιο βαθμό χωρίς τη συμμετοχή του Πολεμικού Ναυτικού και της Πολεμικής Αεροπορίας. Το ελληνικό ναυτικό κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποτελείτο από Θωρηκτά, Αντιτορπιλικά, Τορπιλοβόλα, Υποβρύχια, Τορπιλακάτους, Ακταιωρούς, Ναρκαλιευτικά, και Βοηθητικά σκάφη, ενώ υπήρχε και ένα πλωτό συνεργείο. Τέλος, η Πολεμική Αεροπορία είχε κατορθώσει να αποκρούσει την αριθμητικά υπέρτερη Ιταλική Αεροπορία, με αεροσκάφη Potez 25 και Potez 63, Blenheims, Fairey Battle και Fairey III F, P.Z.L., Bloch, Breguet 19, Dornier και Avro-Anson⁶².

Παρά τις σημαντικές ελλείψεις σε εφόδια και δυνάμεις, σε σύγκριση με την υπεροπτική Ιταλία, οι Έλληνες όχι μόνο να υπερασπισθούν με σθένος την πατρίδα τους, αλλά και να αντεπιτεθούν με γενναιότητα, αποδεικνύοντας ότι η περίφημη πολεμική αχί «*Αέρα*» είχε τη δυνατότητα να υπερκαλύψει κάθε πολυβόλο, κανόνι ή ακόμα και άρμα μάχης.

⁶² Συλλογικό έργο, Στρατιωτική Ιστορία-Σειρά Μεγάλες Μάχες-Ο Ελληνικός Στρατός και το Έπος της Β. Ηπείρου (1940-41), Αθήνα 2009, σ. 59

Ε΄ Κεφάλαιο

Το έργο της πολεμικής αεροπορίας στα Ιωάννινα

Αφότου ξέσπασε ο πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας στο πλαίσιο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στις 28 Οκτωβρίου 1940, η διάταξη της πολεμικής αεροπορίας στον τομέα της μάχης σχετιζόταν με την κατανομή του δυναμικού της εν μέσω τριών Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων και ως εκ τούτου τόσο ο Στρατός Ξηράς όσο και το Ναυτικό και φυσικά η Αεροπορία να διατηρήσουν υπό την εποπτεία τους τα αεροσκάφη που επρόκειτο να ακολουθήσουν την εκάστοτε γραμμή εισβολής. Επομένως, η διάταξη στο πεδίο της μάχης είχε ως ακολούθως⁶³:

•Ανωτέρα Διοίκηση Αεροπορίας Στρατού (ΑΔΑΣ)

ο Διοίκηση Αεροπορίας Στρατιωτικής Συνεργασίας (ΔΑΣΣ)

- 1η Μοίρα Παρατηρήσης στο Περιγιάλι Κορινθίας, ενταγμένη στο Α΄ Σώμα Στρατού, με αεροσκάφη Breguet 19 A2/B2.
- 2η Μοίρα Παρατηρήσης στην Κοζάνη, ενταγμένη στο Β΄ Σώμα Στρατού, με αεροσκάφη Breguet 19 A2/B2.
- 2828 Ανεξάρτητο Σμήνος Παρατηρήσης στην Ήπειρο, ενταγμένο στην VIII Μεραρχία, με αεροσκάφη Breguet 19 A2/B2.
- 3η Μοίρα Παρατηρήσης, ενταγμένη στο Γ΄ Σώμα Στρατού με τα 3/1 και 3/2 Σμήνη του ΤΣΔΜ (Τμήμα Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας) με αεροσκάφη Henschel Hs126K-6 (Λεμπέτ Θεσσαλονίκης και Κούκλαινα Βεροίας).
- 4η Μοίρα Παρατηρήσης (Αμυγδαλεώνας Καβάλας και αργότερα Γιδάς και Κούκλαινα Βεροίας) με αεροσκάφη Potez 25 TOE. Διέθετε το 4/1 Σμήνος, ενταγμένο στο Δ΄ Σώμα Στρατού, και το 4/2 Σμήνος, ενταγμένο στην Ομάδα Μεραρχιών.

ο Διοίκηση Αεροπορίας Βομβαρδισμού (ΔΑΒ)

- 31η Μοίρα Βομβαρδισμού με αεροσκάφη Potez 633 B2 Grec στη Λάρισα.
- 32η Μοίρα Βομβαρδισμού με αεροσκάφη BristolBlenheimMkIV στη Λάρισα.

⁶³ Διαθέσιμο στο: <https://www.haf.gr/history/haf-history/1940-1941/> ημερομηνία προσπέλασης 24.7.2022

- 33η Μοίρα Βομβαρδισμού με αεροσκάφη Fairey Battle B.1 στη Ν. Αγχίαλο Βόλου.
- **Διοίκηση Αεροπορίας Διώξεως (ΔΑΔ)**
 - 21η Μοίρα Διώξης με αεροσκάφη P.Z.L. P.24F/G και Gloster Gladiator MkI στα Τρίκαλα.
 - 22η Μοίρα Διώξης με αεροσκάφη P.Z.L. P.24F/G στη Θεσσαλονίκη.
 - 23η Μοίρα Διώξης με αεροσκάφη P.Z.L. P.24F/G στη Λάρισα.
 - 24η Μοίρα Διώξης με αεροσκάφη Bloch MB.151 και Avia B.534 στην Ελευσίνα.
- **Ανωτέρα Διοίκηση Αεροπορίας Ναυτικού (ΑΔΑΝ)**
 - 11η Μοίρα Ναυτικής Συνεργασίας με αεροσκάφη Fairey III F Mk I/III/III M στο Βαλτούδι Μαγνησίας.
 - 12η Μοίρα Ναυτικής Συνεργασίας με αεροσκάφη Dornier Do22Kg στη Σαλαμίνα.
 - 13η Μοίρα Ναυτικής Συνεργασίας με αεροσκάφη Avro Anson Mk I στην Ελευσίνα.

Αφότου ξεκίνησαν οι πολεμικές επιχειρήσεις στις Μονάδες που αναφέρονται παραπάνω υπήρχαν περίπου 160 πολεμικά αεροσκάφη κάθε τύπου εκ των οποίων ήταν ενεργά τα 130. Στο πόλεμο ήταν σε θέση να συμμετάσχουν 59 από αυτά με την ιδιότητα των βομβαρδιστικών και των καταδιωκτικών, ενώ παράλληλα διαθέσιμα ήταν και 60 περίπου εκπαιδευτικά αεροσκάφη επικουρικού χαρακτήρα.

Στο πλαίσιο των πολεμικών επιχειρήσεων η ελληνική αεροπορία ήταν υποχρεωμένη να αντιμετωπίσει την αντίστοιχη των Ιταλών που αριθμούσε 463 αεροσκάφη στην πρώτη γραμμήτα οποία ήταν σημειωτέον ικανότερα όσον αφορά στις επιδόσεις τους. Παρά το γεγονός όμως ότι η τα αεροσκάφη της ελληνικής αεροπορίας υστερούσαν έναντι της ιταλικής, εντούτοις η ελληνική πλευρά αντεπεξήλθε επάξια καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου και σε όλα τα μέτωπα. Εκτός των τεχνικών ζητημάτων κύριο χαρακτηριστικό του πολέμου αυτού ήταν και το γεγονός ότι έλαβε χώρα υπό αντίξοες καιρικές συνθήκες⁶⁴ και μάλιστα σε μια

⁶⁴ Ι. Μιχαηλίδης, «Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος Η απόκρουση των στρατευμάτων του Μουσολίνι αποτέλεσε την πρώτη νίκη κατά μιας χώρας του Άξονα», στην: «Καθημερινή», 13.6.2010, σ. 35

αφιλόξενη γεωμορφολογικά περιοχή. Χαρακτηριστική είναι και η μαρτυρία⁶⁵ ενός μηχανικού αεροσκαφών της εποχής εκείνης:

«Περνούν λίγες μέρες και το θερμόμετρο συνεχώς κατεβαίνει. Η παγωνιά βελονιάζει κάθε γυμνή επιφάνεια. Τα νερά της πλημμύρας έχουν παγώσει. Έγιναν κρύσταλλο και το πάχος τους σηκώνει ακόμη και παγωμένο αυτοκίνητο. Τα αεροπλάνα τώρα κινδυνεύουν να αχρηστευθούν. Οι σωληνώσεις του λαδιού είναι έτοιμες να σπάσουν από τα παγωμένα λάδια. Όμως οι μηχανικοί αγρυπνούν από το βαθύ πρωινό κοντά στα αεροπλάνα τους. Με το ξινάρι στα χέρια διώχνουν τους πάγους, ελευθερώνουν τα αεροπλάνα και μαζεύουν τα μεγάλα κρύσταλλα γύρω από αυτά. Το θερμόμετρο δείχνει 20° κάτω του μηδέν. Οι μηχανές πρέπει να λειτουργήσουν οπωσδήποτε. Ανάβουν φωτιές. Ζεσταίνουν τα κοκαλιασμένα χέρια τους. Ζεσταίνουν το λάδι της μηχανής και το βάζουν στην αποθήκη λαδιού του αεροπλάνου. Αλλά τίποτα. Η παγωνιά δεν επιτρέπει το ξεκίνημα. Οι μηχανικοί τότε εφαρμόζουν νέο σύστημα. Βράζουν νερό και βουτάνε μέσα μεγάλα κομμάτια πανιού. Ζεστά-ζεστά όπως είναι, τα βάζουν πάνω στους κυλίνδρους της μηχανής για να τους ζεστάνουν(...) Το βαρόμετρο όλο και πέφτει και οι μηχανές δεν ξεκινούν...»

Άξιο αναφοράς είναι το περιστατικό που έλαβε χώρα στις 2 Νοεμβρίου και στο οποίο ένα αεροσκάφος με την ονομασία BreguetBre 19 είχε εντοπίσει τη μεραρχία των Αλπινιστών με την κωδική ονομασία “Julia” πραγματοποιώντας χαμηλή πτήση σε μήκος των συνόρων με την Αλβανία τη στιγμή που επρόκειτο να κινηθούν ώστε να καταλάβουν το Μέτσοβο. Το περιστατικό αυτό ήταν μείζονος σημασίας για την εξέλιξη του πολέμου μεταβάλλοντας την κατάσταση υπέρ της ελληνικής πλευράς. Εν τω μεταξύ ο υποσημναγός Μαρίνος Μητραλέξης⁶⁶ με αεροσκάφη τύπου PZLμη έχοντας άλλα πυρομαχικά κατόρθωσε να χτυπήσει με την έλικά του το ιταλικό βομβαρδιστικό CANTZ. 1007 Alcione, ώστε τελικά αυτό να συντριβεί. Το αεροπλάνο του Μητραλέξηέχονταςέλικα η οποία είχε στρεβλωθεί, υποχρεώθηκε σε αναγκαστική προσγείωση στην περιοχή που προσέκρουσε το ιταλικό βομβαρδιστικό. Τότεαντιλήφθηκε πωςαπό το πλήρωμα οι τέσσερεις είχαν σωθείκαι αφού προέβη σε σύλληψή, τους επιβίβασε σε αυτοκίνητο της Χωροφυλακής και τους οδήγησε στη Στρατιωτική Διοίκηση Θεσσαλονίκης. Το πρωτοφανές αυτό

⁶⁵ Διαθέσιμο στο: <https://web.archive.org/web/20110819063312/http://www.haf.gr/el/articles/pzl/> ημερομηνία προσπέλασης 26.7.2022

⁶⁶ Για τον σπουδαίο αεροπόρο Μαρίνο Μητραλέξη βλ. ειδικά <http://library.techlink.gr/ptisi/article.asp?mag=2&issue=111&article=3091> ημερομηνία προσπέλασης 26.7.2022

συμβάνεγινεπολύ γρήγορα γνωστό στον τύπο, εξυψώνοντας το ηθικό των Ελλήνων Αεροπόρων. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο πως το περιστατικό αυτό γρήγορα έγινε παράδειγμα προς μίμηση, προσδίδοντας στον ΜαρίνοΜητραλέξη τη φήμη του θρυλικού αεροπόρου. Για αυτή την παρακινδυνευμένη πράξη του, του αποδόθηκε τιμητικά το *ΧρυσούνΑριστείον Ανδρείας*, ως η ανώτατη αμοιβή σε περίοδο πολέμου, ενώ είναι άξιο να αναφερθεί πως είναι ο μοναδικός Έλληνας Αεροπόρος στον οποίο απονεμήθηκε αυτή η διάκριση, ενώ ο πόλεμος δεν είχε ακόμα λήξει.

Οι αεροπόροι από ελληνικής πλευράς είχαν πετύχει 64 καταγεγραμμένες καταρρίψεις σε αντίθεση με αυτές των Ιταλών που ήταν μόλις 13. Όσον αφορά στις μοίρες δώξης αυτές είχαν χάσει 14 αεροσκάφη κατά τη διάρκεια αερομαχιών ή ακόμα και κάποιων αναγκαστικών προσγειώσεων.

Σχετικά με την επονομαζόμενη *Ενεργό Αεράμυνα*, αυτή είχε διαιρεθείσε έξι περιοχές (Αθήνα, Λάρισα, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Αλεξανδρούπολη και Ιωάννινα), ενώ κέντρα επιτήρησης και δυνάμεων υπήρχαν και σε άλλα κομβικά σημεία (Πάτρα, Βόλος, Λήμνος, Χανιά). Η αντιαεροπορικήάμυνα στο σύνολό της κατά την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων διέθετε τα όπλα, τα οποία συμπληρωνόταν από τον απαραίτητο αριθμό των ηλεκτροακουστικών μηχανημάτων τα οποία θα συνέβαλαν ώστε να εντοπίζονται οι στόχοι.

Όπως είδαμε και παραπάνω, από τις 7 μέχρι και τις 10.11.1940 οι αντίξοες καιρικές συνθήκεςκαθίλωσαν τα αεροσκάφη της ελληνική αεροπορίας, ενώ τα Ιταλικά κατάφεραν να πραγματοποιήσουν ορισμένεςαναγνωριστικές πτήσεις και βομβαρδισμού περιορισμένης έκτασης. Στις 11.11.1940 ο καιρός είχε βελτιωθεί αισθητά, γεγονός το οποίοεπέτρεψεπροοδευτικάτην ανάληψη αποστολών. Σε μία από αυτές η ΕΒΑ έχασε ένα Blenheim (Σμηναγοί Μαραβέλιας και Καψαμπέλης, Αρχισμηνίας Σιβρόπουλος) σε μια αναγνωριστική αποστολή στην Αλβανία. Επιπλέον, βομβαρδιστικά της ΕΒΑ έπληξαν με επιτυχία το λιμάνι της Αυλώνας, ενώ Ιταλική επίθεση κατά του αεροδρομίου Ιωαννίνων απέβη άκαρπη, εξαιτίας του πυκνού αντιαεροπορικού πυρός.

Οι βομβαρδισμοί πόλεων συνεχίσθηκαν, ενώ ένα ελληνικό Blenheimπροσγειώθηκε αναγκαστικά στο αεροδρόμιο Ιωαννίνων εξαιτίας απόσπασης της έλικας και πυρκαγιάς στον έναν κινητήρα⁶⁷. Στις 6.12.1940 συνεχίσθηκαν οι αναγνωριστικές αποστολές, ενώ είναι άξιο αναφοράς το γεγονός ότι ένα PZL-24

⁶⁷C. Shores, *Ο αεροπορικός πόλεμος στην Ελλάδα 1940-1941. Από την Ήπειρο και τη Μακεδονία έως τη μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 2009, σ. 43

χτυπήθηκε ακουσίως με αντιαεροπορικά πυρά από φιλικά προσκείμενο αεροσκάφος. Μέχρι και τις 9.12.1940 δεν εντοπίζεται σημαντική πολεμική δραστηριότητα, εξαιτίας των άσχημων καιρικών συνθηκών, ενώ ήταν αρκετά συχνή η μεταστάθμευση των ελληνικών αεροσκαφών σε πρόχειρα πεδία προσγείωσης, με απώλεια ενός Potez 633 και ενός Ανγο 621 κατά τις προσγειώσεις τους εκεί.

Στον αντίποδα οι ελλειπείς επιδόσεις των ιταλικών αεροσκαφών, υποχρέωσαν την ηγεσία στο να πραγματοποιούνται βομβαρδισμών πόλεων κατά τη διάρκεια της νύχτας, με παράλληλη ενίσχυση της Διοίκησης Αλβανίας με 75 βομβαρδιστικά CANT, 50 SIAI και 90 καταδιωκτικά Macchi MC200. Στις 21.12.1940 χάθηκε ένα μαχητικό τύπου Potez 633 με Επισμηναγό τον Παπαδάκης και Σμηναγό τον Καρναβιά, ίσως εξαιτίας της δραστηριότητας ενός Ιταλικού καταδιωκτικού. Στα τέλη του ίδιου μήνα η 21η Μοίρα αναπτύχθηκε στο αεροδρόμιο Κατσικά Ιωαννίνων, ενώ η 13η Μοίρα στο αεροδρόμιο της Ελευσίνας.

Οι Μοίρες της EBA αναδιοργανώθηκαν, για να βρεθούν πιο κοντά στο μέτωπο του πολέμου, που είχε μετακινηθεί πλέον αρκετά δυτικότερα σε σχέση με το αρχικό, εξαιτίας της προέλασης του Ελληνικού Στρατού στην Αλβανία. Η 22η Μοίρα μετακινήθηκε στα Ιωάννινα, ενώ η 23η στη Θεσσαλονίκη. Μάλιστα το υπό κατάληψη αεροδρόμιο της Κορυτσάς χρησιμοποιούνταν για τον ανεφοδιασμό των αεροσκαφών.

Στις 10.2.1941 ο Βόλος και η Πρέβεζα βομβαρδίστηκαν από τους Ιταλούς, ενώ σε επίθεση των CANT Z1007bis της 47ης Πτέρυγας εναντίον του αεροδρομίου Ιωαννίνων, πυρπολήθηκε ένα Gladiator της 21ης Μοίρας Διώξεως. Στο πλαίσιο αυτών των αερομαχιών οι Σμηναγοί Θεοδωρόπουλος, Σκρούμπελος, ο Υποσμηναγός Μπούσιος και ο Επισμηναγός Δεπούνης, οι οποίοι ανήκαν στην 23η Μοίρα, διεκδίκησαν από ένα βομβαρδιστικό των Ιταλών, από τα πολλά που βομβάρδισαν τα Ιωάννινα. Την επόμενη ημέρα πέταξε ένα τρίτο αεροσκάφος, μονταρισμένο από κομμάτια των δύο υποτιθέμενα κατεστραμμένων καταδιωκτικών, ώστε οι Βρετανοί μηχανικοί να θεωρήσουν το γεγονός αυτό αξιοπερίεργο. Στις 11.2.1941, η Πρέβεζα βομβαρδίστηκε μανιωδώς από τους Ιταλούς, όπως επίσης τα Ιωάννινα και ο Πειραιάς, ώστε να προκληθούν τεράστιες απώλειες στον άμαχο πληθυσμό. Η εσφαλμένη⁶⁸ ενημέρωση που προήλθε από την *Υπηρεσία Αεράμυνας*, σχετικά με την επίθεση ασυνόδευτων Ιταλικών βομβαρδιστικών SIAI SM-79, έφερε τα δύο Gladiator της 21ης Μοίρας σε πολύ δύσκολη θέση, εν μέσω υπεράριθμων

⁶⁸ Διαθέσιμο στο: <http://library.techlink.gr/ptisi/article.asp?mag=2&issue=114&article=3149>
ημερομηνία προσπέλασης 1.8.2022

ιταλικών καταδιωκτικών τύπου FIAT G.50. Βάσει της αποτίμησης του Φεβρουαρίου, 253 βομβαρδιστικά των Ιταλών επιτέθηκαν σε σημαία στον ελλαδικό χώρο, προκαλώντας το θάνατο 101 ατόμων και τον τραυματισμό 82, ιδίως στη Θεσσαλονίκη, την Πρέβεζα, τον Πειραιά και τον Βόλο. Σημειωτέον ότι είχε εκδηλωθεί ειδικό ενδιαφέρον για τα αεροδρόμια Κατσικά Ιωαννίνων και Μάλεμε Κρήτης.

Εφόσον προβούμεσε μια σύντομη αποτίμηση των επιτυχιών και των απωλειών της ΕΒΑ συγκριτικά με την Ιταλική Αεροπορία θα διαπιστώσουμε ότι η Πολεμική Αεροπορία καταγράφει επισήμως όσον αφορά στην εμπλοκή της ΕΒΑ με τους Ιταλούς συνολικά 64 επιβεβαιωμένες καταρρίψεις, ενώ οι Έλληνες Διώκτες διεκδίκησαν και άλλες 24, οι οποίες θεωρούνται πιθανές⁶⁹. Οι Μοίρες Διώξεως απώλεσαν συνολικά 14 αεροπλάνα σε αερομαχίες ή εξαιτίας αναγκαστικών προσγειώσεων, με αποτέλεσμα 8 νεκρούς και 9 τραυματίες στο πεδίο της μάχης. Η συνολική αποτίμηση για την ΕΒΑ ήταν 49 νεκροί αεροπόροι και 22 τραυματίες.

Κατά τη διάρκεια της ιταλικής εισβολής στην Ελλάδα (1940) στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, παρόλο που ήταν πολύ υψηλά αριθμητικά και μετρούσε μόνο 79 αεροσκάφη έναντι 380 μαχητικών και βομβαρδιστικών της ιταλικής Regia Aeronautica, η RHAf κατάφερε να αντισταθεί επιτυχώς στην επίθεση. Στις 30 Οκτωβρίου, δύο μέρες μετά την έναρξη του πολέμου, έγινε η πρώτη αερομαχία. Μερικά Henschel Hs126 του 3/2 Flight of 3 Observation Mira απογειώθηκαν για να εντοπίσουν στήλες του ιταλικού στρατού. Αλλά αναχαιτίστηκαν και επιτέθηκαν από το Fiat CR.42 Falcos της 393a Squadriglia. Ένα πρώτο Henschel χτυπήθηκε και συνετρίβη, σκοτώνοντας τον παρατηρητή του, τον χειριστή Ευάγγελο Γιάνναρη, τον πρώτο Έλληνα αεροπόρο που πέθανε στον πόλεμο. Ένα δεύτερο Hs 126 καταρρίφθηκε πάνω από το όρος Σμόλικας, σκοτώνοντας τον χειριστή Λάζαρο Παπαμιχαήλ και τον λοχία Κωνσταντίνο Γεμενετζή⁷⁰. Στις 2 Νοεμβρίου 1940, ένα Breguet 19 αναχαιτίσε την 3 Alpine Division Julia ενώ διείσδυε στην οροσειρά της Πίνδου σε μια προσπάθεια να καταλάβει το Μέτσοβο. Την ίδια μέρα, ο 2ος Υπολοχαγός Μαρίνος Μητραλέξης, έχοντας ξεμείνει από πυρομαχικά, στόχευσε τη μύτη του PZL P.24 του ακριβώς στην ουρά ενός εχθρικού βομβαρδιστικού Cant Z1007bis, σπάζοντας το πηδάλιο και στέλνοντας το αεροσκάφος εκτός ελέγχου.

⁶⁹ Διαθέσιμο στο: <https://www.haf.gr/history/haf-history/1940-1941/> ημερομηνία προσπέλασης 1.8.2022

⁷⁰ J. Carr, *On Spartan Wings*. Barnsley 2012, σ. 4

Μετά από 65 ημέρες πολέμου, η RHAF είχε χάσει 31 αξιωματικούς, 7 τραυματίες, συν 4 υπαξιωματικούς νεκρούς και 5 τραυματίες. Εν τω μεταξύ, ο αριθμός των πολεμικών αεροσκαφών είχε πέσει σε 28 μαχητικά και 7 αξιόμαχα βομβαρδιστικά. Ακόμα μέχρι τον Μάρτιο του 1941, η ιταλική εισβολή σε αέρα και έδαφος είχε απωθηθεί επιτυχώς, με τη βοήθεια της ζωτικής σημασίας συμβολής της RHAF στην ελληνική νίκη. Κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου η Ελληνική Πολεμική Αεροπορία κατέρριψε 68 εχθρικά αεροσκάφη (επίσημα αρχεία) και διεκδίκησε άλλα 24. Η βρετανική RAF σημείωσε 150 επιπλέον αεροπορικές νίκες εναντίον ιταλικών αεροσκαφών. Ωστόσο, η ιταλική Πολεμική Αεροπορία κατέγραψε μόνο 65 χαμένα αεροσκάφη, κατά τη διάρκεια ολόκληρης της εκστρατείας κατά των Ελλήνων και αργότερα των Βρετανών, με 495 επιπλέον αεροσκάφη να αναφέρονται ως κατεστραμμένα⁷¹.

Τον Απρίλιο του 1941, η γερμανική Wermacht εισέβαλε στην Ελλάδα για να βοηθήσει την ιταλική επίθεση. Κατά τη διάρκεια αυτού του δεύτερου κύματος ξένης εισβολής, η Luftwaffe κατάφερε τελικά να καταστρέψει σχεδόν ολόκληρη την Ελληνική Αεροπορία. Ωστόσο, ορισμένα αεροσκάφη κατάφεραν να διαφύγουν στη Μέση Ανατολή,[10] συμπεριλαμβανομένων των 5 AvroAnson, 1 DornierDo 22, 1 Agado 196 και 3 Avro 626.

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα, η Πολεμική Αεροπορία ανοικοδομήθηκε υπό το εκπατρισμένο Ελληνικό Υπουργείο Αεροπορίας με έδρα το Κάιρο. Κατασκευάστηκαν τρεις μοίρες, που λειτουργούσαν υπό τη διοίκηση της βρετανικής RAF. Αυτές οι μοίρες ήταν η 13η Μοίρα ελαφρών βομβαρδισμών που πετούσαν AvroAnsons, BristolBlenheims και Martin Baltimores και οι 335 και 336 FightingSquadrons που πετούν τύπους HawkerHurricane I και II και Spitfire V. Οι μοίρες RHAF στη Μέση Ανατολή πραγματοποίησαν διάφορες αποστολές, συμπεριλαμβανομένων περιπολιών νηοπομπών, ανθυποβρυχιακής έρευνας, επιθετικών περιπολιών, αναγνώρισης, επίθεσης και αναχαίτισης εχθρικών αεροσκαφών. Το καλοκαίρι του 1943, οι ελληνικές μοίρες συμμετείχαν στην επίθεση κατά της γερμανικής Βέρμαχτ στο νησί της Κρήτης και στη συνέχεια από τον Μάιο έως τον Νοέμβριο του 1944 στην Ιταλία. Εκείνα τα χρόνια χάθηκαν 70 Έλληνες πιλότοι.

⁷¹J. Carr, *ό. π.*, σ. 171

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι Έλληνες πιλότοι που πετούσαν με τη RAF πέτυχαν πολλές νίκες. Ο γεννημένος στη Ρόδο διοικητής της πτέρυγας Ιωάννης Αγοραστός Πλαγής κατέρριψε 16 εχθρικά αεροσκάφη πάνω από τη Μάλτα και τη Δυτική Ευρώπη. Ο υπολοχαγός Βασίλειος Μιχαήλ Βασιλειάδης πιστώθηκε με 11,5 εχθρικά αεροσκάφη πάνω από τη Δυτική Ευρώπη πριν σκοτωθεί στη μάχη στις 15 Μαρτίου 1945, πάνω από τη Γερμανία. Ο Steve Pisanos, ένας μετανάστης στις ΗΠΑ το 1938, εντάχθηκε σε μια Μοίρα Eagle Αμερικανών εθελοντών στη RAF και πολέμησε στη Δυτική Ευρώπη. Αργότερα εντάχθηκε στην USAAF και απέκτησε την αμερικανική υπηκοότητα και συνέχισε να πετά με την ίδια μοίρα, τώρα μέρος του USAF 4th FG. Είχε πετύχει 10 νίκες με την USAAF μέχρι το 1944.

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας το 1944, η RHAf επέστρεψε στην Ελλάδα και στη συνέχεια έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος διήρκεσε μέχρι το 1950. Μέχρι τότε, επανεξοπλίστηκε με μαχητικά Supermarine Spitfire Mk IX, Spitfire Mk XVI και Curtiss SB2C Helldiver

5.1. Αεροπόροι που θυσιάστηκαν κατά τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο

Υποσηναγός Ευάγγελος Γιάνναρης του Κωσταντίνου: «Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1916. Το Σεπτέμβριο του 1936 κατατάχθηκε στο τμήμα αξιωματικών χειριστών της Σχολής Αεροπορίας. Αφότου ξέσπασε ο ελληνο-ιταλικός πόλεμος υπηρέτησε στο 3/2 σμήνος στρατιωτικής συνεργασίας. Σκοτώθηκε στις 30 Οκτωβρίου 1940, κατά την εκτέλεση αποστολής αναγνώρισης και βομβαρδισμού στον τομέα Τμήματος Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας (ΤΣΔΜ) Πίνδου, με αεροσκάφος Henschel, στο οποίο επέβαινε ως παρατηρητής. Κατά τη διάρκεια της αποστολής το ελληνικό αεροσκάφος δέχθηκε επίθεση από ιταλικά καταδιωκτικά. Ο χειριστής του αρχισμηνίας Τσάντας, λόγω βλάβης στον κινητήρα, αναγκάστηκε να το προσγειώσει στη θέση προφήτης Ηλίας Βασιλειάδας βορειοανατολικά της Καστοριάς. Ωστόσο ο παρατηρητής Γιάνναρης ήταν ήδη νεκρός».

Σμηναγός Ιωάννης Σακελλαρίου του Αριστοτέλους: «Γεννήθηκε στα Βίλλια Αττικής το 1915. Τον Οκτώβριο του 1932 κατατάχθηκε στο τμήμα αξιωματικών χειριστών της Σχολής Αεροπορίας Στις 2 Νοεμβρίου 1940 ως αρχηγός σχηματισμού ανέλαβε την αντιμετώπιση εχθρικών αεροσκαφών που κατευθύνονταν εναντίον των Ιωαννίνων. Όμως κατά τη διάρκεια της άνισης αερομαχίας (3 ελληνικά

καταδιωκτικά εναντίον 15 ιταλικών καταδιωκτικών και βομβαρδιστικών) το αεροσκάφος του τύπου PZL χτυπήθηκε από τα εχθρικά πυρά και κατέπεσε στη Ζίτσα Ιωαννίνων με αποτέλεσμα το θάνατο του χειριστή».

Επισημνίας Χρήστος Παπαδόπουλος του Ιωάννου: «Γεννήθηκε στην Παραλία Βοιωτίας το 1918. Το Σεπτέμβριο του 1936 κατατάχθηκε στο τμήμα υπαξιωματικών χειριστών της Σχολής Αεροπορίας. Σκοτώθηκε στις 2 Νοεμβρίου 1940 επιβαίνοντας σε αεροσκάφος PZL, κατά τη διάρκεια της αερομαχίας μεταξύ 3 ελληνικών και 15 ιταλικών αεροσκαφών πάνω από τα Ιωάννινα».

Σμηναγός Φώτιος Μαραβέλιας του Γεωργίου: «Γεννήθηκε στο Σελεγούδι Λακωνίας το 1908. Τον Μάιο του 1927 κατατάχθηκε στη Στρατιωτική Σχολή Αεροπορίας. Σκοτώθηκε στις 11 Νοεμβρίου 1940, κατά τη διάρκεια αποστολής αναγνώρισης στον τομέα της 8ης μεραρχίας Πίνδου-Μαλάσοβα, νοτιοανατολικά της Κλεισούρας, επιβαίνοντας σε αεροσκάφος Blenheim».

Σμηναγός Ιωάννης Καψαμπέλης του Βασιλείου: «Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1911. Τον Οκτώβριο του 1925 κατατάχθηκε στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων και το 1932 μετατάχθηκε στη Ναυτική Αεροπορία. Σκοτώθηκε στις 11 Νοεμβρίου 1940, κατά τη διάρκεια αποστολής αναγνώρισης στον τομέα της 8ης μεραρχίας Πίνδου-Μαλάσοβα, νοτιοανατολικά της Κλεισούρας, επιβαίνοντας σε αεροσκάφος Blenheim, της 32ης Μοίρας Βομβαρδισμού».

Σμηναγός Αναστάσιος Μπαρδαβίλιας του Ευαγγέλου: «Γεννήθηκε στον Κεραστάρη Αρκαδίας το 1915. Τον Οκτώβριο του 1935 εισήλθε στη Σχολή Αεροπορίας. Σκοτώθηκε στις 11 Φεβρουαρίου 1941, στην προσπάθεια του να αντιμετωπίσει μόνος του την επίθεση ιταλικών αεροσκαφών εναντίον του αεροδρομίου των Ιωαννίνων και αφού χτυπήθηκε από τις σφαίρες των πολυβόλων τους που κυριολεκτικά τον γάζωσαν, το αεροσκάφος του τύπου Gladiator έπεσε σε μία άκρη του αεροδρομίου και συντρίφθηκε».

Επισημναγός Νικόλαος Σκρουμπέλος του Παναγιώτη: «Γεννήθηκε στο Γεωργίτσι Λακωνίας το 1907. Τον Απρίλιο του 1928 κατατάχθηκε στη Σχολή Αεροπορίας. Σκοτώθηκε στις 23 Φεβρουαρίου 1941 με αεροσκάφος PZL της 23ης Μοίρας Διώξεως, όταν στη διάρκεια αποστολής συνοδείας φιλικά προσκείμενου αεροσκάφους, ενεπλάκη σε αερομαχία με ιταλικά μαχητικά διώξεως τύπου Macchi, βορείως της Κλεισούρας και καταρρίφθηκε».

Επισημναγός Δημήτριος Πιτσίκας του Στυλιανού: «Γεννήθηκε στη Σπερχειάδα Φθιώτιδας το 1904. Το Μάιο του 1928 μετατέθηκε στη Σχολή

Αεροπορίας από το πυροβολικό όπου υπηρετούσε. Σκοτώθηκε στις 11 Μαρτίου 1941, κατά τη διάρκεια βομβαρδισμού στόχων στην περιοχή Νιβίτσα-Σλατινία της Αλβανίας, όταν το αεροσκάφος του τύπου Fairey Battle της 33ης Μοίρας Βομβαρδισμού, καταρρίφθηκε σε αερομαχία από ιταλικά αεροσκάφη διώξεως⁷²».

⁷² Διαθέσιμο στο: <https://www.haf.gr/2018/09/san-simera-stis-11-03-1941-2/> ημερομηνία προσπέλασης 1.8.2022

ΣΤ' Κεφάλαιο

Ο ιταλικός οπλισμός, λάφυρα και στρατιωτικός οπλισμός

Παρά το γεγονός ότι ο ελληνικός στρατός, ήδη πριν ξεσπάσει ο πόλεμος στις 28 Οκτωβρίου του 1940, είχε πραγματοποιήσει σημαντική εξέλιξη και πρόοδο όσον αφορά στην εκπαίδευση και ειδικά στον εξοπλισμό, εντούτοις οι ελλείψεις ήταν αρκετές και σε διάφορους τομείς⁷³. Τμήμα των ελλείψεων αυτών καλύφθηκε από τα ιταλικά λάφυρα τα οποία είχαν περιέλθει στα χέρια του ελληνικού στρατεύματος στην περιοχή του βορειοδυτικού μετώπου ή ακόμα και από εκείνα που παρέδωσαν στην Ελλάδα οι Βρετανοί ύστερα από τη νίκη κατά των Ιταλών στη Βόρειο Αφρική⁷⁴.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στα πολυβόλα, 311 από αυτά τύπου Breda 8 χιλιοστών και 258 πολυβόλα Fiat των 8 χιλιοστών είχαν περιέλθει στα χέρια του ελληνικού στρατεύματος ως λάφυρα πολέμου προερχόμενα από την περιοχή της Βορείου Ηπείρου. Άλλα 250 πολυβόλα Fiat είχαν επίσης παραδοθεί από τους Βρετανούς, ενώ από αυτά επισκευάστηκαν και αξιοποιήθηκαν 114 πολυβόλα Fiat σε διάφορες μονάδες.

Σχετικά με την κατηγορία των οπλοπολυβόλων στο σύνολό τους είχαν δεσμευθεί 2.293 από αυτά, τύπου Breda 6,5 χιλιοστών και από αυτά τα 1.993 είχαν προέλθει από το μέτωπο της Βορείου Ηπείρου. Στις μονάδες τελικά επισκευάστηκαν 804 από τον τύπο αυτόν, ενώ έγινε χρήση και των οπλοπολυβόλων Beretta M 18, M 18/38 και M 38.

Εκτός των πολυβόλων και των οπλοπολυβόλων σε ελληνικά χέρια είχαν περιέλθει και όλμοι 81 χιλιοστών όπως επίσης και ολμίσκοι Brixia 45 χιλιοστών. Από αυτούς οι 234 περίπου προέρχονταν από το μέτωπο της Βορείου Ηπείρου, ενώ 201 από την Αφρική. Εξαιτίας του ότι οι ολμίσκοι που περιήλθαν στο ελληνικό στράτευμα ήταν πολλοί σε αριθμό, ως εκ τούτου οι μονάδες δεν προέβησαν ποτέ σε καταμέτρησή τους.

Στο πλαίσιο αυτό είχαν κυριευθεί ακόμα 42 ορειβατικά πυροβόλα των 65 χιλιοστών, ενώ άλλα 9 είχαν παραδοθεί από τους Βρετανούς συμμάχους. Από αυτά μόνο 20 διατέθηκαν για χρήση. Επιπλέον, κυριεύθηκαν 33 ορειβατικά πυροβόλα των 75 χιλιοστών από τα οποία τα 28 χρησιμοποιήθηκαν. Τέλος από τους Βρετανούς είχαν παραδοθεί άλλα 50 πεδινά πυροβόλα των 75 χιλιοστών αν και αυτά δεν

⁷³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Προς Πόλεμο Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923-1940*, Αθήνα 1969, σ. 43-59

⁷⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή 1941-1945*, Αθήνα 1995, σ. 316

χρησιμοποιήθηκαν δεδομένου ότι δεν πρόλαβαν να επισκευασθούν. Από τα πεδινά πυροβόλα των 149 χιλιοστών αξιοποιήθηκαν 7 μακρύκαννα, ενώ περιήλθαν στην ελληνική κατοχή και άλλα 15 των 100 χιλιοστών από τα οποία όμως μόνο 4 αξιοποιήθηκαν. Σχετικά με την κατηγορία των αντιαεροπορικών πυροβόλων είχαν κυριευθεί 8 των 20 χιλιοστών αν και κανένα από αυτά δεν χρησιμοποιήθηκε.

Στην κατηγορία των αντιαρματικών στην ελληνική κατοχή περιήλθαν στο σύνολό τους 53 πυροβόλα των 47 χιλιοστών από τα οποία 30 προέρχονταν από τους Βρετανούς και τα 38 αξιοποιήθηκαν εναντίον των Ιταλών και εν συνεχεία των Γερμανών. Επιπλέον, οι Βρετανοί εκτός των άλλων είχαν παραδώσει και 15 αντιαρματικά τυφέκια τύπου SolothurnS-18/100 των 20 χιλιοστών από τα οποία οι ελληνικές στρατιωτικές μονάδες αξιοποίησαν τα 14.

Αναφορικά με τα τυφέκια είχαν κυριευθεί 12.700 μαζί με αραβίδες των 6,5 χιλιοστών και άλλα 8.000 όπλα είχαν παραδοθεί από τους Βρετανούς εκ των οποίων τα 11.500 τυφέκια και αραβίδες κατέληξαν στις ελληνικές μονάδες. Άξιο αναφοράς είναι και το ότι στα ελληνικά στρατεύματα είχαν περιέλθει πολλά πυρομαχικά, δηλαδή χιλιάδες χειροβομβίδες, εκατομμύρια φυσίγγια, χιλιάδες βλήματα όλμων τα οποία εστράφησαν κατά των Ιταλών.

Τέλος, σχετικά με τα άρματα μάχης η ελληνική πλευρά είχε κυριεύσει έναν αριθμό αρματιδίων τύπου CV-33/35, όπως επίσης και έναν μικρό αριθμό αρμάτων τύπου M13/40 και M14/41. Τα άρματα αυτά αξιοποίησε η 19^η Μηχανοκίνητη Μεραρχία⁷⁵ και τα οποία ανέρχονταν σε 27 ή 40 στον αριθμό.

Πράγματι διαπιστώνουμε ότι στον απόηχο του ελληνοϊταλικού πολέμου η ιταλική πλευρά κατέστη προμηθευτής σε πολεμικό εξοπλισμό τον οποίο αξιοποίησε σε μεγάλο βαθμό η ελληνική πλευρά.

⁷⁵Π. Ελευθεριάδης, (Συνταγματάρχης Πεζικού, 1956), *Αγώνες στην Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη 1941*, Αθήνα, Διεύθυνση Ιστορίας, Γενικό Επιτελείο Στρατού, σ. 76

Ζ' Κεφάλαιο

Οι συνέπειες του ελληνοϊταλικού πολέμου στις δύο πλευρές

7.1. Ο αντίκτυπος του πολέμου στην Ελλάδα

Το αντιιταλικό αίσθημα στο ελληνικό κοινό, έφτασε στο αποκορύφωμά του μετά τη βύθιση της «Έλλης» στις 15 Αυγούστου 1940 την ημέρα μάλιστα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Η ελληνική αισιοδοξία ότι η ιταλική επίθεση θα αποτύγχανε ήταν εμφανής από τις πρώτες στιγμές του πολέμου. Εξάλλου, η επίσημη προπαγάνδα, αλλά και η αυθόρμητη αντίδραση του κόσμου δημιούργησαν την αισιοδοξία που ήταν απαραίτητη για τις πρώτες δύσκολες στιγμές. Από τις πρώτες ώρες του πολέμου ένα έντονο εθνικό συναίσθημα ήταν εμφανές «να διδάξουμε ένα μάθημα στα μακαρονάδες», όπως ονομάζονταν υποτιμητικά οι Ιταλοί. Διάφοροι παράγοντες συνέβαλαν στο υψηλό ηθικό της ελληνικής πλευράς και στην επακόλουθη απόκρουση των ιταλικών επιθέσεων: η ισχυρή πίστη σε έναν δίκαιο σκοπό, το εξειδικευμένο και καλά εκπαιδευμένο στρατιωτικό προσωπικό του ελληνικού στρατού και της ηγεσίας του, καθώς και η αφοσίωση του άμαχου πληθυσμού που ζούσε δίπλα στα πεδία των μαχών, συμπεριλαμβανομένων γυναικών, παιδιών και ηλικιωμένων, για την ελληνική υπόθεση. Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα εξακολούθει να δέχεται ότι η αποτυχία του αριθμητικά ανώτερου ιταλικού στρατού προήλθε ως αποτέλεσμα την αδικαιολόγητη δράση της κατά της Ελλάδας⁷⁶.

Μετά την εκδίωξη των ιταλικών στρατευμάτων από το ελληνικό έδαφος, το ελληνικό ηθικό ενισχύθηκε περαιτέρω. Τα αδημοσίευτα και άγνωστα μέχρι σήμερα έγγραφα (μνημόνια, επιστολές, σχέδια) του Ubaldo Soddu, ο οποίος δεν μας διέσωσε απομνημονεύματα και Διοικητή των ιταλικών δυνάμεων στην Αλβανία από τις 10 Νοεμβρίου έως τις 30 Δεκεμβρίου 1940, αποκαλύπτουν τις απεγνωσμένες προσπάθειες για αυστηρό έλεγχο, μέτρα για αδικαιολόγητες υποχωρήσεις και εγκατάλειψη θέσεων, ή ακόμα και τραγική έκκληση για γερμανική βοήθεια (στις 24 Νοεμβρίου και 17 Δεκεμβρίου). Στις αναφορές του, ο Soddu ανέλυσε τις ελληνικές επιθετικές τακτικές και τη γενναιότητα και την ηθική δύναμη του εχθρού, κατά την περίοδο Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου, οι Έλληνες δεν χρησιμοποίησαν καμία νέα μέθοδο στρατιωτικής τακτικής ή εκμεταλλεύτηκαν γρήγορα τη γη που άφησε πίσω η ιταλική υποχώρηση. Ο Μουσολίνι, μετά την κατάληψη της Χιμάρας από τους Έλληνες,

⁷⁶Z. N. Tsirpanlis, "The Morale of the Greek and the Italian Soldier in the 1940–41 War", στο: *Balkan Studies, Institute for Balkan Studies*. 33 (1992), σ. 111–141

έγραψε για το υψηλό ηθικό που συνέβαλε στη νίκη του εχθρού στις 24 Δεκεμβρίου. Οι ελληνικές επιτυχίες κατά της Ιταλίας βοήθησαν να ανυψωθεί το ηθικό στη Συμμαχική Ευρώπη και έδειξαν ότι ο Άξονας δεν ήταν ανίκητος. Εμπνευσμένος από αυτές τις στρατιωτικές εξελίξεις, ο Βρετανός πρωθυπουργός, Winston Churchill, δήλωσε⁷⁷ ότι «σήμερα λέμε ότι οι Έλληνες πολεμούν σαν ήρωες, από εδώ και πέρα θα λέμε ότι οι ήρωες πολεμούν σαν Έλληνες».

Ο Fisher⁷⁸ υποστηρίζει ότι αν και η προέλαση του ελληνικού στρατού σταμάτησε τον Ιανουάριο του 1941, λόγω των σκληρών χειμερινών συνθηκών και των ιταλικών ενισχύσεων, η Ελλάδα είχε καταφέρει να εξασφαλίσει ένα ισχυρό προγεφύρωμα στη νότια Αλβανία. Έτσι, όχι μόνο ταπεινώσε τον Mussolini, αλλά κατέλαβε επίσης μια περιοχή που κατοικείται από έναν σημαντικό ελληνικό πληθυσμό.

Ως ο μόνος ενεργός σύμμαχος της Βρετανίας που πολεμούσε στην Ευρώπη, η Ελλάδα, ξεπερνώντας το συγκριτικό της μειονέκτημα, έδωσε την πρώτη νίκη κατά των δυνάμεων του Άξονα. Η ελληνική προέλαση σταμάτησε στις αρχές Ιανουαρίου 1941, πέφτοντας θύμα του σκληρού χειμώνα και των ιταλικών ενισχύσεων. Ωστόσο, η ισχυρή τοποθέτηση των ελληνικών δυνάμεων στη νότια Αλβανία δεν πρόσφερε μόνο ταπεινώση για τον Μουσολίνι, αλλά και ένα απροσδόκητο κέρδος για την Ελλάδα, η οποία τώρα καταλάμβανε μια περιοχή κατοικημένη από πολλούς Έλληνες που είχαν υποβιβαστεί στην αλβανική κυριαρχία μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος θεωρείται θρίαμβος στην Ελλάδα και συχνά και είναι γνωστός ως «το Έπος του 40» και η 28η Οκτωβρίου, ημέρα που ο Μεταξάς απέρριψε το ιταλικό τηλεσίγραφο, είναι εθνική εορτή γνωστή ως «Επέτειος του Όχι».

7.2. Ο αντίκτυπος του πολέμου στην Ιταλία

Στον πρόλογο της συλλογής εγγράφων που δημοσιεύτηκε το 1965 από το Ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών, ο ιστορικός και διπλωμάτης Mario Toscano συνόψισε τον πόλεμο ως εξής⁷⁹:

⁷⁷R. Clogg, *Bearing Gifts to Greeks: Humanitarian Aid to Greece in the 1940s*, Basingstoke 2008, σ. 4

⁷⁸B. J. Fisher, *Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe*, Indiana 2007, σ. 194

⁷⁹Z. N. Tzirpanlis, "The Italian view of the 1940–41 War. Comparisons and problems", *Balkan Studies. Institute for Balkan Studies* 23 (1982), σ. 27–79

«Όπως όλοι γνωρίζουμε, η εκστρατεία κατά της Ελλάδας τελείωσε σε πλήρη αποτυχία, όπως επιβεβαιώνει το δημοσιευμένο υλικό, κατά την πεποίθηση του Μουσολίνι, βάσει των ενδείξεων που έλαβε από τους συναδέλφους του, ότι η εκστρατεία θα αποφασιζόταν στον πολιτικό και όχι στον στρατιωτικό τομέα. Οι συνέπειες αυτού του λάθους ήταν τόσο σοβαρές που επέφεραν την πλήρη υποταγή της Ιταλίας προς τη Γερμανία όσον αφορά την πολιτική και στρατιωτική κατεύθυνση του πολέμου».

Άλλοι μελετητές ήταν επικριτικοί σχετικά με τον χειρισμό της επιχείρησης από την ιταλική ηγεσία. Ο Jowett⁸⁰ υποστηρίζει ότι η «γρήγορη και σχετικά εύκολη νίκη» του Μουσολίνι μετατράπηκε σε ήττα και αδιέξοδο, γεγονός που αποκάλυψε την ανικανότητα της φασιστικής κυβέρνησης και της πολεμικής της μηχανής. Οι Ιταλοί στρατιώτες υπέστησαν μεγάλες κακουχίες στα αλβανικά βουνά, «λόγω της ανικανότητας και του ασυγχώρητου κακού σχεδιασμού των αρχηγών τους». Ο Paoletti⁸¹ θεωρεί ότι ο ιταλικός στρατός πολέμησε σε δύσκολο έδαφος, είχε έλλειψη ρούχων και εξοπλισμού και οι μονάδες χωρίστηκαν καθώς έφτασαν και χρησιμοποιούσαν αποσπασματικά. Ο Mussolini ήταν ένοχος «εγκληματικής απρονοησίας», που προκάλεσε τον μεγάλο αριθμό απωλειών του ιταλικού στρατού. Η γερμανική εισβολή «πήγε ομαλά, γιατί ο ελληνικός στρατός ήταν συγκεντρωμένος εναντίον των Ιταλών». Ο Mazower⁸² έγραψε ότι η ιταλική εισβολή στην Ελλάδα ήταν μια καταστροφή και η «πρώτη οπισθοδρόμηση του Άξονα» του πολέμου. Ο Mussolini είχε στείλει 140.000 κακώς εξοπλισμένα στρατεύματα για να επιτεθούν στην Ελλάδα, πάνω από μια από τις χειρότερες ορεινές χώρες της Ευρώπης, στις αρχές του χειμώνα. Οι Έλληνες απέκρουσαν την εισβολή, προς έκπληξη των εχθρών και των Συμμάχων, γεγονός που χειροτέρεψε το φασιστικό καθεστώς λόγω της επίθεσης στον Τάραντα και των καταστροφών στη Λιβύη, την Ερυθραία και την Αιθιοπία.

Αρκετοί ιστορικοί έχουν κατηγορήσει τις κακές επιδόσεις του ιταλικού στρατού στην Ελλάδα, καθώς και στη Γαλλία και τη Βόρεια Αφρική, σε «έμφυτα ελαττώματα» που ήταν εμφανή ήδη κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά αγνοούνταν συνεχώς λόγω θεσμικής αδιαφορίας. Ο Ιταλός στρατιωτικός ιστορικός Lucio Ceva παρατηρεί ότι ο ιταλικός στρατός δεν μπόρεσε σε μεγάλο βαθμό να μάθει

⁸⁰P. S. Jowett, *The Italian Army 1940–45: Europe 1940–1943*, τ. 1, Οξφόρδη-Νέα Υόρκη 2000, σ. 7

⁸¹C. Paoletti, *A Military History of Italy*, Westport 1985, σ. 174

⁸²M. Mazower, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941–44*, Λονδίνο 2009, σ. 132-133

από τις αποτυχίες του ή από τους εχθρούς που αντιμετώπιζε. Όπως επισημαίνει ο στρατιωτικός ιστορικός Brian R. Sullivan, χρειάστηκαν αρκετές δεκαετίες πριν το ιστορικό γραφείο του ιταλικού Γενικού Επιτελείου δημοσιεύσει μελέτες για ιταλικές όπισθεν όπως το Caporetto ή η Guadalajara. Ο Sullivan αποδεικνύει επίσης ότι οι ελλείψεις στο δόγμα, την εκπαίδευση, την ηγεσία, την οργάνωση και την επιμελητεία που ήταν εμφανείς κατά τη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου απλώς αγνοήθηκαν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η δοκιμή στην Ισπανία των νέων δυαδικών τμημάτων. Αν και αποδείχτηκαν «πολύ αδύναμοι έναντι αντιπάλων καλύτερα οπλισμένοι από τους Αιθίοπες και [...] πολύ άκαμπτοι στους ελιγμούς», έτσι ώστε οι ιταλικές μεραρχίες στην Ισπανία επανήλθαν στο παραδοσιακό τριγωνικό σχέδιο τον Νοέμβριο του 1937, τον ίδιο ακριβώς μήνα, ο αρχηγός στρατού του επιτελείου Pargiani επέμεινε να πιέζει για την αναδιοργάνωση καθώς ο μεγαλύτερος αριθμός μεραρχιών που θα προέκυπταν από αυτήν «θα έδινε στη φασιστική Ιταλία την εμφάνιση μεγαλύτερης στρατιωτικής ισχύος». Η εκτροπή μεγάλων ποσοτήτων υλικού και κονδυλίων στην ισπανική επέμβαση επηρέασε επίσης αρνητικά τον ιταλικό στρατό: σύμφωνα με την επίσημη ιταλική ιστορία της σύγκρουσης, το υλικό που είχε απομείνει ή που δωρήθηκε στην Ισπανία θα αρκούσε για την παροχή 55 πλήρως εξοπλισμένων μεραρχιών τον Ιούνιο. 1940, αντί των 19 πλήρως και 34 μερικώς εξοπλισμένων στην πραγματικότητα⁸³.

Η επίδραση του ελληνοϊταλικού πολέμου έχει μεγαλοποιηθεί από άλλους συγγραφείς⁸⁴, επειδή οι νίκες του Άξονα την άνοιξη του 1941 ακύρωσαν τις ιταλικές ήττες του προηγούμενου χειμώνα. Ωστόσο, είναι παραδεκτή η αρνητική επίδραση που είχε η έναρξη της ελληνικής εκστρατείας στον πόλεμο της Ιταλίας που ήταν ήδη σε εξέλιξη στη Βόρεια Αφρική. Μεταξύ Οκτωβρίου 1940 και Μαΐου 1941, πενταπλάσιοι άνδρες, μιάμιση φορά περισσότερο υλικό, τρεισήμισι φορές περισσότερα εμπορικά πλοία και τουλάχιστον διπλάσιος αριθμός πλοίων συνοδείας χρησιμοποιήθηκαν στην ελληνική επιχείρηση από ότι στη Βόρεια Αφρική. Ως αποτέλεσμα, η αρχική αριθμητική υπεροχή που απολάμβαναν οι Ιταλοί έναντι των Βρετανών στην περιοχή, δεν έμελλε να διαρκέσει. Ο Graziani ανέβαλε την προέλασή του, γνωρίζοντας ότι η ιταλική ισχύς ήταν ανεπαρκής για να πραγματοποιήσει τη μεγάλη επίθεση μέσω της Αιγύπτου που προέτρεπε και περίμενε ο Μουσολίνι. Οι

⁸³B. R., Sullivan, "Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War" στο: *The Journal of Military History* 59 (1995), σ. 697–727

⁸⁴J. J. Sadkovich, "The Italo–Greek War in Context. Italian Priorities and Axis Diplomacy" στο: *Journal of Contemporary History* 28 (1993), σ. 439–464

Γερμανοί είδαν τη σημασία του τομέα και πρόσφεραν στρατεύματα και εξοπλισμό, ενώ και το ComandoSupremo ήθελε να εκμεταλλευτεί την προσφορά. Θα μπορούσε να κάνει τη διαφορά, αλλά ο Μουσολίνι δεν είχε δεχθεί.

Επίλογος

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι στη διπλωματική αυτή εργασία μελετάται αφενός το ιστορικό υπόβαθρο της εμπλοκής της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήδη από την απόρριψη του ιταλικού τελεσίγραφου προς τον Ιωάννη Μεταξά από τον Μπενίτο Μουσολίνι και αφετέρου παρουσιάζονται τα πορträίτα σπουδαίων αγωνιστών που συνέβαλαν τα μέγιστα στον αγώνα των Ελλήνων στο μέτωπο.

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι να παρουσιασθεί και να αναλυθεί η μάχη στο Καλπάκι αλλά και η καθοριστική συμβολή του στρατηγού Χαράλαμπου Γ. Κατσιμήτρου (1886-1962) στο πεδίο της μάχης κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου (28 Οκτωβρίου 1940-31 Μαΐου 1941) στο πλαίσιο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Επιπλέον, στο πλαίσιο του πολέμου εναντίον των Ιταλών, άξια αναφοράς είναι και η συμβολή των γυναικών. Αφότου ξέσπασε ο πόλεμος οι γυναίκες από πόλεις και χωριά έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους προκειμένου να βοηθήσουν του άνδρες οι οποίοι πολεμούσαν στο μέτωπο.

Τέλος, εξόχως σημαντική ήταν και η συμβολή της ελληνικής αεροπορίας (ΕΒΑ) στο πεδίο των μαχών, ενώ καταγράφεται ακόμα και ο οπλισμός και ο στρατιωτικός εξοπλισμός των Ιταλών κατά τον πόλεμο του 1940.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

1. Απομνημονεύματα, Ημερολόγια και Εκθέσεις Συγχρόνων

Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας, Εκδόσεις Ενημερωτικά: Ιστορικά Αφιέρωματα: Ιστορικό Αφιέρωμα για το έπος του '40: Χ. Λαλούσης - *Ο πόλεμος του 1940-1941*.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Π. Ελευθεριάδης, *Αγώνες στην Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη 1941*. Αθήνα 1956.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ιστορία της Οργανώσεως του Ελληνικού Στρατού 1821-1954*, Αθήνα 1957.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Κατευθύνσεις δια την επιχείρησιν «EMMERGENZZA G»*, Αθήνα 1960.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον. Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-41, Η Ιταλική Εισβολή*, Αθήνα 1960.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Προς Πόλεμο Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923-1940*, Αθήνα 1969.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Εφοδιασμοί του Στρατού εις Υλικά Οπλισμού και Πυρομαχικών Πυροβολικού και Πεζικού κατά τον Πόλεμον 1940-1941*, Αθήνα 1982.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Επίτομη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου (1940-1941)*, Επιχειρήσεις Στρατού Ξηράς, Αθήνα 1984.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή 1941-1945*, Αθήνα 1995.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Καλογεράκος, Π., *Μάχη Ελαίας (Καλπάκι) – Καλαμά*.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Στρατιωτικός Κανονισμός, Ιστορία του Πεζικού*, Αθήνα 2014.

Ημερολόγιο Πολέμου του Αργύρη Μπαλατσού, στο: Χατζηπατέρα-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η προς πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923-1940*, Αθήνα 1969.

Λουκάτος, Δ. Σ., *Όπλίτης στό Άλβανικό Μέτωπο. Ημερολογιακές Σημειώσεις 1940-41*, Αθήνα 2001.

Καραντώνης, Ν., *Πόλεμος. Το ημερολόγιο ενός ανθυπολοχαγού (28 Οκτωβρίου '40 - 26 Απριλίου '41)*, Αθήνα χχ.

Σβολόπουλος, Κ., Ν. Βαρδιάμπασης, «Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον - Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-41 - Η Ιταλική εισβολή 28/10/1940 μέχρι 13/11/1940», έκδοσις ΓΕΣ/ ΔΙΣ, 1960. Ανακοίνωσή του προς τους ιδιοκτήτες και αρχισυντάκτες του Αθηναϊκού Τύπου στο Γενικό Στρατηγείο (ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία»), την 30 Οκτωβρίου 1940.

2. Προφορικές Μαρτυρίες

Προφορική μαρτυρία Τάκη Τράντα, στο: Χατζηπατέρα-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982.

3. Εφημερίδες

Μελάς, Σ., εφημ. «*Εστία*», 31.12.1945.

Μιχαηλίδης, Ι., «Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος Η απόκρουση των στρατευμάτων του Μουσολίνι αποτέλεσε την πρώτη νίκη κατά μιας χώρας του Αξονα», στην: «*Καθημερινή*», 13.6.2010.

Μπρούσαλη, Κ., «Οι 178 μέρες που δόξασαν την Ελλάδα», *Ιστορία του Έθνους* – στην: *Έθνος της Κυριακής*, αρ. φ. 20, 2010.

Ρόζης, Β., «76 χρόνια από τον ηρωικό θάνατο του Αντισυνταγματάρχη Γεωργίου Μπουλούκου στα βουνά της Βορείου Ηπείρου, στην: «*Εθνική Ηχώ*» αρ. φ. 640, Φεβρουάριος 2017.

Τσάτσος, Κ., «Ο Ελληνικός ηρωισμός», στην: *Ασύρματος*, 1.1.41.

4. Περιοδικά

Δήμα-Δημητρίου, Α., «Ελληνο-Ιταλικός πόλεμος ένας ορεινός αγώνας», στο: *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, Σεπ.- Οκτ. 2008.

Καζάκος, Κ., «Μύθοι και αλήθειες μιας απροσδόκητης νίκης», *Ιστορία*, τχ. 8, 2009.

Νικολαΐδης, Ι. Ν., «Η Τσεπελοβίτισσα Φρόσω Ιωαννίδη», *Το Ζαγόρι μας*, 91 (1985)

5. Διαδικτυακές Πηγές

<https://eleftheriaonline.gr/local/politismos/history/item/75131-messinioi-pesontes-alvaniko-metopo> ημερομηνία προσπέλασης: 28.8.2022

<https://www.historical-quest.com/syndromes/112-archive/20os-aionas-ellada/146-h-maxi-sto-kalpaki.html>

<https://www.haf.gr/history/haf-history/1940-1941/> ημερομηνία προσπέλασης 24.7.2022

<https://web.archive.org/web/20110819063312/http://www.haf.gr/el/articles/pzl/> ημερομηνία προσπέλασης 26.7.2022

<http://library.techlink.gr/ptisi/article.asp?mag=2&issue=111&article=3091> ημερομηνία προσπέλασης 26.7.2022

B. Βιβλιογραφία

Αναστασόπουλος Β., Νικόλτσιος, Β., *Λόγια εικόνων του '40. Η κρυφή δύναμη της ιστορίας του ελληνοϊταλικού πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2011

Αντωνάκης Ι., *Σελίδες δόξης και μεγαλείου*, Αθήνα 2010

Αρσενίου Λ., *Η νίκη της Ελλάδας το 1940-41 στον πόλεμο με την Ιταλία*, Αθήνα 2009

Βερέμης Θ., *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα 2000

Δαφνής Γ., *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τ. 1, *Ο Βενιζελισμός κυβερνά*, Αθήνα 1955

Ελύτης Ο., *Ποίηση*, Αθήνα 2002

Ζαλόκωστας Χ., «ΠΙΝΔΟΣ», στο: Χατζηπατέρα-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982

Λαζαρίδης Κ. Π., *Το Ζαγόρι και η Γυναίκα της Πίνδου*, Εικόνες από την εποποιία του 1940 (29 Οκτώβρη-15 Νοέμβρη), Μικρή Ζαγορίσια Βιβλιοθήκη Αριθμ. 25, Ιωάννινα 1978

Μουρέλλος Δ., *Το ημερολόγιο ενός νεκρού λοχαγού*, Ηράκλειο 1947

Μπεράτης Γ., *Το πλατύ ποτάμι*, Αθήνα 1992

Οικονόμου Ν., «Η Ελλάδα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-44)», στο: *Ελληνική Ιστορία*, (επιμ.Μ. Σακελλαρίου, Χ. Μαλτέζου, Α. Ι. Δεσποτόπουλος), Αθήνα 2007

Παξινός Δ., Μπουλούκος Γ., Μουτσόπουλος, Ε., *Γεώργιος Αριστοδήμου Μπουλούκος-Μνήμη Ηρώων Αντισυνταγματάρχης Π/Ζ*, Αθήνα 2000

Παπαγιαννόπουλος, Π. Ε., στο: Χατζηπατέρας-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982

Παπαευσταθίου-Τσάγκα Μ., *Ελληνοϊταλικός πόλεμος-Κατοχή-Εθνική Αντίσταση (1940-1944): ιστορικές προφορικές μαρτυρίες*, (διδ.διατρ.), Ιωάννινα 2015

Πολύχρους Γ., *Αμυντικός Σχεδιασμός και Πολεμική Προπαρασκευή του Καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου (1936-1940)*, Θεσσαλονίκη 2016

Πράσκα Σ. Β., *Εγώ εισέβαλα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1999

Σβολόπουλος Κ., 1940. *Οι τελευταίες ημέρες του Οκτωβρίου*, Αθήνα 2016

Σπέντζος Γ., «Η Στρατιά του Έβρου, οι Ελληνικές εναλλακτικές και η Συνθήκη της Λωζάνης» στο: *Βαλκανικά Σύμμεικτα 16 (2005-2014) (Επιμ. Π. Νάσκου-Περράκη, Φ. Σιώκης, Κ. Κεντρωτής, Ε. Μαντά)*, Θεσσαλονίκη 2014.

Συλλογικό έργο, *Στρατιωτική Ιστορία-Σειρά Μεγάλες Μάχες-Ο Ελληνικός Στρατός και το Έπος της Β. Ηπείρου (1940-41)*, Αθήνα 2009

Τερζάκης Α., *Ελληνική Εποποιΐα (1940-1941)*, Αθήνα 1964

Τερζάκης Α., *Ελληνική εποποιΐα (1940-1941)*, ΓΕΣ/7ο ΕΓ, Αθήνα 1990

Χατζηπατέρας, Κ. Ν., Φαφαλιού, Μ. Σ., *Greece 1940-41 eyewitnessed*, Αθήνα 1996

Χατζηπατέρας Κ. Ν., Φαφαλιού, Μ. Σ., *Μαρτυρίες 40-41*, Αθήνα 1982

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001

Χρήστου Θ., *Ο ρόλος των Νέων στο Μέτωπο, την Κατοχή και την Αντίσταση (1940 - 1944) - Τα πολιτικοστρατιωτικά τεκμήρια*, τ. 1, Αθήνα 2016

Balkan Studies: Biannual Publication of the Institute for Balkan Studies, Μίσιγκαν 1992

Bayer E., *Ο πόλεμος των τεθωρακισμένων*, (Συμπληρωματικά εκδόσεις Αρ. 15 & 18, απόδοσις εις την Ελληνικήν μερίμνη Διευθύνσεως Στρατιωτ. Εκδόσεων ΓΕΣ), Αθήνα 1964

Carr J., *On Spartan Wings*, Barnsley 2012

Ciano C. G., *Τα ημερολόγια του Τσιάνο 1939-1943*

- Clogg R. *Bearing, Gifts to Greeks: Humanitarian Aid to Greece in the 1940s*, Basingstoke 2008
- De Felice R., *Mussolini l'Alleato: Italia in guerra 1940-1943*, Τορίνο 2020
- Hadjipateras C. N., Fafalios, M. S., *Greece 1940-41 Eyewitnessed*, Αθήνα 1996
- Jowett P. S., *The Italian Army 1940-45: Europe 1940-1943*, τ. 1, Οξφόρδη-ΝέαΥόρκη 200
- Macgregor K., *Mussolini unleashed, 1939-1941: politics and strategy in fascist Italy's last war*, Καίμπριτζ 1986
- Mazower M., *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941-44*, Λονδίνο 2009
- Paoletti, C. A., *Military History of Italy*, Westport 1985
- Pantazidis X., *The history of the Hellenic Red Cross*, τ. 1, Hellenic Red Cross, Αθήνα 1987
- Richter H. A., *Η Ιταλο-γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδος*, Αθήνα 1998
- Sadkovich J. J., "The Italo-Greek War in Context. Italian Priorities and Axis Diplomacy" στο: *Journal of Contemporary History* 28 (1993)
- Shores C., *Ο αεροπορικός πόλεμος στην Ελλάδα 1940-1941. Από την Ήπειρο και τη Μακεδονία έως τη μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 2009
- Sullivan B. R., "Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War" στο: *The Journal of Military History* 59 (1995)
- Tsirpanlis Z. N., "The Italian view of the 1940-41 War. Comparisons and problems", *Balkan Studies. Institute for Balkan Studies* 23 (1982)
- Tsirpanlis Z. N., "The Morale of the Greek and the Italian Soldier in the 1940-41 War", στο: *Balkan Studies, Institute for Balkan Studies*. 33 (1992)
- Vervenioti T., *Woman of Resistance*, Αθήνα 1994
- Woodhouse C. M., *Η ιστορία ενός λαού. Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008.

Παράρτημα

Απόσπασμα από τα Απομνημονεύματα του Γ. Πεσμαζόγλου σχετικά με τον ελληνοϊταλικό πόλεμο

Την περιγραφή της αποστολής την οποία του είχε εμπιστευθεί ο Ιωάννης Μεταξάς, βρίσκουμε στα απομνημονεύματά του Γ. Πεσμαζόγλου⁸⁵.

«Την πρωίαν της 2 δης Δεκεμβρίου 1940 με εξήτησεν εσπευσμένως ο Πρωθυπουργός. Συνηντήθημεν εις το ξενοδοχείον Μεγάλη Βρετανία όπου είχαν μεταφερθεί τα γραφεία της Κυβερνήσεως. Μου είπεν ότι είχε αποφασίσει να μου αναθέσει αποστολήν η οποία θα συνίστατο εις το να του φέρω ωρισμένας πληροφορίας δια τους σκοπούς της Γιουγκοσλαβίας, επειδή συνεδεόμενσενώς με το ν Αντιβασιλέα της Πρίγκηπα Παύλον. Ήθελεν επίσης να καθυσηγάση τους Γερμανούς επί των προθέσεών μας. . Αφού μου εξήγησε την πολιτικήν την οποίαν ήταν αποφασισμένος να τηρήση έναντι της Αγγλίας και της Γερμανίας, μου έδωσε τας οδηγίας τα οποίας παραθέτω εδώ εκ σημειώματος το οποίον συνέταξα αμέσως μετά την συνομιλίαν μας. Τα συμφέροντά μας, κατόπιν μάλιστα της συμμαχίας Αγγλίας- Γαλλίας – Τουρκίας μας επέβαλλον να ταχθώμεν με το μέρος της Αγγλίας, με την οποίαν θα ετάσσετο οριστικώς και η Αμερική. Τούτο δε, όχι μόνο λόγω της γεωγραφικής μας θέσεως, αλλά και διότι ήτα βέβαιον ότι το πέρας του πολέμου θα απέβαιεν υπέρ της Αγγλίας... Διά τούτο ο Μεταξάς δεν ήθελε να δεχθεί την μεσολάβηση των Γερμανών προτού φτάσουν αι δυνάμεις μας εις την θάλασσαν, οπόθεν θα ηδυνάμεθα να κατοπτεύσωμεν εγκαίρως τας κινήσεις των Ιταλών.... Κατά συνέπειαν η Ελλάς όφειλε να προασπίση την ανεξαρτησίαν της και την τιμήν της, αποκρούουσα οιανδήποτε εισβολήν ή εμφανή παραβίασιν της ουδετερότητος της, εν ουδεμία όμως περιπτώσει έπρεπε να προκαλέση την Γερμανίαν.... Αναχωρήσας εκ Βελιγραδίου μετ' ολίγας ημέρας μετέβην εις Βέρνην. Κατά τας ομιλίας τας οποίας είχαν εν τη Ελβετική πρωτευούση, εσχημάτισα την γνώμην ότι, εις το εξωτερικόν γενική ήτο η εντύπωσις ότι τελικώς θα κατίσχυε εις τον πόλεμον η Μεγάλη Βρετανία...Ακόμη ότι ταχέως θα ευρισκόμεθα προ γερμανορωσικής ρήξεως...Όσον αφεώρα εις τα Βαλκάνια, οι Γερμανοί θα επεθύμουν να εξασφαλίσουν την ουδετερότητά των...Δια την Έλλάδα, εάν καθίστατο δυνατή η διατήρησις της ειρήνης εις τα Βαλκάνια, θα ήσαν διατεθειμένοι να εξακολουθήσουν θεωρούντες την ελληνοϊταλικήνσύρραξιν ως καθαρώς εντοπισμένον μεταξύ των δύο χωρών πολεμικόν

⁸⁵ Γ. Πεσμαζόγλου, *Το Χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, Αθήνα 1999, σ. 210-221.

γεγονός και θα προσεπάθουν να εύρουν την κατάλληλον ευκαιρίαν μεσολαβήσεως...Δεν κατώρθωσα να εξακριβώσω την στάσιν την οποίαν θα ετήρει η Γερμανία εάν η Ελλάς δεν εδέχετο την μεσολάβησιν της, διότι είχαν λάβει ρητάς οδηγίας να αποφύγω οιανδήποτε συζήτησιν επί του θέματος. Ουδεμίαν, εν τούτοις αμφιβολία υπήρχεν ότι εν περιπτώσει αποβάσεως αγγλικών στρατευμάτων εις την ηπειρωτικήν Ελλάδα, οι Γερμανοί θα επεζήτουν να εκκαθαρίσουν αμέσως την κατάστασιν εις τα βαλκάνια....Εκ Βέρνης μετέβην εις Γενεύην, όπου επληροφορήθην ότι ο Μεταξάς απέθανε».

Δηλώσεις ξένων για το έπος του 1940

Κάρολος ντέ Γκώλ

«Αδυνατώ νά δώσω τό δέον εύρος της ευγνωμοσύνης πού αισθάνομαι γιάτήν ηρωική αντίσταση τού Λαού καίτων ηγετών τής Ελλάδος».

(Από ομιλία του στό Γαλλικό Κοινοβούλιο μετά τήν λήξη τού Β' Παγκοσμίου Πολέμου.)

ΜωρίςΣουμάν

«Η Ελλάδα είναι τό σύμβολο της μαρτυρικής υποδουλωμένης, ματωμένης, αλλά ζωντανής Ευρώπης Ποτέ μιά ήττα δέν υπήρξε τόσο τιμητική γιά κείνους πού τήν υπέστησαν».

(Από μήνυμά του πού απηύθηνε από τό BBC τού Λονδίνου στους υποδουλωμένους λαούς της Ευρώπης στίς 28 Απριλίου 1941, ημέρα πού ό Χίτλερ κατέλαβε τήν Αθήνα ύστερα από πόλεμο 6 μηνών κατά του Μουσολίνικαί έξι εβδομάδων κατά του Χίτλερ.)

Ιωσήφ Σταλιν

«Αυπάμαι διότι γηράσκω καιδένθά ζήσω επί μακρόν διά νά ευγνωμονώ τόνΕλληνικόνΛαόν, του οποίου η αντίστασις έκρινε τόν 2ον ΠαγκόσμιονΠόλεμον».

(Από ομιλία του πού μετέδωσε ο ραδιοφωνικός σταθμός Μόσχας τήν 31 Ιανουαρίου 1943 μετά τήν νίκη του Στάλινκρανταίτην συνθηκολόγηση του στρατάρχουPaulus.)

Μόσχα, Ραδιοφωνικός Σταθμός

«Επολεμήσατε άοπλοι καίενικήσατε, μικροί εναντίον μεγάλων. Σας οφείλουμε ευγνωμοσύνη, διότι εκερδίσαμε χρόνο για να αμυνθούμε. Ως Ρώσοι καί ως άνθρωποι σας ευχαριστούμε».

(Όταν ο Χίτλερ επετέθη κατά τής Ε.Σ.Σ.Δ.)

ΓεώργηςΖουκώφ

Στρατάρχης του Σοβιετικού Στρατού

«Εάν ο Ρωσικός λαός κατόρθωσε να ορθώσει αντίσταση μπροστά στις πόρτες της Μόσχας, νά συγκρατήσει καίνα ανατρέψει τόν Γερμανικό χείμαρρο, τό οφείλει στόν Ελληνικό Λαό, πού καθυστέρησε τίς Γερμανικές μεραρχίες όλον τόν καιρό πού θά μπορούσαν νά μας γονατίσουν. Η γιγαντομαχία της Κρήτης υπήρξε τό κορύφωμα της Ελληνικής προσφοράς».

(Απόσπασμα από τά απομνημονεύματά του γιάτόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.)

ΜπενίτοΜουσολίνι

«Ο πόλεμος μέτην Ελλάδα απέδειξεν ότι τίποτε δέν είναι ακλόνητοειδέτα στρατιωτικά πράγματα καί ότι πάντοτε μάς περιμένουν εκπλήξεις».

(Από λόγο πού εκφώνησε στίς 10/5/1941.)

Αδόλφος Χίτλερ

«Χάριν της ιστορικής αληθείας οφείλω να διαπιστώσω ότι μόνον οι Έλληνες, εξ' όλων των αντιπάλων οι οποίοι με αντιμετώπισαν, επολέμησαν με παράτολμον θάρρος και υψίστην περιφρόνησιν προς τον θάνατον...»

(Από λόγο πού εκφώνησε στις 4 Μαΐου 1941 στο Ράιχσταγκ.)

ΣέρΑντονυΗντεν

«Ασχέτως πρός ότι θα πούν οι ιστορικοί τού μέλλοντος, εκείνο τό οποίον μπορούμε να πούμε εμείς τώρα, είναι ότι η Ελλάς έδωσε αλησμόνητο μάθημα στόν Μουσολίνι, ότι αυτή υπήρξε η αφορμή της επανάστασης στήν Γιουγκοσλαβία, ότι αυτή εκράτησε τούς Γερμανούς στό ηπειρωτικό έδαφος καίστην Κρήτη για έξι εβδομάδες, ότι αυτή ανέτρεψε τήν χρονολογική σειρά όλων τών σχεδίων τού Γερμανικού Επιτελείου καί έτσι έφερε γενική μεταβολή στήν όλη πορεία τού πολέμου καίενικήσαμε».

(Από λόγο του στο Βρετανικό κοινοβούλιο στις 24/09/1942.)

Ουίστον Τσώρτσιλ

«Η λέξη ηρωισμός φοβάμαι ότι δέν αποδίδει τό ελάχιστο εκείνων των πράξεων αυτοθυσίας των Ελλήνων, πού ήταν καθοριστικός παράγων της νικηφόρου εκβάσεως του κοινού αγώνα των εθνών, κατά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, διά τήν ανθρώπινη ελευθερία καίαξιοπρέπειαν. Εάν δέν υπήρχε η ανδρεία των Ελλήνων καί η γενναιοψυχία τους, η έκβαση του Β' Παγκόσμιου Πολέμου θά ήταν ακαθόριστη»

(Από ομιλία του στο Αγγλικό κοινοβούλιο στις 24 Απριλίου 1941.)

«Μέχρι τώρα λέγαμε ότι οι Έλληνες πολεμούν σάν ήρωες. Τώρα θά λέμε: Οι ήρωες πολεμούν σάν Έλληνες»

(Από λόγο πού εκφώνησε από τό BBC τίς πρώτες ημέρες τού Ελληνοϊταλικού πολέμου.)

ΣέρΧάρολντ Αλεξάντερ, Βρετανός Στρατάρχης κατά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

«Δένθά ήταν υπερβολή νά πούμε ότι ή Ελλάς ανέτρεψε τό σύνολο τών σχεδίων της Γερμανίας εξαναγκάσασα αυτήν νά αναβάλει γιά έξι εβδομάδες τήν επίθεση κατά της Ρωσίας. Διερωτώμεθα ποιιάθά ήταν η θέση της Σοβιετικής Ενώσεως χωρίς τήν Ελλάδα».

(Από ομιλία του στο Βρετανικό κοινοβούλιο στις 28 Οκτωβρίου 1941.)

Φραγκλίνος Ρούσβελτ

«Οι Έλληνες εδίδαξαν διά μέσου των αιώνων την αξιοπρέπειαν. Όταν όλος ο κόσμος είχε χάσει κάθε ελπίδα, ο Ελληνικός λαός ετόλμησε νά αμφισβητήσει το αήτητον του γερμανικού τέρατος αντιτάσσοντας το υπερήφανον πνεύμα της ελευθερίας»

(Από ραδιοφωνικό λόγο πού εξεφώνησε στις 10/6/1943.)

«Ο ηρωικός αγών τού ελληνικού λαού κατά της επιθέσεως της Γερμανίας, αφού τόσοσν παταγωδώς ενίκησε τούς Ιταλούς στην απόπειρά τους νά εισβάλλουν στο ελληνικό έδαφος, γέμισε μέ ενθουσιασμό τίς καρδιές του αμερικανικού λαού και εκίνησε τήν συμπάθειά του. Πρό ενός καί πλέον αιώνος, κατά τον πόλεμον τής

ελληνικής ανεξαρτησίας, τό έθνος μας εξέφρασε τήν φλογερή του συμπάθεια για τούς Έλληνες καί ευχόταν για τήν ελληνική νίκη».

(Δήλωσή του στό Ύπατο Συμβούλιο της Αχέπαστίς 25/04/1941, πού μεταδόθηκε ραδιοφωνικά από τόν Λευκό Οίκο.)

Άγγελου Τερζάκη, Ελληνική εποποιΐα (1940-1941) (απόσπασμα)

Ένας άνεμος καινούργιος, ανυποψίαστος, άρχιζε να φυσάει πάνω στην Αθήνα.

«Είταν η ώρα 6 όταν οι σειρήνες της αντιαεροπορικής άμυνας ξύπνησαν την πολιτεία. Ο ουρανός ήταν πεντακάθαρος, λεύκαζε ο όρθρος, μύριζε δροσιά. Στους δρόμους, τους έρημους ακόμα, κρότησαν μερικά παραθυρόφυλλα, κάποιες μπαλκονόπορτες. Οι άνθρωποι ξυπνούσαν ξαφνιασμένοι, ρωτούσαν τους πρώτους διαβάτες. Ένα βουητό ανέβαινε λίγο-λίγο από γύρω, από μακριά, τα πρώτα ομαδικά βήματα άφλασαν στην άσφαλτο. Μάτια υψώνονταν στον ουρανό, έψαχναν. Όμως σ' όλη αυτή την κίνηση που άρχιζε και πύκνωνε σε μικρές συντροφίες, σε ομάδες που ξεκινούσαν για τα κέντρα, δεν ξεχώριζες ταραχή ή αγωνία. Μια διάθεση ευφορίας, κέφι ανάλαφρο, αλλόκοτο, ξεσήκωνε τις ψυχές, πρωινό αγέρι που κοπλώνει το πανί. Στα μάτια των ανθρώπων που αντικρύζονταν, έφεγγε ένα χαρούμενο ξάφνιασμα, σάμπως όλος αυτός ο κόσμος, ο ίσαμε χτες βουτηγμένος στην καθημερινότητα και στη βιοπάλη, να μάθαινε ξαφνικά πως έχει μέσα του κρυμμένα νιάτα».

«Γιατί το πρωί της 28ης Οκτωβρίου 1940 γινόταν πραγματικά μια αποκάλυψη: Διαφορετικό είχε πέσει να κοιμηθεί το έθνος τη νύχτα που πέρασε, διαφορετικό ξυπνούσε τώρα. Η είδηση που έτρεχε από στόμα σε στόμα: Πόλεμος! οι Ιταλοί εισβάλλουν, είτανε σα γενική πρόσκληση σε ξεφάντωμα. Περηφάνεια, φιλότιμο και λεβεντιά φούσκωναν τα στήθη».

«Οι εφημερίδες, αν και Δευτέρα, κυκλοφόρησαν· έλεγαν με λίγα, χτυπητά λόγια τα σχετικά με το τελεσίγραφο, την είδηση πως οι Ιταλοί θα εισβάλουν στις έξη — τώρα. Κάτι ορθωνόταν σύσσωμο, να τους υποδεχτεί όπως αρμόζει. Τον ενθουσιασμό τον χρωμάτιζε η αγανάκτηση, η περιφρόνηση. Δρόμοι, πλατείες, σταυροδρόμια, είχαν φουντώσει στο μεταξύ από ζεστές ανάσες, κόσμο· μακριές θεωρίες πορεύονταν προς την Ομόνοια, το Σύνταγμα, ενώ στο ραδιόφωνο ακουγόταν το διάγγελμα του Μεταξά: Η στιγμή επέστη που θ' αγωνισθώμεν διά την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος, την ακεραιότητα και την τιμήν της... Σε μερικά μπαλκόνια φάνηκαν σημαίες, όπως στην 25η Μαρτίου. Το διάταγμα της

επιστρατεύσεως άρχιζε να τοιχοκολλείται στα κέντρα. Μέσα του ο καθένας άκουγε τον Εθνικό Ύμνο ν' ανακρούεται χαμηλόφωνα, τον ύμνο στην ελευθερία, σαν προσκλητήριο και σαν προσευχή».

«Η ψυχολογία του λαού σε τέτοιες περιστάσεις φαίνεται στις γενικές της γραμμές απλή, το περιεχόμενό της όμως είναι σύνθετο. Η οργή για τη δολερή συμπεριφορά του αντιπάλου, την ηθική αναξιοπρέπεια, ξέσπασε εκείνο το πρωί σ' αυθόρμητες επιθέσεις με στόχο τις εγκαταστάσεις των Ιταλών μέσα στην ίδια την Ελληνική πρωτεύουσα. Διαδηλώσεις έσπασαν το πρακτορείο της αεροπορικής Εταιρίας Άλαλιττόρια στο Σύνταγμα, την Κάζα ντ' Ιτάλια της οδού Πατησίων. Είχε γίνει ξαφνικά συνειδητό πως και τα δύο αυτά κρύβανε ίσαμε χτες κέντρα κατασκοπείας και προπαγάνδας. Η δυσαναλογία, έπειτα, ανάμεσα στον όγκο των ιμπεριαλιστικών αξιώσεων του εχθρού και στο ηθικό του υπόβραθρο, ξυπνούσε μιαν έντονη διάθεση για ονειδισμό. Είναι αυτή που θα χρωματίσει στο εξής, σε στενή εναλλαγή με τον βαθύτερα δραματικό τόνο, όλο τον αγώνα».

«Όταν στις 9,30 έγινε ο πρώτος αεροπορικός συναγερμός στην πρωτεύουσα και φάνηκαν σε λίγο, πολύ ψηλά, τα εχθρικά αεροπλάνα, ο πληθυσμός δεν σκέφτηκε να κατέβει στα καταφύγια, ίσως τον είχαν διδάξει. Στάθηκε και κοίταζε το θέαμα από τους δρόμους, τα μπαλκόνια, τις ταράτσες. Βόμβες προορισμένες, για τον Πειραιά έπεσαν στη θάλασσα. Στο Τατόι δεν σημειώθηκαν ζημιές· χτυπήθηκε όμως σε τρία αλληπάλληλα κύματα η Πάτρα, όπου τ' αεροπλάνα κατέβηκαν πολύ χαμηλά, έρριξαν πάνω στον άμαχο πληθυσμό. Ξεθαρρεμένος εκείνος, είχε μείνει έξω από τα καταφύγια, όπως στην Αθήνα. Οι πενήντα νεκροί του και οι περισσότεροι από εκατό τραυματίες έκαναν φανερό πως ο εχθρός είταν αποφασισμένος να επιδείξει τη δύναμη του όπου το μπορούσε, βάνουσα».

«Βομβαρδίστηκαν την ίδια μέρα εγκαταστάσεις κοντά στον Ισθμό, η Ναυτική βάση της Πρέβεζας, τα έργα υδρεύσεως στο Φασιδέρι της Κηφισιάς, η Κινέττα, η περιοχή Ιστιαίας. Στην Αθήνα, κατά τις 11 η ώρα, φάνηκαν μέσα σ' ανοιχτό αυτοκίνητο να περνάνε αργά από τους κεντρικούς δρόμους ο Γεώργιος ο Β' και ο Μεταξάς. Χαιρετούσαν χαμογελαστοί τα πλήθη, που είχαν συνεπαρθεί από ενθουσιασμό. Λησμονήθηκαν τότε διαφωνίες, αντιρρήσεις για το καθεστώς, πολιτικές αντιθέσεις, όλα. Κύματα κόσμος έζωνε το αυτοκίνητο, χυνόταν πάνω του, ζητωκραύγαζε, χειροκροτούσε. Αυτά – εκεί, είτανε τα πρόσωπα που ενσάρκωναν τη θέληση του έθνους, το φρόνημά του, τίποτ' άλλο. Ο ελληνικός λαός είχε αποκτήσει μπροστά στον εθνικό εχθρό την ψυχική του ενότητα».

«Το πρώτο πολεμικό ανακοινωθέν του Γενικού Στρατηγείου, που βγήκε σ' έκτακτες εκδόσεις των εφημερίδων κοντά το μεσημέρι, έδωσε με λιτή αξιοπρέπεια τον τόνο στην όλη Υπόθεση. Σαν κείμενο, επέζησε, μπήκε στην Ιστορία: Αι ιταλικάστρατιωτικάί δυνάμεις προσβάλλουν από τις 5.30 σήμερα τα ημέτερα τμήματα προκαλύψεως της ελληνοαλβανικής μεθορίου. Αι ημέτεροι δυνάμεις αμύνονται του πατρίου εδάφους».

«Εκεί – πέρα, στα σύνορα, βροντούσε το κανόνι. Σε περισυλλογή βαθύτατη, με κλεισμένα μάτια, το άκουγε μέσα της κάθε ελληνική ψυχή».

Άγγελος Τερζάκης, *Ελληνική Εποποιΐα (1940-1941)*, Αθήνα 1964, σ. 39-41.

Χρονολόγιο του Ελληνοϊταλικού Πολέμου

15 Αυγούστου 1940

Βυθίζεται έξω από το λιμάνι της Τήνου το ελαφρύ καταδρομικό Έλλη

28 Οκτωβρίου 1940

Κηρύσσεται ο ελληνοϊταλικός πόλεμος

10 Νοεμβρίου 1940

Ήττα των Ιταλών κοντά στον ποταμό Σαραντάπορο

11 Νοεμβρίου 1940

Η ιταλική αεροπορία βομβαρδίζει το Μέτσοβο, τα Ιωάννινα, το Κιλκίς, την Κέρκυρα, το Ηράκλειο κι άλλες περιοχές της χώρας.

13 Νοεμβρίου 1940

Η ιταλική μεραρχία Αλπινιστών Τζούλια υποχωρεί εγκαταλείποντας το ελληνικό έδαφος.

21 Νοεμβρίου 1940

Οι ελληνικές δυνάμεις καταλαμβάνουν την Ερσέκα και την Μπόροβα

22 Νοεμβρίου 1940

Ο ελληνικός στρατός κυριεύει την Κορυτσά και το Λεσκοβίκι

24 Νοεμβρίου 1940

Ο ελληνικός στρατός απελευθερώνει τη Μοσχόπολη της Βορείου Ηπείρου

30 Νοεμβρίου 1940

Ο ελληνικός στρατός (13^η Μεραρχία) καταλαμβάνει το Πόγραδετς

6 Δεκεμβρίου 1940

Ο ελληνικός στρατός απελευθερώνει τους Άγιους Σαράντα

8 Δεκεμβρίου 1940

Ο ελληνικός στρατός εισέρχεται στη Δερβιτσάνη και στο Αργυρόκαστρο

22 Δεκεμβρίου 1940

Το Υποβρύχιο «Παπανικολής» βυθίζει το πετρελαιοφόρο «Αντουανέτα»

24 Δεκεμβρίου 1940

Το Υποβρύχιο «Παπανικολής» βυθίζει το οπλιταγωγό «Φιρέντσε»

10 Ιανουαρίου 1941

Ο ελληνικός στρατός καταλαμβάνει την Κλεισούρα

29 Ιανουαρίου 1941

Πεθαίνει ο πρωθυπουργός Ιωάννης Μεταξάς

23 Φεβρουαρίου 1941

Το υποβρύχιο «Νηρέυς» βυθίζει ιταλικό μηχανοκίνητο.

9 Μαρτίου 1941

Αρχίζει στο μέτωπο της Βορείου Ηπείρου η Εαρινή επίθεση των Ιταλών υπό την προσωπική καθοδήγηση του Μπενίτο Μουσολίνι.

14 Μαρτίου 1941

Πέντε μέρες από το ξεκίνημα της εαρινής επίθεσης ο ιταλικός στρατός αριθμεί 14000 νεκρούς και τραυματίες

21 Μαρτίου 1941

Ο Μουσολίνι πεπεισμένος για την αποτυχία της Εαρινής Επίθεσης φεύγει από την Αλβανία

6 Απριλίου 1941

Αρχίζει η Γερμανική εισβολή στην Ελλάδα

Μαρτυρίες από το έπος του 1940

«Καθόμασταν εκεί, δίπλα στ' απομεινάρια της παγωμένης χτεσινής φωτιάς και περιμέναμε ν' ακούσουμε το σάλπισμα. Το κρύο ήταν φοβερό, αφάνταστο. Από το κρύο αυτές τις ώρες σού πονούσε κυριολεκτικά η ψυχή και σου 'ρχόταν, σα μωρό, να μπήξεις τα κλάματα, έτσι χωρίς να ξέρεις κι εσύ τι ζητάς και τι θα βγάλεις μ' αυτό. Απ' το περιορισμένο του χώρου δεν μπορούσες να κάνεις δυο βήματα και καθόσουν εκεί ακίνητος, ξυλιασμένος, έτσι σα να 'χει παγώσει κι αυτό το ίδιο το μυαλό σου, χτυπώντας μόνο από καιρό σε καιρό το 'να σου χέρι με τ' άλλο, έτσι σαν στο στίχο της απελπισίας του Σολωμού. Αν πεις πια για τα πόδια σου εκείνα δεν ήξερες αν τά 'χεις πια⁸⁶».

«Μια βραδιά ένας φαντάρος, γιος στρατηγού, πέθανε από το κρύο. Ήταν φρουρός, αποναρκώθηκε στην παγωνιά κι όταν πήγαν ν' αλλάξουν βάρδια τον βρήκαν πετρωμένο. Τον έπιασαν από το χέρι να τον ανασηκώσουν, μα το χέρι του έκανε κρακ και ξεκόλλησε σα γυάλινο. Ο ταγματάρχης φοβήθηκε μήπως ξεψυχήσουν κι άλλα παιδιά τις νύχτες κι αποφάσισε ν' αραιώσει τις φρουρές, να κρατήσει τις προφυλακές μόνο με οπλοπολυβόλα, ώστε να μην εκθέτονται πολλοί στρατιώτες στη χιονοθύελλα... Κάποιο ξημέρωμα ο ταγματάρχης άκουσε τα οπλοπολυβόλα να βάλλουν και πετάχτηκε να δει τι τρέχει. Δε γινόταν ιταλική επίθεση, όπως νόμιζε, παρά ένας φαντάρος είχε πάλι παγώσει κι έριχναν οι σύντροφοί του με τα πολυβόλα για να ζεσταθούν οι κάνες και να μπορέσουν μ' αυτές να θερμάνουν το κοκκαλωμένο σώμα του⁸⁷».

«Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον άλλο, ίδια τυφλοί. Με κόπο ξεκολλώντας το ποδάρι από τη λάσπη, όπου φορές, εκατοβούλιαζε ίσαμε το γόνατο. Επειδή το πιο συχνά ψιχάλιζε στους δρόμους έξω, καθώς μες στην ψυχή μας. Και τις λίγες φορές όπου κάναμε στάση να ξεκουραστούμε, μήτε που αλλάζαμε κουβέντα, μονάχα σοβαροί και αμίλητοι, φέγγοντας μ' ένα μικρό δαδί, μία-μία εμοιραζόμασταν τη σταφίδα. Ή φορές πάλι, αν ήταν βολετό, λύναμε βιαστικά τα ρούχα και ξινόμασταν με λύσσα ώρες πολλές, όσο να τρέξουν τα αίματα. Τι μας είχε ανέβει η ψείρα ως το λαιμό, κι ήταν αυτό πιο κι απ' την κούραση ανυπόφερτο. Τέλος, κάποτε ακουγότανε στα σκοτεινά η σφυρίχτρα, σημάδι ότι κινούσαμε, και πάλι σαν τα ζα τραβούσαμε μπροστά να κερδίσουμε δρόμο, πριχού ξημερώσει και μας βάλουνε

⁸⁶ Γ. Μπεράτης, *Το πλατύ ποτάμι*, Αθήνα 1992, σ. 145

⁸⁷ Χ. Ζαλόκωστας, «ΠΙΝΔΟΣ», στο: Χατζηπατέρα-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982, σ. 216

στόχο τ' αεροπλάνα. Επειδή ο Θεός δεν κάτεχε από στόχους ή τέτοια, κι όπως τόχει συνήθειό του, στην ίδια πάντοτε ώρα ξημέρωνε το φως. Τότες, χωμένοι μες στις ρεματιές, γέρναμε το κεφάλι από το μέρος το βαρύ, όπου δε βγαίνουνε όνειρα. Και τα πουλιά μάς θύμωναν, που δε δίναμε τάχα σημασία στα λόγια τους - ίσως και που ασκημίζαμε χωρίς αιτία την πλάση»⁸⁸».

Μαρυρία του Ιωάννη Αντωνάκας⁸⁹: Στην οδό Πατησίων ο κόσμος διαβίβαζε την προκήρυξη γενικής επιστράτευσης:

«Το καλοκαίρι του 1940 έδινα εξετάσεις για να προβιβαστώ από τη Γ' τάξη του γυμνασίου στη Δ'. Θυμάμαι ότι γράφαμε ένα διαγώνισμα και κάποια στιγμή ο επιβλέπων καθηγητής μας είπε: Σήμερα εσείς γράφετε διαγώνισμα. Για κοιτάζτε αύριο τι κάνω εγώ;. Και μας έδειξε μια ταυτότητα στη φωτογραφία της οποίας φορούσε τη στολή του έφεδρου ανθυπολοχαγού. Θα παρουσιαστώ στον στρατό αύριο μας είπε με υπερηφάνεια και χαρά. Του είχε σταλεί ατομική πρόσκληση. Είχαμε ακούσει ότι καλούντο κλάσεις εφέδρων με ατομικές προσκλήσεις και αυτό το γεγονός επιβεβαίωνε τις φήμες και ενίσχυε την πεποίθηση ότι κάτι δεν πήγαινε καλά».

«Τη θυμάμαι την ημέρα εκείνη. Είχα παραμελήσει τα μαθήματά μου μέχρι την τελευταία στιγμή με αποτέλεσμα να ζυπνήσω τη Δευτέρα 28 Οκτωβρίου στις 06.00 για να γράψω τις ασκήσεις των αρχαίων ελληνικών. Τη στιγμή που έγραφα, πρέπει να ήταν λίγο πριν τις 07.00, ακούστηκαν οι σειρήνες. Για μας ήταν συνηθισμένο άκουσμα καθώς κάθε τόσο γίνονταν δοκιμές. Όλες όμως οι δοκιμές ανακοινώνονταν από τα ραδιόφωνα και τις εφημερίδες ήδη από την προηγούμενη. Αυτή τη φορά όμως δεν υπήρχε καμία προειδοποίηση. Η πρώτη μου σκέψη ήταν πως πρόκειται για δοκιμή για την οποία δεν έτυχε να ακούσω ή να διαβάσω στην εφημερίδα. Ακούσαμε την έναρξη του συναγερμού, η οποία ήταν ένας διακοπτόμενος ήχος. Αμέσως μετά ακούσαμε τον συριγμό της λήξης. Αυτό ήταν περίεργο γιατί στις δοκιμές χτυπούσε ο συναγερμός και η λήξη σήμαινε μετά από λίγα προκαθορισμένα λεπτά».

«Τώρα η λήξη σήμανε αμέσως. Ελάχιστα λεπτά μετά σήμανε ξανά ο συναγερμός και αμέσως η λήξη. Αρχισα να υποψιάζομαι ότι κάτι άλλο συμβαίνει. Άνοιξα το παράθυρο. Σε ένα από τα απέναντι σπίτια είχε βγει στο μπαλκόνι μια γυναίκα και σταυροκοπιόταν. Εν τω μεταξύ ζύπνησαν και οι δικοί μου. Ανοίξαμε αμέσως το

⁸⁸ Οδυσσέας Ελύτης, ΤΟ ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ, στο: Χατζηπατέρα-Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-1941*, Αθήνα 1982, σ. 168

⁸⁹ Ι. Αντωνάκας, *Σελίδες δόξης και μεγαλείου*, Αθήνα 2010, σ. 23

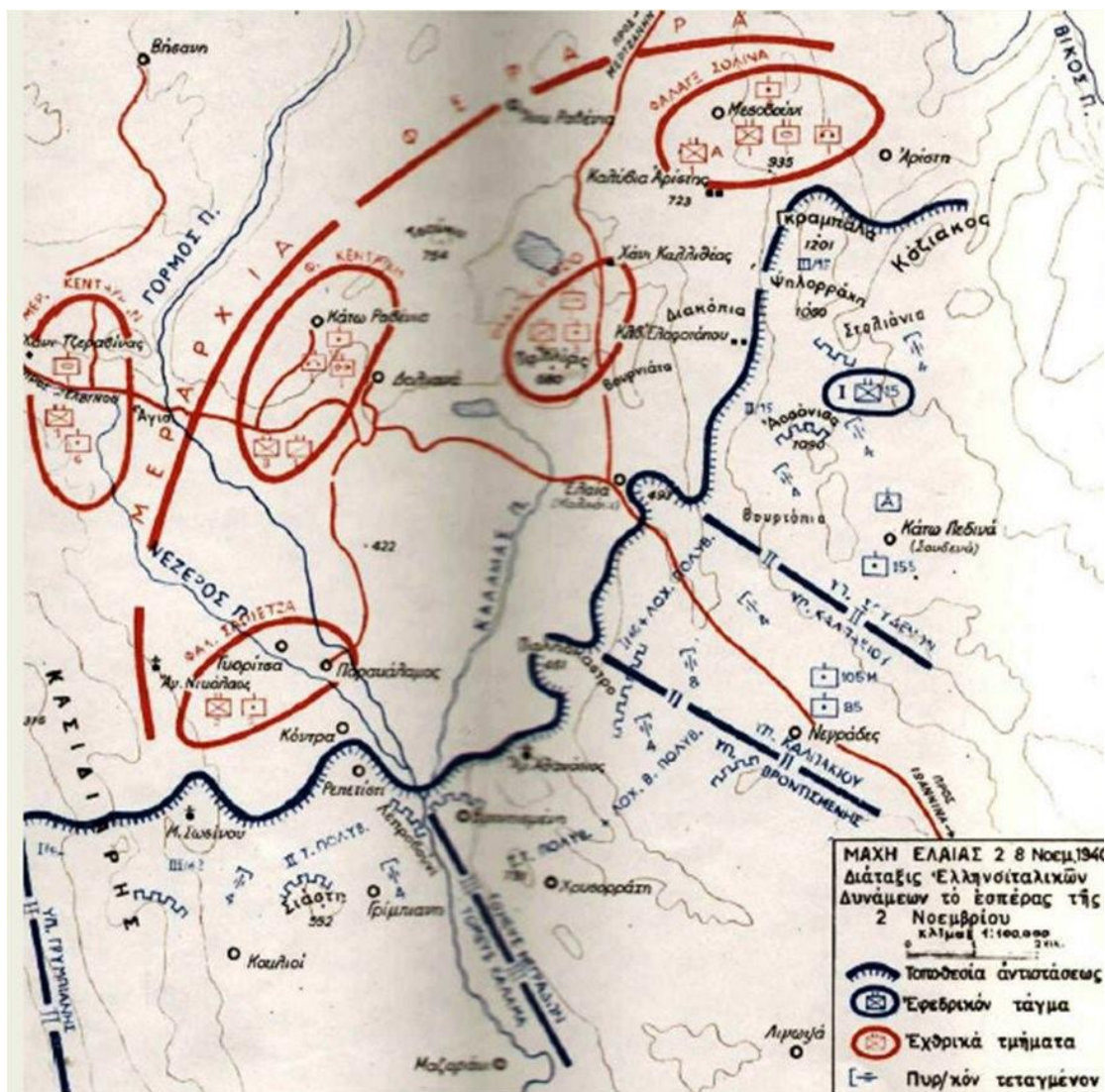
ραδιόφωνο όμως το πρόγραμμα δεν είχε αρχίσει ακόμη. Ο πατέρας μου είπε: Δεν πας κάτω να δεις τι συμβαίνει;. Το σπίτι μας τότε ήταν σε μια δεύτερη παράλληλη οδό με την Πατησίων. Στον δρόμο συνάντησα έναν άνθρωπο και τον ρώτησα τι συμβαίνει. Πόλεμος μου λέει. Τι πόλεμος; ζαναρωτώ. Τότε μου είπε: Η Ελλάδα, η Τουρκία και η Σερβία κήρυξαν τον πόλεμο στη Γερμανία και την Ιταλία. Φθάνοντας στην Πατησίων είδα κόσμο συγκεντρωμένο σε ένα καφενείο να διαβάζουν μια προκήρυξη γενικής επιστράτευσης. Επέστρεψα σπίτι για να ενημερώσω τους γονείς μου. Το ραδιόφωνο ήταν ανοιχτό και έπαιζε εμβατήρια. Άρχισα να εξιστορώ στους γονείς μου αυτά που είχα δει και ακούσει όταν άρχισε να μεταδίδεται το διάγγελμα του Μεταξά».

«Λίγο αργότερα μεταδόθηκε και το πρώτο πολεμικό ανακοινωθέν το οποίο έχει μείνει χαραγμένο στη μνήμη μου: Αι ιταλικάστρατιωτικάί δυνάμεις προσβάλλουν από τις 5.30 π.μ. σήμερα τα ημέτερα τμήματα προκαλύψεως της ελληνοαλβανικής μεθορίου. Αι ημέτεροι δυνάμεις αμύνονται του πατρίου εδάφους». Έπειτα από λίγο ακούστηκε το διάγγελμα του βασιλιά Γεωργίου Β' και η ημερησία διαταγή του Παπάγου. Όλο το πρωί ακούγονταν εμβατήρια, ανάμεσα δημοτικά τραγούδια και επαναλήψεις των διαγγελμάτων. Το μεσημέρι εκφωνήθηκε και δεύτερο πολεμικό ανακοινωθέν, το οποίο έλεγε περίπου τα ίδια πράγματα με το πρώτο. Μετά ανακοινώθηκε ότι από την επομένη θα εκφωνείτο ένα πολεμικό ανακοινωθέν κάθε πρωί. Ο πατέρας μου ήταν ενθουσιασμένος».

«Ευελπιστούσε ότι θα τον καλούσαν στον στρατό. Δεν κλήθηκε όμως καθώς ήταν σχετικά μεγάλος σε ηλικία. Εκείνη την ημέρα εγώ δεν πήγα σχολείο. Οι συμμαθητές μου όμως που πήγαν μου διηγήθηκαν τι έγινε. Συγκεντρώθηκαν στο προαύλιο, και ένας καθηγητής τους ανακοίνωσε ότι τα σχολεία θα παρέμεναν κλειστά μέχρι νεωτέρας διαταγής. Εγώ κατέβηκα στην Ομόνοια και από εκεί κατευθύνθηκα στο Σύνταγμα. Πέρασα και από τα γραφεία της Allitoria. Οργανωμένοι πολίτες είχαν σπάσει τις τζαμαρίες και είχαν πετάξει τα έπιπλα από τα παράθυρα. Το κέντρο της πόλης δονείτο από διαδηλώσεις υπέρ του πολέμου. Ακούγονταν πολλά σύνθηματά, εκείνο όμως που μου αποτυπώθηκε στο μυαλό ήταν το παράδοξο σύνθημα: Ζήτω ο πόλεμος».

Ο υποστράτηγος Βασ. Βραχνός (κέντρο), την 1η Νοεμβρίου 1940, επετέθη με την 1η Μεραρχία, μαζί με την 7η Ταξιαρχία Πεζικού του συνταγματάρχη Αν. Καλή και την Ταξιαρχία Ιππικού του συνταγματάρχη Σωκρ. Δημάρατου, κατά του αριστερού πλευρού του θύλακα που είχε δημιουργήσει η «Τζούλια» στην Πίνδο. Διαθέσιμο στο: <https://slpress.gr/idees/apeitharchia-i-protovoylia-o-stratigos-katsimitros/> ημερομηνία προσπέλασης 20.7.2022.

Σχεδιάγραμμα της μάχης Ελαία-Καλαμά. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον. Ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-41, Η Ιταλική Εισβολή, Αθήνα 1960, σχεδιάγραμμα 4.

Η τελευταία αναφορά του Γ. Μπουλούκου για την κατάληψη του Μαλι - Γκαρονί (9-1-1941)

Τμήμα Αναφοράς
 1ου Τάγματος 9-1-41
 ώρα 15
 Αναφέρω κατάληψη
 αντισυμμετοχικού
 β.δ. διαμερισμα υψώ-
 ματος Γαρόντιν έφ' ου
 τό βάσμα εμακροβλάδα
 αμερικανικό με λήξ έρχος
 εν ορώλυ-μηταμιν.
 φαλαγγες έχοριμυ ονάμ
 ωριβόλερον ταγματός
 κωρήβε κρη μακροβλάδα
 ΣΣ. βεραλιον ένω τις
 άμερικανική ούδον
 έλας ταγματός
 Ηροδωτος

Γεώργιος Αριστοδήμου Μπουλούκος-Αντισυνταγματάρχης Πεζικού-Διοικητής του 1^{ου} Τάγματος του 28^{ου} Συντάγματος της 15^{ης} Μεραρχίας. Το 1914 κατετάγη ως εθελοντής στο 9^ο Σύνταγμα Πεζικού Καλαμάτας λαμβάνοντας μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις του Έθνους και του Ελληνισμού (Μακεδονικός Αγώνας, Μικρασιατική Εκστρατεία). Το 1918 προήχθη κατ' εκλογήν σε Ταγματάρχη Πεζικού διατελώντας Διοικητής του 1^{ου} Τάγματος του 9^{ου} Συντάγματος Πεζικού και Φρούραρχος Καλαμάτας. Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος τον βρήκε ύστερα από την αποφοίτησή του από τη Σχολή Πολέμου, Διοικητή του Τομέα Προκάλυψης (Πρέσπες-Κρυσταλλοπηγή), στο Τροεθνές (Σερβία-Αλβανία). Κατά τη διάρκεια του έπου του 1940-1941 αγωνίσθηκε με γενναιότητα ως επικεφαλής της μονάδας του και ύστερα από σκληρές μάχες κατέλαβε τα υψώματα ΤΑΛΙΚ, ΙΒΑΝ, ΣΕΡΒΑΝΙ, ΜΑΛΙ ΦΛΩΡΑΣ, ΜΑΛΙ ΤΟΠΟΓΙΑΝΝΙ. Για την πολεμική του ανδρεία προτάθηκε για προαγωγή επ' ανδραγαθία ρεις φορές κατά τη διάρκεια της ζωής του. Έπεσε ηρωικώς μαχόμενος σε ηλικία 44 ετών στη μεγάλη εξόρμηση (ΜΑΛΙ-ΓΚΑΡΙΝΙ) στις 10 Ιανουαρίου του 1941 για την εκπόρθηση της στενωπού της Κλεισούρας. Διαθέσιμο στο: <http://warmuseum.gr> ημερομηνία προσπέλασης 28.7.2022

Έλληνες στρατιώτες με κυριευμένο ιταλικό άρμα M13/40 Διαθέσιμο στο: <https://www.history-point.gr/1940-o-moysolini-exoplizei-ton-elliniko-strato-me-opla-ek-lafyron> ημερομηνία προσπέλασης 28.7.2022

Ο υποστράτηγος Χαράλαμπος Γ. Κατσιμήτρος (1886-1962). Με το ξέσπασμα του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, οι άνδρες της 8^{ης} Μεραρχίας, πολεμώντας με απaráμιλλο σθένος και αυτοθυσία υπό τη διοίκηση του Χαράλαμπου Κατσιμήτρου, κατόρθωσαν να υπερασπιστούν με επιτυχία τη γραμμή άμυνας Ελαίας – Καλαμά και να περιορίσουν στο Καλπάκι τις ισχυρότερες ιταλικές δυνάμεις, οι οποίες επιχειρούσαν να διεισδύσουν στα ηπειρωτικά εδάφη. Διαθέσιμο στο: <https://www.mixanitouxronou.gr/ch-katsimitros-o-protos-stratigos-pou-nikise-dinamis-tou-axona-ke-arnithike-na-ipochorisi-brosta-stous-italous-apo-iroas-egine-prodotis-otan-anelave-ipourgos-sti-dosilogi-kivernisi-tsolakoglou/> ημερομηνία προσπέλασης 28.7.2022

ΕΡΩΝΑ ΑΥΤΕΓΧΑΣ 28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940	ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ	ΔΕ ΨΕΛΕΥΤΑΝΙ ΕΣΦΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΑΤΑ
-------------------------------------	------------------	--

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΕΚΔΟΣΙΣ 6^Η ΠΡΩΙΝΗ

**Η ΙΤΑΛΙΑ ΕΚΗΡΥΞΕ
 ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 Ο ΙΤΑΛΟΣ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣ ΑΝΗΓΓΕΙΛΕ
 ΠΡΟΣ ΤΟΝ Κ. ΜΕΤΑΞΑΝ ΟΤΙ ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ
 ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΑ ΘΑ ΕΠΙΤΕΘΟΥΝ ΤΗΝ 6^ΗΝ ΠΡΩΙΝΗΝ
 ΥΠΕΓΡΑΦΗ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΕΩΣ
 ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΑΖΕΙ**

Εν τω ονόματι του Θεού...
 Η Αίτιση του κ. Μεταξά...
 Ο κ. Μεταξάς...
 Ο κ. Μεταξάς...
 Ο κ. Μεταξάς...

Από τον κ. Μεταξά...
 Ο κ. Μεταξάς...
 Ο κ. Μεταξάς...
 Ο κ. Μεταξάς...

Από τον κ. Μεταξά...
 Ο κ. Μεταξάς...
 Ο κ. Μεταξάς...
 Ο κ. Μεταξάς...

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΝΤΕΓΚΩΛΕΚΤΟΥ ΒΕΛΓΙΚΟΥ ΚΟΓΚΟ
 Συμβούλου δια τας γαλλικας αποικιας
ΤΙ ΕΣΤΙ ΔΙΑ ΤΑΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΤΑΙΝ

**ΑΝΑΜΕΝΕΤΑΙ ΣΗΜΕΡΟΝ ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ
 ΤΩΝ Κ. Κ. ΧΙΤΛΕΡ, ΜΟΥΣΣΟΛΙΝΙ, ΛΑΒΑΛ
 ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗΝ ΤΗΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ**

Εφημερίδα «Ακρόπολις» 28.10.1940. Διαθέσιμο στο:
<https://www.tanea.gr/2019/10/28/economy/economy-greece/ti-egrafan-ta-protoselida-tis-28is-oktovriou-1940/> ημερομηνία προσπέλασης 28.7.2022

Περίληψη

Στην παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιείται μια απόπειρα πραγμάτευσης και ανάλυσης της μάχης στο Καλπάκι (10 Νοεμβρίου 1940) που έλαβε χώρα κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο στο πλαίσιο των πολεμικών επιχειρήσεων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Εκτός όμως από της στρατηγικής σημασίας μάχες που έδωσαν τα ελληνικά στρατεύματα στο μέτωπο παρατίθενται και τα πορträίτα των πρωταγωνιστών του πολέμου προκειμένου να καταστεί σαφής η ηρωική προσπάθεια του έθνους στο πεδίο της μάχης. Τέλος, καταγράφονται τόσο οι δυνάμεις και το έργο της ελληνικής αεροπορίας όσο και το μέγεθος του οπλισμού του ελληνικού στρατού ώστε να αποτιμηθεί συνολικά το μέγεθος της εποποιίας την περίοδο 1940-1941.